KRIVIČNOPRAVNI ODGOVOR NA NASILJE U PORODICI U VOJVODINI

Slađana Jovanović
Biljana Simeunović-Patić
Vanja Macanović

Novi Sad 2012.

Ova publikacija objavljena je u okviru projekta „Ka sveobuhvatnom sistemu za suzbijanje nasilja nad ženama u Vojvodini" uz podršku Fonda Ujedinjenih nacija za zaustavljanje nasilja nad ženama.

Stavovi izraženi u ovoj publikaciji pripadaju isključivo autorkama, i ne predstavljaju nužno stavove Fonda Ujedinjenih nacija za zaustavljanje nasilja nad ženama, UN Women, Ujedinjenih nacija ili bilo koje druge organizacije pod okriljem UN.

This publication was produced with support from the United Nations Trust Fund in Support of Actions to Eliminate Violence against Women. The views and analysis contained in the publication are those of the authors and do not necessarily represent the views of UN Trust Fund to EVAW, UN Women, the United Nations or any of its affiliated organizations.

SADRŽAJ

PREDGOVOR 5

1. DEO – PRAVOSUDNA PRAKSA: OPŠTI OSVRT 7

O ISTRAŽIVANJU.....8
1. Značaj i društvena opravdanost 8
2. Predmet.....10
3. Ciljevi 11
4. Metodologija.....11

KRIVIČNOPRAVNI ASPEKTI NASILJA U PORODICI.....13
1. Pogled unazad: razvoj inkriminacije i teškoće u implementaciji 13
2. Pozitivna rešenja.....19
2.1. Radnja izvršenja i posledica 20
2.2. Lični odnos učinioca i pasivnog subjekta.....23
2.3. Drugi oblici nasilja u porodici 26
2.4. Propisane kazne 27
3. Problemi u pravosudnoj praksi 28
3.1.Trajanje nasilja kao uslov za postojanje dela.....28
3.2.Više oštećenih: jedno delo ili sticaj?.....31
3.3. Nasilje u porodici i druga krivična dela.....35
3.4. Odmeravanje kazne 38
3.5. Zabrana približavanja i komunikacije sa oštećenim.....41

KRIVIČNOPROCESNI ASPEKTI: ŽRTVA U KRIVIČNOM POSTUPKU 44
1. Neprijavljivanje nasilja 44
2. Oslobođenje od dužnosti svedočenja.....45
3. Zaštita oštećenog u toku postupka.....47
3.1. Zaštita maloletnih oštećenih 50
4. Odlaganje krivičnog gonjenja.....52

PREDLOZI ZA UNAPREĐIVANJE KRIVIČNOPRAVNE ZAŠTITE 56
1. Posebna pravila za ispitivanje osetljivih oštećenih i svedoka.....56
2. Specijalizovani programi za učinioce nasilja.....58
3. Prepoznavanje sindroma zlostavljane žene.....60
4. Specijalizacija i edukacija stručnjaka 61

PRAVOSUDNA PRAKSA U VOJVODINI 62

1. Predmeti tužilaštva....62
2. Sudski predmeti....68
2.1. Učinioci – osnovna sociodemografska obeležja, povrat, stepen uračunljivosti u kritično vreme i odnos prema učinjenom delu....71
2.2. Žrtve – osnovna sociodemografska obeležja, karakteristike viktimizacije i odnos sa učiniocem....76
2.3. Obeležja izvršenja krivičnog dela....81
2.4. Krivični postupak – tok, sadržaj i trajanje....83
2.5. Izrečene krivične sankcije....88
ZAKLJUČCI I PREPORUKE....94
2. DEO – DECA ŽRTVE NASILJA U PORODICI....103
OSNOVNI POSTULATI KRIVIČNOPRAVNE ZAŠTITE MALOLETNIH LICA....104
1. Pravni okvir i međunarodni standardi....104
2. Deca kao direktne ili indirektne žrtve nasilja....111
3. Saradnja institucija....113
ZAŠTITA MALOLETNIH OŠTEĆENIH: PRAVOSUDNA PRAKSA U VOJVODINI....117
1. Predmet i metodologija istraživanja....117
2. Predmeti tužilaštva....117
2.1. Struktura uzorka tužilačkih predmeta s obzirom na oblik krivičnog dela....118
2.2. Maloletne žrtve nasilja u porodici....119
2.3. Učinioci nasilja u porodici....120
2.4. Postupanje tužilaštava....120
2.5. Saradnja javnog tužilaštva sa organom starateljstva....122
3. Deca kao direktne ili indirektne žrtve nasilja u porodici....124
4. Sudski predmeti....128
4.1. Struktura uzorka sudskih predmeta s obzirom na oblik krivičnog dela....118
4.2. Učinioci nasilja u porodici....130
4.3. Žrtve – osnovna sociodemografska obeležja, karakteristike viktimizacije i odnos sa učiniocem....135
4.4. Obeležja izvršenja krivičnog dela....138
4.5. Krivični postupak – tok, sadržaj i trajanje....143
4.6. Izrečene krivične sankcije....148
4.7. Primena odredbi Zakona o maloletnicima....152
ZAKLJUČCI I PREPORUKE....156
LITERATURA....163

PREDGOVOR

Monografska studija *Krivičnopravni odgovor na nasilje u porodici u Vojvodini* predstavlja rezultate naučnog istraživanja čiji je cilj utvrđivanje karakteristika u postupanju tužilaštava i sudova s teritorije Vojvodine u predmetima nasilja u porodici u periodu od 1. januara 2008. godine do 1. juna 2010. godine, a imajući u vidu rezultate ranije sprovedenih istraživanja sa istom temom. Istovremeno, prikupljeni podaci su omogućili uvid u fenomenološku dimenziju nasilja u porodici, kao i njegove etiološke faktore, te pored krivičnopravnih aspekata problema koji jesu u fokusu istraživanja (zbog utvrđivanja osobenosti ovog vida socijalne reakcije na problem, te mapiranja eventualnih nedostataka i kreiranja preporuka za njihovo prevazilaženje), rad daje i relevantnu kriminološku, odnosno viktimološku sliku ove pojave.

S obzirom na to što su nasilje u porodici, a naročito društvena reakcija na taj problem, i dalje aktualne teme, te imajući u vidu da u Vojvodini istraživanja ovog tipa do sada nisu rađena, ovaj rad je koncipiran s velikim zanimanjem i zadovoljstvom autorki koje se dugo bave problematikom nasilja i rodne dimenzije ove pojave, te s tim u vezi i društvenom, a naročito krivičnopravnom reakcijom.

Kako maloletne žrtve nasilja u porodici uživaju posebne, pojačane mere zaštite (ili bi tako trebalo da bude), to je i poseban deo ovog rada, čija je autorka Vanja Macanović, posvećen njima.

Ovom prilikom zahvaljujemo predsednicima sudova i javnim tužiocima koji su odobrili sprovođenje istraživanja. Zahvaljujemo i anketarima – tužilačkim i sudijskim pripravnicima i saradnicima – na korisnim sugestijama u koncipiranju samog plana istraživanja i na trudu uloženom u prikupljanje podataka. Iz Osnovnog tužilaštva Subotica: Danilo Lakićević, Saša Crnković, Vojna Bagić-Đorđević i Biljana Vidaković; iz Osnovnog suda Novi Sad: Biljana Lazić, Ivan Baćanović i Dana Džonlez; iz Višeg suda Novi Sad: Rastko Ružičić i Mina Komlenović; iz Osnovnog tužilaštva Novi Sad: Milan Mićić, Branislav Lepotić, Tamara Simin, Stanislava Kolarski, Đorđe Jovičić, Aleksandar Barac i Nenad Lukić; iz Osnovnog suda Sombor: Igor Novković i Đurđica Bogović; iz Osnovnog tužilaštva Sombor: Mirjana Dujmić, Ljubica Obradović i Ivana Slaviković; iz Višeg tužilaštva Sombor: Jelena Šimunović; iz Višeg suda Sombor: Jelena Kosović; iz Osnovnog suda Zrenjanin: Snežana Rackov, Vladislava Stefanović i Jovica Jovanović; iz Višeg suda Zrenjanin: Ljubiša Rikalo; iz Višeg suda Sremska Mitrovica: Jelena Baraksadić; iz Osnovnog tužilaštva Sremska Mitrovica: Jasna Skakić i Olivera Kostić; iz Osnovnog suda Kikinda: Milena Trajkovski i Goranka Svjetlica; iz Osnovnog tužilaštva Pančevo: Nikola Čukanović; iz Osnovnog suda Pančevo: Milena Malbaša, Đorđe Đurić, Dijana Kočić, Jelena Nikolić, Jelena Milić i Nenad Živković; iz Višeg suda Pančevo: Damjan Brković i Nada Bogdanov; iz Osnovnog tužilaštva Vršac: Aleksandra Lekić; iz Osnovnog suda Vršac: Milivoj Stamenković i Vladimir Stojanović.

Zahvaljujemo Maji Branković-Đundić, Marini Ileš i Draganu Božaniću iz Pokrajinskog sekretarijata za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova Vlade Autonomne Pokrajine Vojvodine, čija je ideja bila da se ovo istraživanje sprovede, Višnji Baćanović na logističkoj pomoći u pripremama za sprovođenje istraživanja, Tanji Ignjatović na savetima, a Ivani Kanjevac, Katarini Glavonjić i Sonji Vučetić na unosu podataka u SPSS bazu.

Autorke

PRAVOSUDNA PRAKSA: OPŠTI OSVRT

1

O ISTRAŽIVANJU

1. Značaj i društvena opravdanost

Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova Vlade Autonomne Pokrajine Vojvodine u okviru projekta *Ka sveobuhvatnom sistemu za suzbijanje nasilja nad ženama u Vojvodini*, podržanog od Fonda Ujedinjenih nacija za podršku akcijama protiv nasilja nad ženama (UNTF)[1], u saradnji sa Autonomnim ženskim centrom[2] iz Beograda, sproveo je istraživanje postupanja javnih tužilaštava i sudova u Vojvodini u vođenju krivičnog postupka za delo nasilja u porodici, kako bi se uočili problemi u vezi s pravnom kvalifikacijom dela i sprovođenjem samog postupka, kao i efekti skorašnjih izmena krivičnog zakonodavstva.

Ovo istraživanje predstavlja prvo, celovito sagledavanje postupanja tužilaštava i sudova u postupcima za krivično delo nasilja u porodici, koje je sprovedeno u Vojvodini, a obuhvata sva tužilaštva, odnosno sudove u posmatranom periodu. Takođe, reč je o najnovijem istraživanju pravosudne prakse uopšte, čiji se rezultati mogu porediti s ranije sprovedenim istraživanjima na istu temu, u drugim delovima Srbije. Druga istraživanja pravosudne prakse sprovođena na teritoriji Vojvodine bila su fragmentarnog karaktera, a prikupljeni podaci bili su nedovoljni za izvođenje relevantnih zaključaka.

Naime, istraživanja pravosudne prakse, do sada sprovedena u više navrata (pre pojave inkriminacije nasilja u porodici[3], kao i posle), dala su najpotpunije podatke o postupanju pravosudnih organa u Beogradu i Nišu. Istina, u okviru istraživačkog projekta *Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji* (koji je predstavljen kao „prvo kritičko sagledavanje jednoipogodišnje policijske, javnotužilačke i sudske prakse na teritoriji Srbije"[4] jer je realizovan neposredno po inkriminisanju nasilja u porodici), prikupljani su podaci u Subotici i Novom Sadu, ali u obimu koji se ne bi mogao oceniti značajnim iz aspekta izvođenja relevantnih zaključaka. Na primer, u Subotici je pregledano svega osam sudskih predmeta i tri policijska, dok Opštinsko javno tužilaštvo i Okružno javno tužilaštvo u Subotici nisu odobrili sprovođenje istraživanja. U Novom Sadu je pregledan veći broj predmeta (51 policijski predmet, 32 predmeta tužilaštva i 55 sudskih), ali su podaci u upitnicima često bili nedostajući ili nepotpuni. Ovo su anketarke pravdale time što se najveći broj predmeta odnosio na „neko drugo delo", najčešće na

1 O Projektu i Fondu Ujedinjenih nacija (UN Trust Fund in Support of Actions to Eliminate Actions against Women) : http://www.psrzrp.vojvodina.gov.rs/pages/StopNasilju.php;
http://www.psrzrp.vojvodina.gov.rs/uploads/contpics/informacija_nasilje_latinica.pdf;
http://www.unifem.org/gender_issues/violence_against_women/trust_fund.php;

2 O aktivnostima Autonomnog ženskog centra: http://www.womenngo.org.rs/

3 M. Lukić, S. Jovanović, *Drugo je porodica: nasilje u porodici – nasilje u prisustvu vlasti*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2001.

4 S. Konstantinović-Vilić, N. Petrušić, *Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji*, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 2004, str. 1.

običnu, laku telesnu povredu za koju se goni po privatnoj tužbi, pa su same tužbe bile loš izvor podataka, a u velikom broju slučajeva postupak nije ni bio okončan, što je onemogućavalo unos svih relevantnih podataka.[5] Ipak, i ono malo podataka koji su prikupljeni stvorili su utisak da slika nasilja u porodici i odgovora pravosuđa u ovim gradovima nije bitno drugačija od one u drugim gradovima Srbije.

U Novom Sadu su prikupljani i podaci o porodičnom nasilju nad ženama, ali je reč o istraživanju koje je za predmet imalo rasprostranjenost i karakteristike nasilja u porodici u Srbiji, a samo nekoliko pitanja se moglo dovesti u vezu s pravosudnom praksom i to ne za delo nasilja u porodici, jer ono u vreme istraživanja nije ni postojalo, već za druga dela sa elementima nasilja koje je učinjeno u okviru porodice.[6] Slično istraživanje (kriminološke i viktimološke dimenzije fenomena nasilja u porodici, a čije su žrtve isključivo žene) sprovedeno je i 2009. godine i to na teritoriji Vojvodine. Važno je naglasti da je i pomenuto istraživanje (koje je realizovalo Viktimološko društvo Srbije) deo projekta *Ka sveobuhvatnom sistemu suzbijanja nasilja nad ženama u Vojvodini*,[7] čiji je deo i istraživanje pravosudne prakse u Vojvodini. Šture podatke o vođenju krivičnog postupka za nasilje u porodici dalo je i istraživanje nasilja u porodici nad ženama, ali samo u centralnoj Srbiji sprovedeno u okviru projekta *Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja* Uprave za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije, uz podršku Programa Ujedinjenih nacija za razvoj.[8]

Poslednje istraživanje koje je za predmet imalo isključivo pravosudnu praksu rezultovalo je podacima i zaključcima za period od januara 2006. godine do maja 2007. godine, ali samo za Beograd i Niš.[9] Ovo istraživanje je bilo jedna od aktivnosti sprovedenih u okviru projekta *Nasilje u porodici – prepreka razvoju* koji je realizovao Autonomni ženski centar, u saradnji sa Ženskim istraživačkim centrom iz Niša, a njegovi rezultati su dali smernice za „vojvođansko" istraživanje pravosudne prakse, kao i dobar materijal za poređenje.

Istina, nasiljem u porodici u pravosudnoj praksi (u 2007. godini i unazad)[10] bavilo se i istraživanje Udruženja javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, ali je akcenat bio na kaznenoj politici, odnosno uticaju javnog tužioca na nju, a podaci su (kada je u pitanju teritorija Vojvodine) prikupljani samo u Novom Sadu i Zrenjaninu.[11]

Potrebu za sprovođenjem temeljnog istraživanja pravosudne prakse na teritoriji Vojvodine opravdavaju i rezultati istraživanja Pokrajinskog ombudsmana za 2006. godinu. Ono je bazirano na upitnicima o nasilju u porodici koje su različite institucije popunjavale (od pravosudnih: 20 opštinskih tužilaštava i 31 opštinski sud), a podaci su bili u pogledu broja evidentiranih slučajeva nasilja u porodici u posmatranom periodu i aktivnosti koje su s njima u vezi preduzete (npr. prezentovan je podatak da je od ukupno

5 Ibid, str. 86.

6 V. Nikolić – Ristanović (ur.) *Porodično nasilje u Srbiji, Viktimološko društvo Srbije*, Prometej, Beograd, 2002.

7 V. Nikolić – Ristanović (ur.) *Nasilje u porodici u Vojvodini*, Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, Novi Sad, 2010.

8 M. Babović, K. Ginić, O. Vuković, *Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji*, Projekat Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja, Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne politike, Beograd, 2010.

9 S. Konstantinović-Vilić, N. Petrušić, *Krivično delo nasilja u porodici: aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu*, Autonomni ženski centar i Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Beograd, 2007.

10 Predmet istraživanja su bile pravnosnažne presude, s tim što je istraživač morao pronaći poslednju pravnosnažnu presudu iz 2007. godine, pa naći još devet, idući vremenski unazad (dakle, obrađeno je po deset pravnosnažnih presuda u opštinskim sudovima u Novom Sadu i Zrenjaninu).

11 V. Đurđić i dr., *Uticaj javnog tužioca na kaznenu politiku sudova u Srbiji, u: Javno tužilaštvo, policija, krivični sud i suzbijanje kriminaliteta*, Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, Beograd, 2008, str. 17- 209.

717 predmeta evidentiranih u tužilaštvima, u 63% slučajeva došlo do optuženja, dok je 13,8% optužbi rezultovalo sankcionisanjem, najčešće uslovnom osudom). Konstatovano je postojanje tolerancije prema nasilju u porodici i neadekvatne reakcije institucija,[12] što je provereno najnovijim, sveobuhvatnim istraživanjem pravosudne prakse.

Sprovođenje istraživanja i predstavljanje njegovih rezultata u okviru monografske studije *Krivičnopravni odgovor na nasilje u porodici u Vojvodini* nesumnjiv su doprinos ostvarenju ciljeva Strategije za zaštitu od nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja u AP Vojvodini za period od 2008. do 2012. godine,[13] odnosno ulaze u okvir predviđenih mera za sprečavanje nasilja u porodici.[14]

2. Predmet

Predmet istraživanja su javnotužilački i sudski spisi oformljeni za krivično delo nasilja u porodici iz čl. 194 Krivičnog zakonika Republike Srbije i to u periodu od 1. januara 2008. do 1. juna 2010. godine. Iako se rad javnog tužilaštva može sagledati i iz sudskih spisa, neophodno je bilo pregledati i tužilačke spise kako bi se utvrdio udeo odbačenih krivičnih prijava, a naročito razlozi zbog kojih se prijava odbacuje, s obzirom na to što su sva pomenuta istraživanja pokazala da je visok udeo odbačenih krivičnih prijava i obustava postupka za delo nasilja u porodici, kao i da se tužioci često povlače iz razloga koji nisu pravne prirode.

Prikupljeni su podaci iz ukupno 606 predmeta (303 tužilačka i 303 sudska). Svi predmeti su iz nadležnosti osnovnih (opštinskih)[15] tužilaštava, odnosno sudova. Predmeta iz nadležnosti višeg suda nije bilo (računajući i dva predmeta koja su se odnosila na osnovni oblik nasilja u porodici (st. 1), odnosno oblik iz st. 2 čl. 194 Krivičnog zakonika, koji su inače iz nadležnosti osnovnog suda, a zbog veze s drugim predmetom koji jeste iz nadležnosti višeg suda, tj. zbog subjektivnog koneksiteta predmeta, našli su se pred sudom višeg ranga). Zbog ograničenosti finansijskih sredstava opredeljenih za istraživanje, nisu mogli biti sagledani svi sudski, odnosno javnotužilački predmeti, već je uzorak formiran prema sledećim kriterijumima:

1) veličina teritorije koju pokriva sud/tužilaštvo, odnosno ukupan broj predmeta koji su mapirani kao predmeti relevantni za istraživanje u posmatranom periodu u svakom od sudova/tužilaštava. Tako je pregledano: po 50 predmeta u Osnovnom sudu/tužilaštvu u Novom Sadu; 40 predmeta, odnosno 41 predmet u Osnovnom sudu/tužilaštvu u Subotici; 40, odnosno 42 predmeta u Osnovnom sudu/tužilaštvu u Somboru; po 30 predmeta u Osnovnom sudu/tužilaštvu u Zrenjaninu; 41 predmet, odnosno 40 predmeta u Osnovnom sudu/tužilaštvu u Sremskoj Mitrovici; po 20 predmeta u Osnovnom sudu/tužilaštvu

12 D. Todorov (ur.) *Izveštaji institucija o nasilju u porodici u 2006.*, u: *Nasilje nad ženama u porodici – put do rešenja*, Pokrajinski ombudsman, Novi Sad, 2007. Prema: Skupština APV, Odluka o strategiji za zaštitu od nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja u APV za period od 2008. do 2012. godine, „Službeni list APV", br. 20/2008, str. 8-9.

13 Npr. kratkoročnih ciljeva označenih sa 2, 4, 8 i 9, u: Odluka o strategiji za zaštitu od nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja..., str. 13-14.

14 Deo IV Strategije koji predviđa mere za sprečavanje nasilja i prvu grupu mera (*Opšte pravne i političke mere*), tačku 1.2. koja se odnosi na prikupljanje podataka, analize i istraživanja (str. 15). Takođe, studija može poslužiti i za potrebe edukacije stručnjaka (str. 21).

15 Dana 1. januara 2010. godine počela je primena novog zakona o uređenju sudova („Službeni glasnik RS", br. 116/08, 104/2009) koji je predvideo novu organizaciju sudstva, te osnovne i više sudove (umesto opštinskih i okružnih). Iste promene je doneo i Zakon o javnom tužilaštvu („Službeni glasnik RS", br. 116/2008, 104/2009, 101/2010).

u Kikindi; po 50 predmeta u Osnovnom sudu/tužilaštvu u Pančevu i po 3o predmeta u Osnovnom sudu/tužilaštvu u Vršcu.

2) U vezi s prikupljanjem podataka iz javnotužilačkih spisa, data je instrukcija anketarima da obrađuju predmete u kojima je doneta odluka o odbacivanju krivične prijave, odnosno o obustavi krivičnog postupka zbog odustanka javnog tužioca u toku istrage ili po okončanoj istrazi. Takođe, u ovoj grupi bi bili i oni predmeti na kojima je rad tek započet ili je podneta optužba, s tim što se moralo voditi računa o tome da to ne bude optužni akt koji bi bio obrađivan u okviru prikupljanja podataka iz sudskih spisa. S obzirom na ograničenost budžetskih sredstava opredeljenih za istraživanje, ovaj način formiranja (namernog) uzorka je izabran kako bi se izbeglo dupliranje podataka koji se nalaze i u tužilačkim i u sudskim spisima. S druge strane, neophodno je bilo ispoštovati značaj podataka o predmetima u kojima je došlo do odbacivanja prijave, odnosno obustave postupka zbog odustanka tužioca, zbog specifičnosti na koje su ukazala ranija istraživanja. Da je „najosetljiviji" period onaj od podnošenja krivične prijave za nasilje u porodici do optuženja, konstatovano je i u Informaciji o sprovođenju Strategije za zaštitu od nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja u AP Vojvodini za period od 2008. do 2012. godine.[16]

3) Kada su u pitanju sudski predmeti, akcenat je bio na predmetima koji su okončani u prvom stepenu.

3. Ciljevi

Osnovni cilj istraživanja jeste prikupljanje podataka o postupanju javnih tužilaštava i sudova s teritorije Vojvodine u slučajevima nasilja u porodici, kako bi se po prvi put dobila slika o pravosudnoj praksi u ovom delu Srbije, a dobijeni podaci uporedili sa onima koji su prikupljeni u drugim istraživanjima sa istim predmetom. Takođe, ovo istraživanje je omogućilo i ostvarenje uvida u pravosudnu praksu novijeg datuma (s obzirom na to što je poslednje istraživanje sprovedeno za 2006. godinu u Beogradu i Nišu), a posle najnovijih izmena krivičnog zakonodavstva (materijalnog i procesnog) iz 2009. godine. Imajući u vidu i to što su se od pojave inkriminacije pa do danas odvijali i brojni edukativni programi za nosioce pravosudnih funkcija s temom nasilja u porodici i načina reagovanja u ovakvim slučajevima, jedan od ciljeva bio je i provera njihovih efekata, naročito na polju borbe protiv predrasuda i stereotipa koji prate ovaj fenomen.[17]

4. Metodologija

U pripremnoj fazi su pribavljene dozvole za istraživanje i učešće tužilačkih, odnosno sudskih pripravnika i saradnika u prikupljanju podataka. Na sastanku s budućim anketarima preciziran je uzorak (svi oni su za sastanak pripremili broj predmeta iz upisnika, kako bi se znalo unapred o kom je broju predmeta reč, a imajući u vidu ograničene materijalne resurse izdvojene za istraživanje), a dopunjeni su i pripremljeni upitnici, odnosno precizirana su pojedina pitanja i mogući načini odgovora na njih kako bi se obezbedilo

16 Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, *Informacija o sprovođenju Strategije za zaštitu od nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja u AP Vojvodini za period od 2008. do 2012. godine,* 2009, str. 9. http://www.psrzrp.vojvodina.gov.rs/uploads/contpics/informacija_nasilje_latinica.pdf

17 O održanim seminarima za stručnjake iz oblasti pravosuđa (ali i druge), pogledati odeljak „Sprovedene aktivnosti radi podizanja kapaciteta zaposlenih u svim relevantnim institucijama", u: Ibid, str. 13–16.

uniformno postupanje pri prikupljanju podataka i unošenju u upitnik.

Podaci su prikupljani u periodu od 5. 6. 2010. do 27. 9. 2010. godine. Za potrebe kvantitativne analize, kodirani su i obrađeni korišćenjem programa SPSS ver. 15.0. Rezultati sprovedene kvantitativne i kvalitativne analize prezentovani su na način koji je korišćen i u prethodno sprovedenim istraživanjima, radi lakšeg poređenja rezultata.

KRIVIČNOPRAVNI ASPEKTI NASILJA U PORODICI

1. Pogled unazad: razvoj inkriminacije i teškoće u implementaciji

Do izmena krivičnog zakonodavstva 2002. godine, krivičnopravna zaštita od nasilja u porodici ostvarivala se primenom inkriminacija sa elementima nasilja, prvenstveno iz grupe krivičnih dela protiv života i tela i protiv sloboda i prava čoveka i građanina (laka telesna povreda, teška telesna povreda, ugrožavanje sigurnosti, ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči ili svađi, prinuda i tako dalje). Za krivičnopravnu zaštitu dece od nasilja u porodici bilo je karakteristično delo zapuštanja i zlostavljanja maloletnog lica iz grupe krivičnih dela protiv braka i porodice. Međutim, postojeća zaštita ocenjena je kao nedelotvorna, naročito iz aspekta neadekvatne primene postojećih inkriminacija od strane policije i pravosuđa (ali i drugih institucija koje bi bile pozivane u pomoć, odnosno koje su dužne da pomoć pruže, a da dela za koja se goni po službenoj dužnosti prijave – npr. centri za socijalni rad, obrazovne i zdravstvene institucije). Osnovne zamerke postojećem (nedelotvornom) mehanizmu bile su u vezi s „pravljenjem razlike" između dela sa elementima nasilja koja su se dešavala u porodičnom okruženju i van njega. Nasilje u porodici je tretirano kao manje značajno, kao privatni, odnosno porodični problem koje bi trebalo rešavati van okvira krivičnopravne reakcije, dok su postojeće predrasude o odnosu muškaraca i žena u porodici i društvu, te prihvatanje fizičkog kažnjavanja kao prihvatljive i efikasne vaspitačke tehnike, dodatno komplikovali odnos profesionalaca prema ovoj pojavi, ostavljajući žrtvu bez zaštite.[1]

U Inicijalnom izveštaju Republike Srbije koji je upućen Komitetu Ujedinjenih nacija za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena stoji čak da je nasilje u porodici, do pojave posebne inkriminacije, sankcionisano samo prekršajno, primenom čl. 6 Zakona o javnom redu i miru,[2] što naravno nije tačno, ali ukazuje na to da država i sama priznaje svoje nedelotvorno postupanje prema ovom obliku nasilja.

Argumentacija osnovana na raspoloživim podacima o rasprostranjenosti i opasnosti nasilja u porodici,[3] njegovoj ukorenjenosti u patrijarhalnom modelu porodične, pa i društvene organizacije, koju plasiraju organizacije koje se bave zaštitom ljudskih prava, a naročito prava žena i dece, kao i pritisak koji vrše navedene organizacije i međunarodna zajednica, dovode 2002. godine do pojave nove inkriminacije – nasilje u porodici (čl.

1 O rezultatima prvog istraživanja pravosudne prakse i odnosa pripadnika policije i pravosuđa prema nasilju u porodici i van nje u Srbiji, u: M. Lukić, S. Jovanović, *Drugo je porodica*..., str. 35-120.

2 CEDAW, „Consideration on reports submitted by States parties under article 18 of the Convention on Elimination of All Forms of Discrimination against Women, Initial Reports of States Parties: Serbia", 2006, str. 27.

3 O rezultatima istraživanja pre pojave inkriminacije, pogledati u: M. Radovanović, *Nasilje u porodici*, u: *Nacionalni plan akcije za žene SRJ,* Beograd, 2000; V. Nikolić-Ristanović, *Od žrtve do zatvorenice: nasilje u porodici i kriminalitet žena,* Viktimološko društvo Srbije, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2000; M. Lukić, S. Jovanović, *Drugo je porodica*...; V. Nikolić-Ristanović (ur.), *Porodično nasilje u Srbiji*...

118a Krivičnog zakona Republike Srbije).[4] Ovaj član tumačen je kao jasna potvrda da je država počela da menja svoj odnos prema nasilju u porodici i da će efikasnije goniti i teže sankcionisati učinioce nasilja, a bolje zaštiti žrtve, vodeći računa o zahtevima i preporukama međunarodne zajednice.[5]

U zakonskom opisu novog dela našla su svoje mesto obeležja postojećih inkriminacija sa elementima nasilja (laka telesna povreda, teška telesna povreda, ugrožavanje sigurnosti, prinuda, ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči ili svađi i drugo).[6] Ipak, kako su propisane kazne za oblike novog dela oštrije, moglo se zaključiti da je zakonodavac uvažio veću (apstraktnu) društvenu opasnost ovog dela u odnosu na ona od čijih se elemenata sastoji. Bitna razlika u odnosu na ranije postojeću krivičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici jeste to što je ustanovljena nadležnost javnog tužioca za gonjenje svih oblika dela. Krivično gonjenje po službenoj dužnosti trebalo je da otkloni jedan od razloga za pasivnost policije u slučajevima nasilja u porodici (jer se za običnu laku telesnu povredu i ugrožavanje sigurnosti jednog lica gonilo po privatnoj tužbi),[7] kao i da pomogne žrtvi nasilja u slučajevima kada nije došlo do teže posledice (u smislu da neće imati problema s kojima se inače suočava privatni tužilac kada goni za „lakše" oblike nasilja). Tako je na neki način prebačena odgovornost za vođenje postupka sa žrtve na državu, odnosno na javnog tužioca, što je rešenje koje međunarodne organizacije koje se bave problematikom nasilja u porodici (nad ženama) pozitivno ocenjuju.

Iako se od uvođenja nove inkriminacije mnogo očekivalo, prvo kritičko preispitivanje postupanja organa formalne socijalne kontrole (policije, javnog tužilaštva i suda) na teritoriji Srbije[8] ukazalo je na značajne probleme u primeni same inkriminacije, koje generiše njena nedovoljna distinktivnost u odnosu na druga srodna dela, a naročito nejednako tumačenje pojedinih obeležja dela od strane onih koji inkriminaciju primenjuju. Jasno je uočeno i da lični stavovi profesionalaca o porodici, uzrocima nasilja u njoj,

4 Tada je stupio na snagu Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije, „Službeni glasnik RS", br. 10/2002. Opis dela je glasio:

(1) Ko upotrebom sile ili ozbiljnom pretnjom da će napasti na život ili telo povređuje ili ugrožava telesni ili duševni integritet člana porodice kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do tri godine.

(2) Ako je pri izvršenju dela iz stava 1 ovog člana korišćeno oružje, opasno oruđe ili sredstvo podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši, učinilac će se kazniti zatvorom od šest meseci do pet godina.

(3)Ako je usled dela iz st. 1 i 2 ovog člana nastupila teška telesna povreda ili trajno i teško narušavanje zdravlja člana porodice ili je delo izvršeno prema maloletniku, učinilac će se kazniti zatvorom od dve do deset godina.

(4) Ako je usled dela iz st. 1 i 2 ovog člana nastupila smrt člana porodice, učinilac će se kazniti zatvorom od najmanje deset godina.

5 O međunarodnopravnim dokumentima u oblasti zaštite od nasilja u porodici, pogledati: S. Jovanović, *Pravna zaštita od nasilja u porodici,* Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2010, str. 89-113; V. Nikolić-Ristanović, M. Dokmanović, *Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primena na Zapadnom Balkanu,* Prometej, Beograd, 2006. ; T. Ignjatović (ur.) *Nasilje nad ženama – prepreka razvoju: Međunarodni dokumenti, Autonomni ženski centar,* Beograd, 2005.

6 Krivični zakon Republike Srbije, „Službeni glasnik SRS", br. 26/77, 28/77, 43/77, 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89, 21/90 i „Službeni glasnik RS", br. 16/90, 49/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/2002, 11/2002, 39/2003.

7 V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Porodično nasilje u Srbiji*, str. 135.

8 Istraživački projekat je realizovao Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju sa Slobodankom Konstantinović-Vilić i Nevenom Petrušić s Pravnog fakulteta u Nišu na čelu. Projekat je sproveden u Beogradu, Nišu, Subotici, Novom Sadu i Leskovcu. Predmet istraživanja je obuhvatio krivično delo nasilja u porodici iz čl. 118a KZ-a, ali i druga krivična dela sa elementima nasilja koja su izvršena prema članovima porodice (ona čija obeležja i inače ulaze u okvire inkriminacije nasilja u porodici). Pored prikupljanja podataka iz predmeta, urađeni su i intervjui s profesionalcima iz policije, tužilaštva i suda. Istraživanjem je obuhvaćen period od 9. marta 2002. godine, kad je Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona stupio na snagu, do 30. decembra 2003. Ukupno je pregledano i analizirano 620 predmeta: 159 policijskih, 251 predmet tužilaštva i 210 sudskih predmeta. Rezultati su objavljeni u: S. Konstantinović-Vilić, N. Petrušić, K*rivično delo nasilja u porodici: pravna praksa u Republici Srbiji,* Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 2004.

nasilnicima i žrtvama i te kako utiču na odlučivanje u ovim slučajevima, kao i da obiluju predrasudama u vezi sa ovim oblikom nasilja, te da se u smislu značajnijeg iskoraka na planu krivičnopravnog odgovora na nasilje u porodici nije daleko odmaklo, uprkos pojavi posebne inkriminacije.

Rezultati pomenutog istraživanja su pokazali da se kriminološka i viktimološka slika fenomena ne menjaju, ali i da (pomenuti, ukorenjeni) stereotipi u vezi sa uzrocima nasilja i njegovim akterima nemaju uporište u stvarnosti.[9] I dalje su učinioci najčešće muškarci (90%), prosečne starosti od 33 godine do 40 godina, srednjeg obrazovanja. Među njima je najviše onih koji ranije nisu bili osuđivani (65%). Najviše ih je uračunljivih, dok je oko 10% onih koji to nisu. Smanjena uračunljivost, ali ne bitno, konstatovana je kod 20% učinilaca. Većina učinilaca nije bila pod dejstvom droge ili alkohola u vreme izvršenja dela. Dominantno je partnersko nasilje, dok je roditelj učinilac, a dete žrtva u oko 20% slučajeva, a u 17% slučajeva relacija je obrnuta.

Utvrđeno je i da je nasilje u porodici po pravilu kontinuirano vršeno u dužem periodu, kao i da je najveći broj žrtava trpeo nasilje i pre podnošenja krivične prijave i to: stalno – 65%, povremeno – 15% žrtava, dok o preostalom broju uglavnom nema podataka. Većina žrtava se nije obraćala za pomoć ni državnim institucijama niti nevladinim organizacijama. U preko 65% slučajeva postojalo je kombinovano fizičko i psihičko nasilje, u 25% slučajeva samo fizičko, u 6% samo psihičko, dok je u ostalim slučajevima konstatovano i fizičko i psihičko i seksualno nasilje.

Veoma značajan za analizu primene inkriminacije jeste podatak da je samo manji broj dela iz uzorka kvalifikovan kao nasilje u porodici iz čl. 118a Krivičnog zakonika, dok je većina kvalifikovana kao neko drugo krivično delo. Utvrđeno je da je razlog „preusko" tumačenje člana porodice, kao i nepostojanje kontinuiteta u trajanju nasilja (naročito kada je u pitanju „lakša" forma nasilja, st. 1 čl. 118 KZ-a). Insistiralo se na užoj porodici, pri čemu su se, kada su u pitanju partneri, tražili dodatni uslovi: da je reč o partnerima koji su u braku, da se među njima ne vodi brakorazvodna parnica i da su u vreme izvršenja dela živeli zajedno.[10] Ovakvo tumačenje je bilo veoma restriktivno s obzirom na to što istraživanja nasilja u porodici pokazuju da su često ugroženi bivši bračni, odnosno vanbračni drugovi, kao i da činjenica fizičke razdvojenosti partnera ne mora da znači i prestanak nasilja. Štaviše, prekidanje zajedničkog života i napuštanje nasilnog partnera mogu i te kako biti rizični za ženu, te postati povod i za viktimizaciju ubistvom.[11]

Nepostojanje autentičnog tumačenja i drugih smernica (na primer, Vrhovnog suda) otvorilo je put diskrecionom i restriktivnom tumačenju obeležja člana porodice u sudskoj praksi, pa su do izražaja dolazili lični stavovi i poimanja porodičnosti. Tako se, na primer, osporavala porodičnost vanbračnim drugovima ili licima koja su u postupku razvoda braka, a problem je bila i ocena okolnosti da li lica žive zajedno ili ne. Najjednostavnije rečeno, preovladavala su tradicionalna poimanja porodice po kojima porodicu čine samo bračni drugovi koji žive zajedno i njihova deca.

Uočeno je i da je javni tužilac relativno često donosio odluke o odbacivanju krivične

9 U smislu da su učinioci bolesni, neuračunljivi, alkoholičari, neobrazovani, siromašni, ranije su imali problema sa zakonom, nasilni su i van porodice, žene su nasilne isto kao i muškarci i sl. Vidi i: M. Lukić, S. Jovanović, „Nasilje u porodici: od predrasuda do objektivno zasnovanih teorija", *Socijalna misao,* br.1-3/1999, str. 7-24.

10 Tako i J. Lazarević, sudija Vrhovnog suda Srbije, smatra da zaštitu treba pružiti samo supružnicima i srodnicima po krvi u pravoj liniji koji žive u zajedničkom domaćinstvu. J. Lazarević, *Krivična dela sa elementom nasilja, sa posebnim osvrtom na krivična dela nasilja u porodici i nasilničkog ponašanja, Bilten sudske prakse VSS,* br. 3, 2002, str. 419.

11 B. Simeunović-Patić, „Ubistva heteroseksualnih partnera: kriminološke i viktimološke karakteristike", *Temida,* br. 3, 2002, str. 7 - 8.

prijave i kad za njihovo donošenje nisu postojali pravi razlozi. U odlukama o odbacivanju krivične prijave često je kao razlog navođen nedostatak dokaza u situaciji kad žrtva izjavljuje da se ne pridružuje krivičnom gonjenju, iako se iz spisa vidi da postoje i drugi dokazi kojima bi se relevantne činjenice mogle utvrđivati. Krivična prijava se odbacuje kada oštećeni promeni svoj iskaz, navodeći da nije bilo nasilja ili tražeći da „povuče krivičnu prijavu", zbog procene da se nasilnik „popravio" ili da će izdržavanje porodice biti ugroženo „ako on ode u zatvor ili plati kaznu". Prilikom odlučivanja o optuženju, tužilac se često oslanja na oštećenog kao najvažnije dokazno sredstvo i propušta da istražnom sudiji, u slučaju pokretanja istrage, predloži izvođenje drugih dokaza, što u slučajevima kasnijeg odbijanja oštećenog da svedoči, onemogućava dokazivanje postojanja i izvršenja dela. Takođe, prilikom uzimanja krivične prijave na zapisnik, pojedini tužioci su tražili od oštećenog da dobro razmisli o tome da li zaista želi pokretanje postupka i određivali rok u kome treba o tome da se izjasni, što predstavlja svojevrsno odvraćanje žrtve od podnošenja krivične prijave, koja bi inicirala gonjenje učinioca krivičnog dela nasilja u porodici po službenoj dužnosti.

Prilikom odmeravanja kazne, sud sasvim uopšteno navodi različite okolnosti kao otežavajuće, odnosno olakšavajuće, po automatizmu, pri čemu se i dalje susreću posebno problematične okolnosti (olakšavajuće) koje su se sretale i ranije pri osudama za slučajeve nasilja u porodici (pre pojave inkriminacije)[12]: porodičnost, roditeljstvo, izdržavalac porodice, izraženo kajanje i, naravno, mlad/star – već prema konkretnom slučaju.[13] Izrečene kazne ukazuju na postojanje tendencije blagog kažnjavanja: najviše je novčanih kazni i uslovnih osuda, dok se zatvorske kazne kreću oko minimuma, pa i ispod njega.

Kada je u pitanju rad policije, konstatovan je neprimereno dug period od prijavljivanja dela nasilja do podnošenja krivične prijave tužilaštvu, iako je radnjama tužilaštva prethodilo samo prikupljanje obaveštenja od osumnjičenog i žrtve. Ni postupak javnog tužilaštva nije se mogao oceniti kao efikasan. Od podnošenja prijave do donošenja odluke o njenom odbacivanju u proseku protekne dva meseca, a period od podnošenja prijave do podizanja optužnog akta trajao je u proseku više od četiri meseca. Ocenjeno je da sporosti u predmetima nasilja u porodici doprinosi i izrazita neefikasnost sudova, što potvrđuje podatak da od podizanja optužnice do zakazivanja glavnog pretresa protekne u proseku više od pet meseci.

Moglo bi se zaključiti da, pored problema s nesavršenošću u formulisanju same inkriminacije i problema s njenim tumačenjem, kao važan ostaje i problem u pogledu odnosa onih koji inkriminaciju primenjuju prema nasilju u porodici. I dalje se koriste stari obrasci postupanja i opredeljuje se za već postojeće oprobane i poznate inkriminacije umesto za novu, koja je ostavila previše prostora za diskreciono postupanje, posebno po tačkama: jedna radnja ili više radnji, odnosno kontinuitet u postupanju i ko se sve može smatrati članom porodice.

Na svim seminarima[14] koji su, po pojavi inkriminacije, organizovani s predstavnicima policije, tužilaštava i suda, jasno je istican problem, odnosno stav da je za postojanje dela neophodan kontinuitet. Uočena je i upadljiva podeljenost u pogledu „članstva" u

12 M. Lukić, S. Jovanović, *Drugo je porodica...,* str. 64-69

13 Isti zaključak iznosi i: N. Milošević, „Nasilje u porodici u sudskom postupku", u: B. Čubrilo (ur.) *Zaštita od nasilja u porodici u izbegličkoj i raseljeničkoj populaciji,* Mreža humanitarnih pravnih kancelarija, Beograd, 2005, str.126.

14 Seminari koje je Autonomni ženski centar u Beogradu organizovao od 2002. godine za pripadnike beogradske policije u okviru projekta „Za život bez straha", a od 2005. i za javno tužilaštvo i sudove s područja Beograda. Isti stavovi su iznošeni i na seminarima koje je organizovalo Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije 2005. godine, u Pančevu, Subotici, Čačku i Požegi.

porodici, posebno kad se fokus pomeri s nuklearne porodice. Ono što se pojavilo kao problem u praksi jeste i insistiranje na posebnom načinu dokazivanja kontinuiranog nasilja, a to je prevashodno insistiranje na prethodnom prekršajnom prijavljivanju, odnosno prekršajnom kažnjavanju učinioca za neki akt koji bi se mogao podvesti pod nasilje u porodici (npr. za prekršaj protiv javnog reda i mira). Naravno da je, u istom smislu, dobrodošla i ranija osuđivanost za neko od krivičnih dela sa elementima nasilja. Pripadnici policije su isticali to da, kada se otvori problem kvalifikacije određenog događaja kao nasilja u porodici, prvo pitanje javnog tužioca jeste: „Da li je bilo prekršajnog kažnjavanja ranije?" Ako nije, onda je sugestija da se akt u pitanju prekršajno goni, jer, prema mišljenju tužioca, nema mesta gonjenju za krivično delo. Zbog toga izostaje utvrđivanje drugih činjenica kojima bi se eventualno potkrepila optužba za nasilje u porodici. Ovo, naravno, pod uslovom da radnjom dela nije ostvarena teža posledica, kada javni tužilac i inače po službenoj dužnosti inicira postupak. Tako, ako je prouzrokovana teška telesna povreda, moguća je kvalifikacija po st. 3 čl. 118a Krivičnog zakonika, iako je reč o jednom događaju, ali da bi se ostalo u okvirima st. 1 ovog člana neophodan je kontinuitet koji se utvrđuje izveštajima iz evidencije o prekršajnom kažnjavanju. Javni tužioci, sa svoje strane, pravdaju se da im osnovni problem predstavlja saradnja sa oštećenim, odnosno kolebanje oštećenog i kasnije često menjanje iskaza ili isticanje želja i molbi da se ne ide u postupak ili dalje s postupkom, što kod tužioca izaziva sažaljenje, ali i uverenje da će pred sudom ostati bez najvažnijeg dokaznog sredstva. Ako je stvar i sazrela za presuđenje, sud obično pokazuje bolećivost i izriče pomenute blaže sankcije, na osnovu principa da je ipak reč o osetljivim, porodičnim stvarima i da se „u porodici nikad ne zna ko je kriv, a ko prav".[15]

Ističe se da je kao problem uočeno i sekundarno viktimizovanje žrtve koja, ako i želi da svedoči, toliko bude iscrpljena brojnim ispitivanjima da joj se sve to ponavljanje iskaza i suočenja s nasilnikom pretvara u noćnu moru, te ovakva sekundarna viktimizacija postaje čin isto toliko opasan, ako ne i opasniji od samog preživljenog nasilja. Smatra se da pravosuđe to čini zbog toga što je reč o „klizavom terenu" koji je do juče smatran privatnim problemom, ali i zbog sopstvene nesigurnosti, neiskustva (sudijskog i životnog) i zbog straha da li će pravilno presuditi i da li će takva presuda opstati.[16]

Tako je nova inkriminacija svakako poslužila za neku vrstu edukacije, skretanja pažnje na problem i to s najvišeg nivoa zaštite – krivičnopravnog, s porukom za opštu javnost, ali i za onu stručnu. Važno je i to što je otvorila put brojnim edukacijama na temu nasilja u porodici za pripadnike policije, tužilaštva, suda, centara za socijalni rad, zdravstvenih i prosvetnih radnika, jer je promena stava i načina postupanja u slučajevima nasilja u porodici najznačajnija za dobar i efikasan rad na ovim slučajevima. Najkraće rečeno, dobili smo novu inkriminaciju, ali je ostala stara praksa u postupanju.

Novinu u opisu dela doneo je Krivični zakonik koji je stupio na snagu 1. januara 2006. godine.[17] To je istovremeno i aktuelni zakonski opis dela (o čijim će obeležjima

15 O sličnim stavovima predstavnika policije i tužilaštva, vidi u: M. Lukić, S. Jovanović, *Drugo je porodica,* str. 75-107.

16 N. Milošević, op. cit, str. 126.

17 Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS"; br. 85/2005. član 194 je glasio:

(1) Ko primenom nasilja, pretnjom da će napasti na život ili telo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrožava spokojstvo, telesni integritet ili duševno stanje člana svoje porodice, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine.

(2) Ako je pri izvršenju dela iz stava 1 ovog člana korišćeno oružje, opasno oruđe ili drugo sredstvo podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši, učinilac će se kazniti zatvorom od tri meseca do tri godine.

(3) Ako je usled dela iz stava 1 i 2 ovog člana nastupila teška telesna povreda ili teško narušavanje zdravlja ili su učinjena prema maloletnom licu, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne godine do osam godina.

biti reči kasnije), a zakonodavac je intervenisao u pogledu visine propisane kazne i davanja tumačenja spornog obeležja dela – „član porodice". Novina je i pojava posebnog oblika dela čija se radnja izvršenja sastoji u „prekršaju mera zaštite od nasilja u porodici koje je sud odredio na osnovu zakona". Reč je o povezivanju krivičnopravne zaštite s porodičnopravnom (koja je zakonski uobličena 2005. godine[18]), odnosno o obezbeđivanju krivičnopravne sankcije za nepoštovanje odluka građanskog suda u sporu za zaštitu od nasilja u porodici.

Ono što se zameralo zakonodavcu jeste umanjenje kazni propisanih za nasilje u porodici, odnosno ujednačavanje s kaznenim okvirima koji su propisani za pojedina dela čija obeležja ulaze u sastav nasilja u porodici.[19] Kada se ima u vidu da se ništa drugo nije promenilo, tj. da se u praksi i dalje insistiralo na kontinuitetu u nasilju i da i dalje nije bilo sasvim jasno ko su članovi porodice, ovakva promena je samo umanjila značaj nasilja u porodici (imajući u vidu apstraktnu društvenu opasnost dela), a onemogućeno je i određivanje pritvora za osnovni i najproblematičniji oblik dela, kao i za novopredviđeni u st. 5 – u slučaju da osobite okolnosti ukazuju da će okrivljeni dovršiti pokušano krivično delo ili da će izvršiti krivično delo kojim preti (čl. 436 st. 1 t. 2 ZKP-a).[20]

Zakonodavac je dao i tumačenje pojma „član porodice", odredivši da se članovima porodice smatraju „i bivši supružnici, njihova deca, kao i roditelji bivših supružnika" (čl. 112 st. 28 KZ-a). Međutim, ostalo je nepoznato koja su to sve lica ispred „i". Ili je trebalo podrazumevati da su u pitanju samo oni koji nisu bivši (već su aktuelni) supružnici, njihova deca i roditelji supružnika? I da li su supružnici lica koja su u braku ili se u taj krug mogu probiti i vanbračni supružnici? Interesantno je da Zakonik samo na ovom mestu koristi termin supružnici, dok se u drugim krivičnopravnim odredbama (koje govore o licima koja se nalaze u bliskom odnosu) pominju bračni drugovi i lica s kojima se živi u trajnoj vanbračnoj zajednici (čl. 222 KZ-a; čl. 331 – 333 KZ-a). Porodični zakon, pak, kada govori o supružnicima, upućuje isključivo na bračne, ali su od prevashodnog značaja za rešenje problema i odredbe koje izjednačuju bračnu s vanbračnom zajednicom[21] i po kojima vanbračni partneri (što je terminologija koju Porodični zakon koristi za ovu kategoriju supružnika) imaju prava i dužnosti supružnika, istina, pod uslovima određenim Porodičnim zakonom (čl. 4 st. 2). Oba konsultovana komentara Krivičnog zakonika supružnike svode na bračne, s tim što se, po jednom, pod znak pitanja stavljaju i kao takvi, ako ne žive u zajedničkom domaćinstvu,[22] dok se drugim srodnicima (osim dece i roditelja supružnika koji, razume se, žive u zajedničkom domaćinstvu) ne daje „porodična legitimacija". Drugi je liberalniji, jer dozvoljava mogućnost da se u porodični krug uključe i drugi srodnici ukoliko žive u istom porodičnom domaćinstvu, dok se u vezi s licima koje Krivični zakonik priznaje kao članove porodice ne insistira na

(4) Ako je usled dela iz st. 1, 2 i 3 ovog člana nastupila smrt člana porodice, učinilac će se kazniti zatvorom od tri godine do dvanaest godina.

(5) Ko prekrši mere zaštite od nasilja u porodici koje mu je sud odredio na osnovu zakona, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do šest meseci.

18 Porodični zakon, „Službeni glasnik RS", br. 18/2005.

19 S tim što su za pojedine (teže) oblike nasilja u porodici propisane kazne i dalje bile oštrije. Tako, za tešku telesnu povredu iz čl. 121 st. 1 KZ-a propisana je kazna od šest meseci do pet godina, dok je za istu povredu proizašlu iz st. 1 i 2 čl. 194 KZ-a, a koja se može pripisati nehatu učinioca, mogla biti izrečena kazna u rasponu od jedne do osam godina, što je kazna predviđena za umišljajno nanetu osobito tešku telesnu povredu (121 st. 2, KZ).

20 Zakonik o krivičnom postupku, „Službeni list SRJ", br. 70/2001, 68/2002, „Službeni glasnik RS", br. 58/2004, 85/2005, 115/05, 115/05, 49/07.

21 Prema Porodičnom zakonu (čl. 4 st. 1) vanbračna zajednica je trajnija zajednica života žene i muškarca, između kojih nema bračnih smetnji.

22 Lj. Lazarević, Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije, Savremena administracija, Beograd, 2006, str. 550.

životu u istom porodičnom domaćinstvu.[23] Jedno je sigurno, s restriktivnim tumačenjem članova porodice ostaje se na terenu bračne porodice i zanemaruju se društvena realnost i sociološka istraživanja koja govore o promenjenoj porodičnoj stvarnosti i potiskivanju „standardnog" oblika porodice – nuklearne ili bračne.[24] Međutim, u delu koji se odnosi na zaštitu od nasilja u porodici, Porodični zakon predviđa veoma širok krug lica koja se smatraju članovima porodice, u kome se, pored lica koja bi se smatrala članovima porodice i po KZ-u, smatraju i „lica koja žive ili su živela u istom porodičnom domaćinstvu, kao i lica koja jesu ili su bila u emotivnoj ili seksualnoj vezi" (čl. 197 st. 2 t. 3 i 5 PZ-a). Porodični zakon uređuje ovu listu za svoje potrebe (kako sam navodi u svom čl. 197 st. 3), tako da se ne može smatrati obavezujućom na nivou krivičnopravne zaštite od nasilja u porodici, ali nesumnjivo ukazuje na potrebu da se fokus zaštite pomeri sa standardne, nuklearne porodice. Na seminarima o nasilju u porodici čuli su se glasovi profesionalaca (tužilaca i sudija), doduše u manjem broju, da je nužno slediti Porodični zakon u ovom određenju bitnog obeležja krivičnog dela nasilja u porodici, jer je reč o zakonu koji uređuje istu oblast, a najpozvaniji je da odredi krug članova porodice.[25]

Tako je s nejasnim i nestabilnim određenjem članova porodice i njihovim tumačenjem, na krivičnopravnom nivou, pitanje zaštite i dalje bilo otvoreno za vanbračne partnere i članove šire porodice, a problem je i dalje bilo pitanje postojanja zajednice života na kojoj se manje ili više u tumačenjima insistiralo.

Zaključak je da nikakav boljitak nije ostvaren izmenama opisa dela, a da je intervencija u pogledu oštrine propisanih kazni ostvarila čak negativne učinke. Rezultati istraživanja [26] koje je proveravalo kako se pravosudna praksa ponaša posle zakonskih izmena, po proteku četiri godine od pojave inkriminacije i brojnih edukacija, nisu ustanovili postojanje posebnog pomaka. I dalje je bilo problema o kojima je već bilo reči.

2. Pozitivna rešenja

Opis dela ostao je nepromenjen, s tim što je zakonodavac (ponovo) intervenisao u pogledu propisanih kazni 2009. godine i to njihovim pooštravanjem.

Nasilje u porodici – čl. 194 Krivičnog zakonika Republike Srbije:[27]

(1) Ko primenom nasilja, pretnjom da će napasti na život ili telo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrožava spokojstvo, telesni integritet ili duševno stanje člana svoje porodice, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine.

(2) Ako je pri izvršenju dela iz stava 1 ovog člana korišćeno oružje, opasno oruđe ili drugo sredstvo podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši, učinilac će se kazniti zatvorom od šest meseci do pet godina.

(3) Ako je usled dela iz stava 1 i 2 ovog člana nastupila teška telesna povreda ili teško narušavanje zdravlja ili su učinjena prema maloletnom licu, učinilac će se kazniti zatvorom od dve godine do deset godina (ranije – od jedne godine do osam godina).

(4) Ako je usled dela iz st. 1, 2 i 3 ovog člana nastupila smrt člana porodice, učinilac će se kazniti zatvorom od tri godine do petnaest godina.

23 Z. Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika*, „Službeni glasnik RS", Beograd, 2006, str. 475.

24 A. Milić, *Sociologija porodice*, Čigoja štampa, Beograd, 2001, str. 31.

25 Seminari organizovani u okviru projekta Autonomnog ženskog centra *Nasilje u porodici – prepreka razvoju* .

26 S. Konstantinović-Vilić, N. Petrušić, Krivično delo nasilja u porodici: *aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu,* Autonomni ženski centar i Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Beograd, 2007.

27 Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS", бр. 85/2005, 88/2005–ispr., 107/2005-ispr., 72/2009 i 111/2009.

(5) Ko prekrši mere zaštite od nasilja u porodici koje mu je sud odredio na osnovu zakona, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine i novčanom kaznom.

2.1. Radnja izvršenja i posledica

Dakle, krivično delo nasilja u porodici ima osnovni oblik, tri teža oblika i jedan poseban oblik.

Na samom početku, postoji spor u vezi s radnjom izvršenja ovog krivičnog dela. Da li delo ima četiri mogućno postavljene radnje izvršenja (primena nasilja, pretnja napadom na život ili telo, drsko ili bezobzirno ponašanje), dok je ugrožavanje (spokojstva, telesnog integriteta ili duševnog stanja člana porodice) posledica[28] ili jednu radnju izvršenja koja se sastoji u ugrožavanju (spokojstva, telesnog integriteta ili duševnog stanja člana porodice), dok su primena nasilja, pretnja napadom na život ili telo, drsko ili bezobzirno ponašanje - načini izvršenja radnje.[29]

Ukoliko bi se ugrožavanje spokojstva, telesnog integriteta ili duševnog stanja člana porodice smatralo radnjom, onda bi za njeno postojanje, pa samim tim i postojanje krivičnog dela (uz ispunjenje ostalih uslova), otvorilo staro pitanje, već potencirano kao problem u praksi i u vezi s prvim opisom dela nasilja u porodici, da li je za postojanje dela potrebna jedna radnja nasilja ili više njih, to jest da li je potrebno ponavljanje akata nasilja.

Međutim, dilemu koja se javljala kada su u pitanju dela čije su radnje izvršenja određene trajnim glagolom, Krivični zakonik rešio je još 2006. godine. Tako, ako bismo ugrožavanje i smatrali radnjom izvršenja, bilo bi dovoljno da je radnja preduzeta samo jednom. Na ovakvo tumačenje upućuje odredba čl. 112 st. 30 KZ-a koja prenosi autentično, dakle obavezujuće, tumačenje: „kada je radnja krivičnog dela određena trajnim glagolom, smatra se da je delo učinjeno, ako je radnja izvršena jednom ili više puta". Ipak, ima više osnova stav da je ugrožavanje spokojstva, telesnog integriteta ili duševnog stanja posledica u vidu konkretne opasnosti koja traje kraće ili duže vreme. Moglo bi se zaključiti da će se posledica ovog krivičnog dela (onako kako je zakonom definisana) ostvariti ili održavati u svom trajanju ponavljanjem odnosno kontinuiranim preduzimanjem radnji koje su navedene kao radnja/radnje izvršenja (primena nasilja, pretnja napadom na život ili telo, drsko ili bezobzirno ponašanje), ali nema smetnje da ovakva posledica bude proizvedena i jednim aktom nasilja. Svakodnevne pretnje ubistvom ili premlaćivanjem, grubo vređanje i omalovažavanje, šamaranje, odgurivanje, čupanje za kosu, pljuvanje i sve drugo što bi se moglo nazvati zlostavljanjem (delovanjem na telesni integritet bez telesnog povređivanja), bile bi najčešće zamislive radnje kojima bi se u kontekstu jednog nasilja u porodici ostvarivala posledica koja se traži u zakonskom opisu krivičnog dela – ugrožavanje spokojstva, telesnog integriteta ili duševnog stanja. Nije teško zamisliti njihovo smenjivanje na dnevnom ili nedeljnom „meniju" nasilja u porodici.

Prilikom ocenjivanja da li delo postoji (a za ocenu ne sme biti opredeljujuće ponav-

28 Z. Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika,* str. 474; N. Mrvić-Petrović, *Krivično pravo – posebni deo,* Pravni fakultet Univerziteta Union, JP Službeni glasnik, Beograd, 2011, str. 155; Đ. Đorđević, „Krivična dela nasilja u porodici", *Revija za kriminologiju i krivično pravo,* vol. 45, br. 3, 2007; str. 126; F. Bačić, Š. Pavlović, *Kazneno pravo - posebni dio,* Informator, Zagreb, 2001, str. 195; I. Simić, M. Petrović, *Krivični zakon Republike Srbije: Praktična primena,* JP Službeni glasnik, Beograd, 2001, str. 117.

29 Lj. Lazarević, *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije,* str. 550; I. Marković, „Primjena odredbe o nasilju u porodici u Republici Srpskoj", *Temida,* br. 2, 2003, str. 54.

ljanje radnji izvršenja, već posledica koja se može ostvariti i jednim aktom nasilja) ne sme se izgubiti iz vida specifičnost konteksta u kome se nasilje vrši, a koji uslovljava njegovo trajanje. Najprostije rečeno, reč je o disbalansu snaga, postojanju specifičnih emotivnih veza između nasilnika i žrtve, postojanju odnosa zavisnosti između njih, kao i čitavom setu drugih faktora, što individualnog, što društvenog karaktera koji podupiru trajanje nasilja, pre nego što ono bude obelodanjeno i otvoreno za krivičnopravnu intervenciju. Tako i jedno (obično kompleksnije, intenzivnije) nasilničko istupanje može biti dovoljno da prouzrokuje osećanje ugroženosti kod drugog lica,[30] pri čemu se mora povesti računa o kontekstu u kome se ono zbilo i ne treba ga *a priori* isključivati kao radnju ovog dela. Moglo bi se postaviti pitanje šta s telesnim povređivanjem, makar lakim (jer se teška telesna povreda pominje u jednom od težih oblika). I šamari i udarci koji ostavljaju modrice redovne su radnje nasilja u porodici i međusobno se smenjuju s pretnjama, uvredama, različitim oblicima prinude ili drskog i bezobzirnog ponašanja. Zar takvi akti ne zadovoljavaju uslov da se smatraju nasiljem odnosno mogućim radnjama ovog krivičnog dela?

Posledica koja se navodi u zakonskom opisu jeste „ugrožavanje". Ona po striktnoj krivičnopravnoj interpretaciji (školskoj, može se reći) predstavlja jednu vrstu posledice krivičnog dela uopšte. Ugrožavanje se sastoji u izazivanju opasnosti po zaštićeno dobro, u stvaranju mogućnosti da u daljem razvoju događaja to dobro bude povređeno. Ta mogućnost može biti bliža ili dalja, pa se u tom smislu posledica ugrožavanja diferencira na konkretnu i apstraktnu opasnost. Ugrožavanje o kome je reč kad je u pitanju nasilje u porodici jeste, dakle, nešto što prethodi povredi, predstavlja neposrednu i blisku mogućnost nastanka povrede zaštićenog dobra i kao takva jeste konkretno ugrožavanje, to jest konkretna, nastala opasnost.

Druga vrsta posledice krivičnih dela uopšte jeste povreda koja se manifestuje u uništenju, većem ili manjem oštećenju zaštićenog dobra, a laka telesna povreda je upravo takva vrsta posledice. A kao takva ne bi mogla konkurisati za relevantnu posledicu koja bi bila pravno kvalifikovana kao posledica krivičnog dela nasilja u porodici iz st. 1, ako se držimo tumačenja osnovnih krivičnopravnih pojmova koji se tiču posledice u krivičnom pravu. Međutim, uz upotrebu logičkog i ciljnog tumačenja, ona mora naći svoje mesto u osnovnom obliku ovog krivičnog dela (i to u obliku tzv. obične lake telesne povrede, dok bi se „opasna" laka telesna povreda našla u st. 2).

Upotrebu sile (iz čl. 118a KZ-a) kao radnju zamenila je primena nasilja. Na prvi pogled, jasno je da nasilje prvenstveno podrazumeva upotrebu sile, ali na terenu krivičnog prava pod nasiljem se podrazumeva i upotreba ozbiljne pretnje s ciljem povrede ili ugrožavanja pravno zaštićenog dobra, koja se vrši protivpravno.[31] Kako nova inkriminacija sadrži kao drugu moguću radnju pretnju da će se napasti na život ili telo, moglo bi se reći da je potpuno nepotrebno došlo do izdvajanja te radnje izvršenja, pošto ona svakako ulazi u pojam nasilja. Ali bi se nasiljem, pored standardne upotrebe sile i pomenute kvalifikovane pretnje, mogli smatrati i drugi oblici pretnje kojim se ugrožavaju zaštićena dobra, a ne predstavljaju pomenutu, kvalifikovanu pretnju. Pri tom, naravno, dovode do određene posledice. U tom smislu, moglo bi se reći da je inkriminacija dobila na širini. Kada je reč o širini, evo jedne definicije, tumačenja datog upravo u vezi s delom nasilja

30 M. Đorđević, Đ. Đorđević, *Krivično pravo sa osnovama privrednoprestupnog i prekršajnog prava,* Projuris, Beograd, 2007, str. 86.

31 Lj. Lazarević, „Delikti nasilja – krivičnopravni aspekt", u: D. Radovanović (ur.) *Delikti nasilja: kriminološki i krivičnopravni aspekt,* Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 13.

u porodici i to u udžbeniku krivičnog prava: *nasilje je svaka delatnost* kojom se neposredno, blisko i stvarno ugrožava telesni i duševni integritet subjekta.[32]

Postavlja se i pitanje da li treba da bude reči o nasilju prema licima ili dolazi u obzir i nasilje prema stvarima ili životinjama. Najčešći odgovor je da prirodi ovog dela odgovara tumačenje da je posredi nasilje prema licima, a da se u određenim slučajevima i nasilje prema stvarima može smatrati radnjom ovog dela, ali samo ako se takvim nasiljem (kada član porodice baca, lomi ili razbija stvari po domaćinstvu, povređuje kućne ljubimce) ugrožava spokojstvo, telesni integritet ili duševno stanje člana porodice.[33] Nema razloga da se i takvi akti ne smatraju nasiljem u smislu ovog krivičnog dela, pri čemu se podrazumeva da je za njihovu relevantnost potrebno da prouzrokuju određenu posledicu. Nasilje prema stvarima ili životinjama može biti podvedeno i pod oblik psihičkog nasilja prema pasivnom subjektu, svojevrsne pretnje prema licu čije je bar spokojstvo narušeno, a može se vršiti i u kontekstu bezobzirnog ili nasilničkog ponašanja, što ovakve aktivnosti kvalifikuje za radnju krivičnog dela nasilja u porodici.

Novinu u zakonskom opisu nasilja u porodici predstavlja pomenuto drsko ili bezobzirno ponašanje kao radnja, odnosno radnje ako bismo govorili posebno o drskom i posebno o bezobzirnom ponašanju. Ovaj element se može tumačiti prema kriterijumima koji se koriste u slučaju krivičnog dela nasilničkog ponašanja iz čl. 344 KZ-a. To su sva ona ponašanja koja su u gruboj suprotnosti sa opšteprihvaćenim pravilima ponašanja, a mogu se ispoljiti kako prema ljudima (npr. grube verbalne nepristojnosti), tako i prema stvarima (uništavanje, oštećenje stvari).[34]

Drsko ponašanje se sastoji u radnjama kojima se grubo i protivno korektnom ponašanju prema drugima narušava spokojstvo drugog lica. Bezobzirno ponašanje se sastoji u preduzimanju radnji pri čijem se vršenju ne vodi računa o tome da se time drugom ne pričinjava kakvo zlo ili kakva neprijatnost koju drugi nije dužan da trpi.[35] Takvo ponašanje predstavlja manifestaciju očite netrpeljivosti izvršioca prema žrtvi.[36] Ili očitog nevrednovanja, omalovažavanja, prezira prema žrtvi, ali i manifestovanja nadmoći u odnosu na nju.

Navedeni element, kao nov u inkriminaciji nasilja u porodici, nesumnjivo vodi proširenju zaštite od nasilja u porodici uključujući u njegov krivičnopravni pojam i akte koji nisu upotreba sile ili pretnje da će se napasti na život ili telo.

Na ovom mestu treba ukazati na upadljivu sličnost radnji izvršenja nasilja u porodici s krivičnim delom nasilničkog ponašanja iz čl. 344 KZ-a (kada je reč o nasilju i drskom ili bezobzirnom ponašanju), ali i upadljivo odsustvo radnji koje se pojavljuju u biću nasilničkog ponašanja – grubo vređanje i zlostavljanje drugog, a nema ih u okvirima nasilja u porodici. Čini se neopravdanim izostavljanje ovih radnji u slučaju bića nasilja u porodici s obzirom na to što su i te kako podobne da proizvedu posledicu – ugroze spokojstvo člana porodice koji ih trpi. Takođe, reč je o „redovnim" radnjama koje se pojavljuju u kontekstu nasilja u porodici, ali su neopravdano zanemarene kao radnje koje bi

32 V. Đurđić, D. Jovašević, *Krivično pravo: posebni deo*, Beograd, 2006, str. 101.

33 Đ. Đorđević, „Krivična dela nasilja u porodici", str. 127.

34 I. Simić, M. Petrović, *Krivični zakon Republike Srbije: praktična primena,* JP *Službeni glasnik*, Beograd, 2002, str. 256; Lj. Lazarević, *Krivično pravo, posebni deo*, Savremena administracija, Beogad, 2000, str. 274; J. Lazarević, „Nasilničko ponašanje", u: D. Radovanović (ur.) *Delikti nasilja: kriminološki i krivičnopravni aspekt,* Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2002, str. 102.

35 Đ. Đorđević, „Krivičnopravni aspketi nasilja u porodici", *Pravni život*, br. 9, 2007, str. 59; slično i: N. Mrvić-Petrović, *Krivično pravo - posebni deo*, str. 155.

36 I. Marković, op. cit., str. 55.

i samostalno mogle dovesti do posledice, pa tako i do postojanja dela nasilja u porodici.

Uvođenjem spokojstva kao bitnog obeležja, ova inkriminacija (više formalno) dobila je na širini, ali je otvorila i problem tumačenja ovog termina i njegovog razgraničenja od „duševnog stanja". Spokojstvo se određuje kao bezbednost, bezbrižnost, hladnokrvnost i mir,[37] a pretpostavlja se da se pod duševnim stanjem zapravo mislilo na „duševni mir,"[38] što se u krajnjoj liniji svodi na isto, te u tom kontekstu ne može biti reči o bitnoj promeni. Ugrožavanje spokojstva (doduše, građana) inače se pojavljuje kao obeležje u slučaju krivičnog dela nasilničkog ponašanja (čl. 344 KZ-a) i određuje se kao osećanje lične ili imovinske nesigurnosti, straha, odsustva mira neophodnog za normalan i uredan život.[39] Međutim, dovoljno je da su, po objektivnoj oceni, učinjeni postupci takvog karaktera i intenziteta da mogu ugroziti spokojstvo (vodeći računa, razume se, i o tome ko je žrtva, o njenom uzrastu, stanju u kome se nalazi, na primer odnos zavisnosti, bolest, nemoć). Subjektivni osećaj ugroženosti verovatno će motivisati žrtvu da prijavi nasilje u porodici, ali i procena drugih lica (npr. suseda, zaposlenih u medicinskoj ustanovi, školi) o postojanju nasilja u porodici, s obzirom na karakter radnji koje se preduzimaju prema žrtvi (koja se ne izjašnjava o sopstvenoj ugroženosti), treba da bude motivišuća u pogledu prijavljivanja dela i njegove osude.

2.2. Lični odnos učinioca i pasivnog subjekta

Ovo delo je primer dela iz grupe vlastitih krivičnih dela (*delicta propria*). Može ga učiniti lice sa određenim ličnim svojstvom, pri čemu i pasivni subjekt mora imati to svojstvo. Tačnije između njih mora postojati određeni odnos – odnos članova porodice.

Od početka ostvarivanja (specifične) krivičnopravne zaštite, ovo obeležje je sporno sa stanovišta tumačenja.

Tumačenje obeležja član porodice promenjeno je 2009. godine, ali, nažalost, ne nabolje i ne u skladu sa zahtevima međunarodnih organizacija koje insistiraju na širem tumačenju pojma porodice za potrebe zaštite (žena) žrtava. Tako, od 2009. godine, čl. 112 st. 28 glasi: „Članom porodice smatraju se supružnici, njihova deca, preci supružnika u pravoj liniji krvnog srodstva, vanbračni partneri i njihova deca, usvojilac i usvojenik, hranilac i hranjenik. Članovima porodice smatraju se i braća i sestre, njihovi supružnici i deca, bivši supružnici i njihova deca i roditelji bivših supružnika, ako žive u zajedničkom domaćinstvu, kao i lica koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu".

S jedne strane, dobijeno je celovito, (naizgled) jasno određenje člana porodice, umesto polovičnog o kome je bilo reči; s druge strane, ono je restriktivno. Ovo određenje isključilo je iz zaštite veoma rizičnu kategoriju lica – potencijalnih žrtava: bivše supružnike koji ne žive u zajedničkom domaćinstvu (a nemaju zajedničko dete ili dete na putu da bude rođeno), kao i bivše vanbračne partnere (koji mogu i da žive u zajedničkom domaćinstvu, ali im se uskraćuje zaštita, a takođe nemaju zajedničko dete ili je ono na putu da bude rođeno). Prekid zajednice života ne mora značiti i prekid nasilja, ili se, pak, nasilje može tek tada pojaviti, a ipak biti u vezi sa odnosom koji je prestao. Naravno, ovde se ne misli na one odnose koji su okončani davno, a onda se ipak u nekoj situaciji dogodio akt nasilja, niti bi takvi slučajevi bili toliko česti da uopšte zavređuju posebnu

37 S. M. Lalević, *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskog jezika*, Nolit, Beograd, 2004, str. 744.

38 Lj. Lazarević, *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije*, str. 550.

39 Ibidem. str. 852.

pažnju. Ovde je reč o tipičnoj situaciji o kojoj govore sva istraživanja,[40] a to je veoma često premeštanje nasilja iz odnosa bračne, vanbračne veze u onaj koji se na silu, upravo nasiljem, uspostavlja ili je reč o slučaju kada se po svaku cenu, opet nasiljem, želi održati odnos koji je prekinut, pa i kada u njemu pre nije bilo nasilja. Kako zaštitu ne uživaju ni roditelji vanbračnih partnera (čak ni kada je veza aktuelna), dok je uživaju roditelji supružnika, to se može zaključiti da se ipak favorizuje bračna veza/porodica i da se ona i dalje smatra onom pravom, čvršćom ili dostojnijom zaštite.

S druge strane, zahtevi međunarodnih organizacija koji se odnose na zaštitu žena od nasilja insistiraju na tome da se posebna zaštita pruži i bivšim partnerkama (bračnim/vanbračnim), bez obzira na to da li žive u zajedničkom domaćinstvu. Najnoviji akt pravnoobavezujućeg karaktera iz ove oblasti – Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i suzbiljanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici[41] – ne slaže se s tumačenjem koje insistira na zajedničkom domaćinstvu niti s diskriminisanjem vanbračnih partnera, pa i kada su bivši, te daje fleksibilnije tumačenje mogućih učinilaca i žrtava (čl. 3b pomenute konvencije[42]). Na istoj liniji je i Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima.[43] Naime, kao jedna od aktivnosti koje treba da obezbede ostvarenje opšteg cilja koji se odnosi na unapređivanje normativnog okvira za zaštitu žena od nasilja, predviđeno je konsolidovanje relevantnih odredbi krivičnog i porodičnog zakonodavstva, a najveća razlika među njima tiče se upravo određivanja kruga lica koja smatraju članovima porodice.[44]

Dalje, postavlja se pitanje kako će se tumačiti život u zajedničkom domaćinstvu. To ne bi trebalo da bude samo život na određenom prostoru, već bi takav život trebalo da znači i zajedničke finansije, doprinošenje zajedničkom življenju na istom prostoru, što se teško može očekivati od bivših supružnika koji silom prilika dele isti prostor i koji će najverovatnije biti u sukobu, ako ni zbog čega drugog, a ono zbog vođenja ili održavanja domaćinstva koje neće želeti ili umeti da dele, jer nikakvog zajedništva, osim prostornog, među njima i nema. Zakon o finansijskoj podršci porodici s decom[45] zajedničko domaćinstvo upravo definiše kao zajednicu življenja, privređivanja i trošenja sredstava (čl. 2 st. 3). Moglo bi se postaviti i pitanje da li je zakonodavac hteo da napravi i određenu distinkciju između određenja „zajedničko" i „porodično" domaćinstvo. Najverovatnije je u pitanju omaška. I najverovatnije da će se cela priča o tumačenju ovih pojmova svesti, na primer, na pitanje da li bivši supružnici žive na istom prostoru. Šta će biti ukoliko žive u istoj kući, dele isto dvorište i pomoćne prostorije, ali su u odvojenim stambenim jedinicama?

40 Kada je u pitanju nasilje nad partnerom, prema rezultatima istraživanja, 44,5% žrtava je trpelo nasilje, iako je zajednica života prestala. M. Lukić, S. Jovanović, *Drugo je porodica*, str. 51; U okviru uzorka beogradskih partnerskih homicida (u periodu od 1983. do 1995. godine), ubistva bivšeg bračnog partnera bila su isključivo muška specijalnost. B. Simeunović-Patić, „Ubistva heteroseksualnih partnera: kriminološke i viktimološke karakteristike", *Temida*, br. 3, 2002, str. 7.

41 Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence, CETS No. 210. Stupila je na snagu 11. 5. 2011. ratifikacijom od strane Austrije, Finske, Francuske, Nemačke, Grčke, Islanda, Luksemburga, Portugala, Crne Gore, Slovačke, Španije, Švedske i Turske. Dostupno na: http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=210&CM=1&CL=ENG

42 Prema Konvenciji, nasilje u porodici je svaki čin fizičkog, seksualnog, psihološkog ili ekonomskog nasilja koje se dešava u porodici ili porodičnoj zajednici ili između bivših ili sadašnjih supružnika ili partnera, bez obzira na to da li učinilac nasilja deli ili je delio ili nikada nije delio isto mesto stanovanja sa žrtvom.

43 Vlada RS, Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678;

44 Ibid, str. 32.

45 Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom, „Službeni glasnik RS", br. 16/2002, 115/2005 i 107/2009.

Moglo bi se postaviti još pitanja zakonodavcu koji je izvršio neophodne izmene zbog neodređenosti ranijih rešenja, neujednačenosti sudske prakse, kao i zbog pravljenja jasnog otklona prema „preširokom" određenju kruga članova porodice koje je dato u Porodičnom zakonodavstvu. Šta s jednoroditeljskim porodicama? Govori se o supružnicima, vanbračnim partnerima i njihovoj deci, odnosno deca se vezuju za partnersku relaciju. Šta ako postoji nasilje na relaciji roditelj-dete, dok je drugi roditelj nepoznat? Da li, kada se kaže „njihova deca", to znači zajednička, ili zaštitu uživaju i pastorci? I da li su to deca u smislu u kome ovu kategoriju definiše KZ – lica do navršenih 14 godina starosti (čl. 112 st. 8) ili je u pitanju dete u smislu srodnika u prvom stepenu krvnog srodstva prave nishodne linije, bez obzira na godine? Ne bismo smeli ni pomisliti da je zakonodavac imao u vidu dete u smislu uzrasta do nenavršenih 14 godina, jer bi bila uskraćena zaštita onima koji su navršili 14, a nisu 18 godina, kao i da ne bi porodicom smatrao jednoroditeljsku porodicu (među kvalifikatornim obeležjima u slučaju krivičnog dela nasilja u porodici se pojavljuje maloletno lice). Dakle, ostaje ona poslednja kategorija – reč je o deci u smislu potomstva. Onda bismo mogli zaključiti da ni po novim krivičnopravnim tumačenjima nije izbegnut apsurd sa širokim tumačenjem članova porodice, te da se ipak omogućava zaštita licima koja su bila ako ne u emotivnoj, a ono u seksualnoj vezi[46] (a možda čak ni u njoj, jer postoji i postupak veštačke oplodnje), jer su članovi porodice i lica koja imaju zajedničko dete (možda staro 40 godina), iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu.

Možda je bolje, ipak, voditi računa o ciljnom tumačenju odredbi (u čemu nam mogu pomoći međunarodnopravne preporuke), te njihovom efikasnom primenjivanju, nego se baviti smišljanjem mogućih slučajeva koji se nikada neće pojaviti pred pravosudnim organima i zahtevati primenu odredbi iz čl. 194 KZ-a.

Podsetimo se ovde rešenja koje daje Kazneni zakon Hrvatske. U njemu je dato preciznije tumačenje članova porodice (bračni i vanbračni drug, bivši bračni i vanbračni drug, srodnik po krvi u pravoj liniji, usvojilac i usvojenik, rođak u pobočnoj liniji do trećeg stepena zaključno i srodnik po tazbini do drugog stepena zaključno – čl. 89).[47] Reč je zapravo o preuređenoj procesnoj odredbi koju poznaje i naš zakonik o krivičnom postupku, a koja navodi lica koja su oslobođena dužnosti svedočenja zbog određene (partnerske, srodničke) relacije sa okrivljenim.[48]

U hrvatskoj odredbi koja može poslužiti kao dobar uzor za našeg zakonodavca (i neke nove, buduće izmene) samo su još navedeni bivši bračni, odnosno vanbračni drugovi, dok je okolnost da žive u zajedničkom domaćinstvu zakonodavnim izmenama iz 2006. godine brisana. Podsetimo se da naš ZKP u čl. 98 st. 1 t. 1 pominje (pored bračne i vanbračne zajednice) i „kakvu drugu trajnu zajednicu", što je i te kako napredno i veoma korisno rešenje, koje otvara put i za homoseksualne zajednice (a i one se, po savremenim shvatanjima, smatraju oblikom porodične relacije i pruža im se zaštita po tom osnovu). Dakle, ne bi trebalo da idemo dalje od rešenja koja već postoje i to u srodnoj oblasti – krivičnoprocesnoj. Samo bi trebalo izvršiti korekcije koje je izvršio i hrvatski zakonodavac, pružajući zaštitu i bivšim partnerima, a mogli bismo zadržati i hraniteljsku relaciju.

46 Reč je o bespoštednom kritikovanju određenja člana porodice koje daje Porodični zakon, a koje se ocenjuje kao „ekstremno preširoko" i apsurdno, te se kao primeri navode slučajevi đačkih prvih ljubavi i odnosa prostitutke i njene mušterije koji bi, po navedenim odredbama, bili kvalifikovani za zaštitu od nasilja u porodici; vidi: M.Škulić, „Osnovni elementi normativne konstrukcije krivičnog dela nasilja u porodici – neka sporna pitanja i dileme", u: M. Škulić (ur.) *Nasilje u porodici,* Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, Beograd, 2009, str. 20-21.

47 Zakon o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona, „Narodne novine", br. 129/2000.

48 Zakonik o krivičnom postupku, „Službeni list SRJ", br. 70/2001, 68/2002, „Službeni glasnik RS", br. 58/2004, 85/2005, 115/05, 49/07, 20/09 - dr. zakon, 72/09, 76/10.

2.3. Drugi oblici nasilja u porodici

U odnosu na teže oblike krivičnog dela, stavovi 2 i 3 čl. 194 ostali su potpuno isti, kao i čl. 118a st. 2 i 3 KZ-a, a jedino je st. 4 pretrpeo izmene 2005. godine. Reč je samo o ispravci odredbe ovog stava, kojom je omogućeno pozivanje na odredbu iz st. 3 u kojoj se propisuje teži oblik krivičnog dela nasilja u porodici ukoliko je delo učinjeno prema maloletnom licu. U st. 4 predviđen je najteži oblik krivičnog dela nasilja u porodici, gde je kvalifikatorna okolnost smrtna posledica proizašla iz osnovnog i drugih oblika. Propust da se stav 4 pozove na stav 3 kritikovan je kao nedopustiv, jer je bilo onemogućeno da se eventualna smrt maloletnog lica, proizašla iz dela nasilja u porodici učinjenog prema maloletnom licu, kvalifikuje kao najteži oblik krivičnog dela nasilja u porodici.[49] U pitanju je očigledno bio tehnički propust.

Jedini stav koji je novina u odnosu na prethodna rešenja jeste stav 5 koji se pojavio u Krivičnom zakoniku, a koji sadrži obeležja posebnog oblika krivičnog dela nasilja u porodici. Ovaj stav istovremeno omogućava sponu s porodičnopravnim rešenjima u pogledu zaštite od nasilja u porodici, odnosno sankcija za njihovo nepoštovanje. Ovaj oblik sastoji se u prekršaju mera zaštite od nasilja u porodici koje je sud odredio na osnovu zakona, a predviđena je kazna zatvora od tri meseca do tri godine kumulativno s novčanom kaznom, umesto ranije novčane kazne u alternaciji s kaznom zatvora do šest meseci.[50]

Ovde je potrebno skrenuti pažnju na problem koji bi se mogao pojaviti u vezi sa ovim oblikom nasilja u porodici i pitanjem sticaja s nekim od drugih oblika nasilja u porodici. Naime, nije teško zamisliti situaciju da se prilikom kršenja naložene mere, na primer zabrane prilaska članu porodice, istovremeno preduzme prema oštećenom u čiju je korist ustanovljena mera zaštite i neki akt nasilja. U takvim slučajevima bi najlogičnije bilo delo kvalifikovati kao sticaj dva oblika nasilja u porodici, a ne samo kao jedno delo po principu prividnog idealnog sticaja (jer je učinilac jednom radnjom ostvario obeležja dva dela, odnosno dva oblika istog dela). Iako je situacija neuobičajena, ukoliko bi se postupalo drugačije, ponovo bi učinilac bio privilegovan, izbegao bi plaćanje novčane kazne koja je kao sporedna propisana za delo iz st. 5, a u slučaju kada bi se delo kvalifikovalo po st. 1, mogla bi mu biti izrečena kao maksimalna zatvorska kazna u istoj visini kao što je ona predviđena za delo iz st. 5 (tri godine). Dakle, učiniocu bi jedno delo bilo oprošteno, kao i u slučajevima kada sudovi nasilje prema više oštećenih tretiraju kao jedno delo, a ne kao sticaj dela. Čak bi bilo bolje da se u takvom slučaju delo kvalifikuje samo po st. 5, kako bi učinilac bio kažnjen i novčanom kaznom. Ili, u situaciji gde je prema oštećenom u čiju je korist ustanovljena mera zaštite učinjen novi akt nasilja u prekršaju određene mere, a oštećeni i učinilac se ne smatraju više članovima porodice (bivši su vanbračni partneri, razveli su se i ne žive u zajedničkom domaćinstvu i sl.), sigurno ne bi bilo dileme oko toga kako bi se delo kvalifikovalo i neizbežno bi bilo optuženje za sticaj dela – onoga iz st. 5 čl. 194 KZ-a i nekog dela sa elementom nasilja – npr. ugrožavanja sigurnosti iz čl. 138 st. 1 KZ-a. Delo iz st. 5 ima svoju posebnost, jer je u pitanju nepoštovanje sudske odluke, a kada je time učinjen i novi akt nasilja, jasno je da je reč o učiniocu

49 I. Stevanović, „Položaj maloletnih lica, žrtava zlostavljanja u Republici Srbiji", u: B. Čubrilo (ur.) *Nasilje u porodici u izbegličkoj i raseljeničkoj populaciji u RS, MHPK,* Beograd, 2005, str. 91.

50 Reč je o čl. 198, st. 2 Porodičnog zakona, u kome je predviđeno više takvih zaštitnih mera: izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, bez obzira na pravo svojine odnosno zakupa nepokretnosti; izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću, bez obzira na pravo svojine ili zakupa nepokretnosti; zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti; zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada člana porodice; zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice.

koga treba strože sankcionisati, te nikako ne treba izbegavati konstrukciju sticaja, čak i kada se radi o sticaju dva oblika istog dela. Jer, nepoštovanje sudske odluke i nasilje ne smeju ostati bez adekvatne društvene osude koja ima svoj izraz u aktu tužilaštva, potom i suda, a koji će se osnivati na sticaju dela.

U vezi s delom iz stava 5, pomenimo i problem nepredviđanja sankcionisanja nepoštovanja (nove) mere bezbednosti zabrane približavanja i komunikacije sa oštećenim (čl. 89a KZ-a). Na seminarima za sudije i tužioce pominjana je mogućnost da se ovaj problem reši primenom odredbe iz čl. 194 st. 5, iako je ta odredba rezervisana za mere zaštite predviđene porodičnopravnim rešenjima. To nikako ne može biti rešenje, jer KZ govori eksplicitno o merama za zaštitu od nasilja u porodici koje je sud izrekao na osnovu zakona. A kako je pomenuta mera zapravo mera bezbednosti koja se može primenjivati i u drugim slučajevima, za druga krivična dela, neophodno je urediti pitanje njenog izvršenja. Sankcionisanje nepoštovanja ove mere u slučajevima nasilja u porodici moglo bi biti uređeno i odredbom čl. 194 st. 5, ali bi to moralo biti eksplicitno navedeno.

2.4. Propisane kazne

Posle tri godine od primene Krivičnog zakonika, kazneni okviri su ponovo promenjeni i to ne samo kada je u pitanju ovo delo, već i u slučaju, kako je predlagač naveo, jedne trećine krivičnih dela, s ciljem da se ojača generalna prevencija.[51] Nova rešenja su nesumnjivo bolja, a u poređenju sa onima iz 2002. godine, primećuje se da su se kazneni rasponi gotovo vratili na stare pozicije, s tim što za st. 1 nije više propisana novčana kazna, a predviđen je posebni minimum od tri meseca zatvora (maksimum je tri godine zatvora, kao što je i bio slučaj sa čl. 118a KZ-a), st. 2 i 3 potpuno su isti kao što su bili 2002. godine, dok je st. 4 predvideo blažu kaznu u odnosu na rešenje iz 2002. godine (kada je za st. 4 bila propisana kazna zatvora od najmanje deset godina) – zatvor od tri godine do petnaest godina.

Ima mišljenja da je neopravdano pooštravanje kazne za osnovni oblik krivičnog dela nasilja u porodici, imajući u vidu lakše forme nasilja koje dominiraju u praksi, kao i s obzirom na to što kratkotrajne kazne lišenja slobode proizvode loše efekte.[52] Na to bi se moglo odgovoriti da u praksi dominiraju uslovne osude,[53] a uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom jeste najbolji izbor za ovo delo, odnosno za njegove lakše forme, dok je izricanje zatvorske kazne samo mogućnost, a propisana mera ima određeni generalno preventivni učinak. Izricanje novčane kazne je svakako ocenjeno kao necelishodno za slučajeve nasilja u porodici s obzirom na to što se njihovim izricanjem porodica dodatno viktimizuje u veoma čestim slučajevima gde je učinilac i izdržavalac ili jedini izdržavalac porodice. Od mogućih sankcija, na raspolaganju jeste i rad u javnom interesu, tako da nema bojazni da će biti previše izrečenih, a nezasluženih zatvorskih kazni.

Više ne postoji ni mogućnost izricanja sudske opomene za osnovni oblik dela, niti mogućnost da kazna u slučaju ublažavanja bude zamenjena blažom kaznom po vrsti odnosno novčanom kaznom, niti radom u javnom interesu, jer je naznačena najmanja mera

51 Predlog Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, 2009, str. 38. http://www.parlament.gov.rs/content/lat/akta/predzakoni.asp;

52 M. Škulić, „Osnovni elementi normativne konstrukcije krivičnog dela nasilja u porodici...", str. 17.

53 Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, koji su obrađeni na zahtev Autonomnog ženskog centra, u Srbiji u 2008. godini za delo iz st. 1 (što je najzastupljeniji oblik dela u strukturi osuda za nasilje u porodici – 64%) izrečena je uslovna osuda u 69% slučajeva, dok je zatvorska kazna izrečena u 11% slučajeva. Novčana kazna je izrečena u 17% slučajeva.

kazne (tri meseca), te nisu ispunjeni uslovi za ublažavanje kazne iz čl. 57 st. 1 t. 6 KZ-a. Ovo pod uslovom da okrivljeni na glavnom pretresu, u skraćenom postupku za delo iz st. 1, 2 i 5 čl. 194 KZ-a, ne da potpuno priznanje koje je potkrepljeno drugim dokazima, a sud, uz saglasan predlog stranaka, prekine dokazni postupak i pređe na izricanje sankcije. U tom slučaju, sud može izreći sudsku opomenu, uslovnu osudu, kaznu oduzimanja vozačke dozvole, kaznu rada u javnom interesu, novčanu kaznu i kaznu zatvora do jedne godine. Od mera bezbednosti dolazi u obzir oduzimanje predmeta, kao i zabrana upravljanja motornim vozilom (čl. 446 st. 2 i 3 ZKP-a). Očigledno je i prilikom noveliranja procesnog zakonodavstva nova mera bezbednosti zaboravljena. Toliko o usklađenosti propisa, pa i kada regulišu istu materiju i menjaju se u isto vreme.

Sa izmenama kaznenih raspona otklonjen je i veliki problem s mogućnošću određivanja pritvora u skraćenom postupku po čl. 436 st. 1 t. 2 ZKP-a za osnovni oblik dela i onaj iz st. 5. Sada je moguće pritvor odrediti za sve oblike krivičnog dela nasilja u porodici, što se smatra dobrim rešenjem, jer je reč o delu kod koga osnov za pritvor koji se sastoji u postojanju „osobitih okolnosti koje ukazuju da će okrivljeni dovršiti pokušano delo ili izvršiti delo kojim preti ili da će ponoviti krivično delo" i u slučaju osnovnog oblika dela ili onog iz st. 5, čl. 194 KZ-a jeste i te kako moguć, a njegovim određivanjem se mogu efikasno preduprediti najteže posledice.

Novina jeste značajno pooštrenje propisane kazne za delo iz st. 5, pri čemu je uz kaznu zatvora, čiji je raspon isti kao kod osnovnog oblika dela, kumulativno propisana i novčana kazna čija visina može biti i maksimalnih 360 dnevnih iznosa novčane kazne[54] (čl. 49 st. 6, t. 3 KZ-a) ili 1.000.000 dinara po sistemu određenog iznosa novčane kazne (čl. 50, st. 3 t. 5 KZ-a).

3. Problemi u pravosudnoj praksi

3.1.Trajanje nasilja kao uslov za postojanje dela

Osnovni problemi uočeni u praktičnoj primeni inkriminacije, a koji vode neujednačenoj praksi, te neujednačenoj zaštiti oštećenih, u vezi su s tumačenjem same inkriminacije, tačnije s njena dva bitna obeležja: posledicama, a s tim u vezi i radnjama, te s ličnim svojstvima, zapravo odnosom učinioca i pasivnog subjekta.

Da li će zaista javni tužilac krenuti u postupak za jednu običnu laku telesnu povredu, nanetu članu porodice, ili će odricati ispunjenje uslova za postojanje ugroženosti spokojstva u tom slučaju? I da li uopšte jedan izolovani akt nasilja u porodici, koji nema veze sa onim što se inače, najčešće, smatra njegovom suštinom – zloupotrebom moći i kontrole u odnosu[55] – treba da predstavlja ovo krivično delo? U čemu je razlika između lake telesne povrede učinjenje poznaniku i one učinjene članu porodice, osim, naravno, razlike u svojstvu pasivnog subjekta i učinioca? Drugim rečima, da li je presudno to što se dva lica nalaze u određenom odnosu koji ih kvalifikuje za „članstvo u porodici" sa svim problemima koje to određenje nosi ili je potreban još neki kvalitet?

Prema rezultatima istraživanja primene inkriminacije nasilja u porodici u praksi beogradskih tužilaštava i sudova u 2006. godini,[56] uočeno je da tužioci ne odstupaju od stare

54 Visina jednog dnevnog iznosa zavisi od prihoda i nužnih rashoda učinioca u prethodnoj kalendarskoj godini, a opšti okvir iznosi: 500-50.000 dinara (čl. 49, st. 3 KZ).

55 Queensland Police Academy, *Domestic Violence: Competency Acquisition Program CP 012,* Brisbane, 1993, str. 12-13.

56 S. Konstantinović-Vilić, N. Petrušić, *Krivično delo nasilja u porodici...*, Autonomni ženski centar i Ženski istraživač-

prakse insistiranja na kontinuitetu u nasilju za postojanje osnovnog oblika ovog dela. Ovakvim postupanjem tužioci nastoje da svom angažmanu u slučajevima nasilja u porodici, kada je u pitanju jedna telesna povreda, daju smisao, odnosno učine otklon u odnosu na dela sa elementima nasilja za koja se goni po privatnoj tužbi. Nepostojanje kontinuiteta ne sme da znači bezuslovno nepostojanje dela, već je neophodno utvrđivati i druge okolnosti pod kojima je delo učinjeno, kontekst koji pogoduje postojanju ugroženosti kod žrtve, posebno ako je reč o onome u kome se neguju patrijarhalne vrednosti.

Interesantno je uporediti procenat odbačenih krivičnih prijava na nivou Beograda sa onim na republičkom nivou. Naime, u Izveštaju o radu javnih tužilaštava na suzbijanju kriminaliteta i zaštiti ustavnosti i zakonitosti u 2007. godini stoji da je odbačenih krivičnih prijava za krivično delo nasilja u porodici bilo 23,12%,[57] dok je u Beogradu odbačena svaka treća prijava (31%). Ova razlika u odnosu na učešće odbačenih prijava za isto delo mogla bi se pravdati „gušćim sitom" beogradskih tužilaca, kako je na jednom seminaru o nasilju u porodici primetio jedan učesnik.[58]

Moguće je da je to zaista uzrok nejednakog postupanja, s obzirom na to što je na seminarima za javne tužioce i sudije, održanim u aprilu i maju 2008. u drugim gradovima Srbije,[59] utvrđeno da nema insistiranja na kontinuitetu dela u smislu postojanja ranije prekršajne kažnjavanosti kao što je to slučaj s praksom beogradskih tužilaštava. Ili je posredi veća „bolećivost" beogradskih tužilaca u odnosu na molbe oštećenih da se ne ide u postupak? Verovatno i jedno i drugo, a uz to i opterećenje velikim brojem predmeta.

I nepostojanje ranijih intervencija drugih organa, pre svega policije, tužiocima služi da prelome u odluci hoće li krenuti u postupak ili ne. Tako, ranije intervencije policije, odnosno postojanje saznanja centra za socijalni rad o nasilju, indikatori su kontinuiteta u nasilju, a izveštaji ovih organa mogu poslužiti u daljem postupanju po prijavi. Oni, zapravo, uveravaju tužioca da „tu ima nečega", odnosno da je njegov angažman opravdan. S obzirom na to što je jedna od osnovnih karakteristika nasilja u porodici njegova skrivenost i dugo trajanje dok ne izađe na svetlo dana, nepostojanje ranijih intervencija drugih službi ne sme da čudi.

Ipak, prevagu ima mišljenje da je neophodno utvrditi postojanje jednog stanja u kome se nalazi član porodice – stanje nespokojstva, a koje može biti uzrokovano (mada ređe) i jednim aktom: na primer, korišćenjem grubog nasilja ili kvalifikovane pretnje.[60] Redovno se i takav jedan akt zapravo vrši u okolnostima koje su karakteristične za nasilje u porodici, a koje su u vezi s disbalansom moći između učinioca i žrtve, te i njih treba uzeti u obzir u proceni postojanja dela. Upravo takvo poimanje nasilja u porodici imali su u vidu oni koji su zastupali novu inkriminaciju, to jest oni koji su kreirali njen predlog –Viktimološko društvo Srbije i organizacije koje se bave (ženskim) ljudskim pravima. Prilikom koncipiranja opisa dela, u prvom planu bile su žene – kao najčešće žrtve nasilja u porodici, a za njima deca, ili uopšte rečeno – „slabiji" članovi porodice. Smatralo se da će u prvom redu učinilac biti muškarac, po modelu *pater familiasa* koji svoju poziciju ostvaruje primenom sile ili onaj koji braneći mušku čast ili svoje „pravo prvenstva" u odnosu na druge članove porodice poseže za nasiljem.

---

ki centar za edukaciju i komunikaciju, Beograd, 2007.

57 Republičko javno tužilaštvo, *Rad javnih tužilaštava na suzbijanju kriminaliteta i zaštiti ustavnosti i zakonitosti u 2007. godini,* Beograd, 2008, str. 21.

58 Seminar održan u Smederevu 17. aprila 2008. u organizaciji Autonomnog ženskog centra, u okviru projekta: *Nasilje u porodici – ka evropskim rešenjima 2008-2010.*

59 Seminari organizovani od strane Autonomnog ženskog centra u okviru projekta: Nasilje u porodici – ka evropskim rešenjima. Više o tome na: http://www.womenngo.org.rs/content/blogcategory/52/96/

60 Z. Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika,* str. 474; M. Đorđević, Đ. Đorđević, op. cit., str. 86.

I zaista, kada se razmotre ovako postavljeni koncepti, a imajući u vidu sva kriminološka poimanja ovog problema, nesporno je da je to osnovni, suštastveni, najčešće viđeni oblik nasilja u porodici. Međutim, inkriminacija je koncipirana tako da pokrije sve slučajeve nasilja u porodici, bez obzira na to ko se nalazi na strani učinioca, odnosno žrtve, u pogledu pola, starosnog doba ili drugih karakteristika. U evaluacijama ekspertskih tela međunarodnih organizacija,[61] takav postupak ocenjuje se kao problematičan, jer se pažnja rasipa na različite subjekte – članove porodice, a fokus se pomera sa žena i ključne karakteristike nasilja, koje se želi predupredi, ali i strože kazniti, a to je rodno zasnovano nasilje. Naša inkriminacija ne ističe jasno navedene osobenosti, te i dalje ostavlja prostor za različita tumačenja.

Sva istraživanja pokazuju da taj jedan akt obično nije izolovani akt, već je reč o simptomu problema, poremećaja odnosa u porodici koji često maskiraju postojanje i prepoznavanje nasilja koje mu je prethodilo. Sva istraživanja pokazuju da se žrtve nikada i ne obraćaju institucijama kada je reč o jednom, pogotovo prvom aktu nasilja kakvo je ono opisano u čl. 194, st. 1 KZ-a, na primer lakoj telesnoj povredi. Taj, na prvi pogled „samo jedan akt", obično bude nešto što je vidljivije, upečatljivije, što ima svoj odraz u tzv. povrednoj listi, ali ispred njega ili pored njega obično ima i drugih akata koje se mogu podvesti pod radnju/radnje krivičnog dela. Samo, njih takođe treba prepoznati i, naravno, dokazati.

Rečeno je da posledica ovog dela jeste ugrožavanje člana porodice koje traje kraće ili duže vreme, a ono može biti proizvedeno i jednom radnjom, jednom od onih radnji koje zakon navodi. Ovakva radnja, jednokratno preduzeta, treba da bude podobna da izazove osećaj ugroženosti kod pasivnog subjekta. Podobnost radnje i njena posledica morali bi se procenjivati, s obzirom na kontekst u kome su situirane, da li je reč o standardu za nasilje u porodici koji je u vezi s disbalansom moći i mogućnošću njene zloupotrebe, kao i na svojstva pasivnog subjekta. Najčešće, jedna takva „usamljena" radnja, posle koje sledi obraćanje za pomoć, zapravo nije jedina radnja, izolovani incident, već radnja koja predstavlja okidač u smislu traženja pomoći i obraćanja nadležnim organima. Ona predstavlja simptom za bolest porodice, u smislu da u njoj postoji nasilnički obrazac koji treba istražiti, izvući na svetlo dana i kvalifikovati kao nasilje u porodici. Ako postoji izolovani incident koji nije doveo do tražene posledice, odnosno nije podoban da do nje dovede, nema krivičnog dela nasilja u porodici.

Da za postojanje dela nisu neophodni elementi trajnosti ili višekratnosti radnji izvršenja, kao i da je laka telesna povreda dovoljna za postojanje nasilja u porodici, ističe i jedna presuda Vrhovnog suda Srbije, doneta po zahtevu za zaštitu zakonitosti. U konkretnom slučaju, okrivljeni je svoje dete od deset godina istukao nanevši mu lake telesne povrede u vidu nagnječenja obostrane natkolenice i sedalnih predela s višestrukim krvnim podlivima istih predela i nagnječenjem poglavine. Prvostepeni sud je doneo oslobađajuću presudu zbog nedostajanja bitnog elementa trajnosti radnje, kao i uz obrazloženje da je sila primenjena u vaspitne svrhe. Drugostepeni sud potvrdio je navedenu presudu i slučaj je imao epilog pred Vrhovnim sudom koji je ovakvu odluku oglasio nezakonitom istakavši da trajanje ili višekratnost radnje izvršenja nije bitan element krivičnog dela nasilja u porodici.[62]

---

61 C. Hagemann, *Typology of Domestic Violence Laws in Council od Europe Member States,* CAHVIO (2009) 13, Strasbourg, 2009, str. 11.

62 Presuda Vrhovnog suda Srbije Kzz. 46/06 od 15. juna 2006. godine i presuda Okružnog suda u Čačku Kž. 529/05 od 9. decembra 2005. godine; I. Simić, op. cit., str. 230.

Dakle, ne treba olako shvatiti nijednu laku telesnu povredu učinjenu članu porodice, te unapred odbaciti postojanje elementa ugroženosti. Vrlo je moguće da se iza jedne lake telesne povrede kriju i druge forme nasilja koje su manje vidljive, ali to ne znači da su nedokazive i da u krajnjem rezultatu ne mogu podržati optužbu za nasilje u porodici. Na taj način, pravovremena optužba bi možda omogućila zaustavljanje kruga nasilja na ovim, uslovno rečeno lakšim oblicima. Da bi to bilo moguće, bilo bi potrebno prilikom kvalifikacije dela više pažnje posvetiti rasvetljavanju činjenica koje ukazuju na stanje u porodici i istraživanju konteksta u kome je došlo do lake telesne povrede. Dakle, pažnja treba da bude fokusirana na posledicu dela i utvrđivanje da li u datom slučaju postoji kontekst koji objektivno pogoduje stvaranju ugroženosti žrtve, a to je naročito onaj u kome se neguju patrijarhalne vrednosti.

Ako se i saglasimo da je posledica ono na šta treba da se usredsredimo, problemi s dokazivanjem ne prestaju. Naime, rezultati pomenutog istraživanja beogradske pravosudne prakse konstatuju i upadljivo oslanjanje na postojanje lekarske dokumentacije kojom se dokazuje ugrožavanje, odnosno povređivanje. U slučaju kada nje nema, onda nema ni dokaza da je delo učinjeno. Pri tome, ne primećuje se veliki angažman nadležnih organa na obezbeđivanju dokaza koji bi podržali optužbu. Takođe, uočeno je i predlaganje, odnosno vršenje veštačenja postojanja sklonosti ka nasilju kod okrivljenog, što je element koji se ne traži za postojanje krivičnog dela nasilja u porodici. Reč je o nekadašnjem obeležju krivičnog dela nasilničkog ponašanja (čl. 344 KZ-a), koje je kritikovano kao problematično, te kao takvo i uklonjeno iz pomenute inkriminacije. U pitanju je stari pristup nasilju u porodici, jer se zahteva da je učinilac ispoljio sklonost ka nasilju, a to znači da je i ranije delovao nasilno. Ili se zahteva da je akt nasilja bio posebnog kvaliteta ili posebne težine. Povezivanje „sklonosti ka nasilju" ili težine akta nasilja s procenom da li se može primeniti kvalifikacija nasilja u porodici problematično je i zato što u tom slučaju poimanje nasilja u porodici zavisi od ličnih stavova onog službenog lica koje postupa u konkretnom slučaju i, jasno, vodi neujednačenoj primeni inkriminacije. Istina jeste da je nasilje u porodici delo koje se dešava „iza zatvorenih vrata", da je veliki problem kada oštećeni ili svedok uskraćuje ili menja iskaz, ali je istina i da se u istraživanju događaja, odnosno postojanja nasilja često ne ide dalje od pribavljanja iskaza oštećenog.

Ima i primera značajnog angažovanja tužilaca, odnosno istražnog sudije koje značajno opterećuje budžet suda. Reč je o predlaganim neuropsihijatrijskim i psihološkim veštačenjima duševnog zdravlja ne samo okrivljenog kada postoji sumnja u uračunljivost ili zavisnost od alkohola ili droge (pa i sklonosti ka vršenju nasilja), već i oštećenih, radi utvrđivanja da li je ili kakve je posledice nasilje ostavilo na njihovo duševno stanje, odnosno da li je usled nasilja bio ugrožen duševni razvoj maloletnika. Očekivano, odgovori su uvek bili negativni. Međutim, kada se ima u vidu da je za postojanje dela dovoljno da je „ugroženo spokojstvo" oštećenog, nema posebnog razloga za traženje veštačenja, jer i sama radnja i okolnosti pod kojima je izvršena, kao i predistorija odnosa mogu, objektivno cenjene kao podobne, da ugroze spokojstvo, naravno uz procenu i subjektivnog osećanja nespokojstva kod oštećenog lica.

3.2.Više oštećenih: jedno delo ili sticaj?

Konstrukcija ovog krivičnog dela i njegovo pozicioniranje u grupi krivičnih dela protiv braka i porodice stvara probleme i u pogledu određenja objekta zaštite, odnosno da li se štiti porodica ili pojedinac – član porodice. Postavlja se pitanje da li postoji samo jedno

delo i kada je više članova porodice na strani oštećenog ili je reč o sticaju dela. Ovo delo smešteno je u grupu krivičnih dela protiv braka i porodice, što će reći da je grupni zaštitni objekat porodica. Međutim, ovim delom se neposredno štiti član porodice, a tek posredno bi se moglo govoriti o zaštiti porodice. I zakonodavni motiv inkriminacije bio je zaštita pojedinaca, članova porodice (prvenstveno ženskih), a ako se slažemo da je ciljno tumačenje najvažnije, onda problema ne bi trebalo da bude. Takođe, svi međunarodni dokumenti kada pominju nasilje u porodici pominju upravo nasilje prema pojedinim članovima – ženi i deci, te insistiraju na tome da im država obezbedi efikasnu zaštitu, pa i strože kažnjavanje, što je bio i jedan od argumenata koji je pratio uvođenje inkriminacije u krivično zakonodavstvo.

Više identičnih akata koji predstavljaju nasilje u porodici učinjenih prema istom licu – članu porodice, čine nesporno jedno krivično delo nasilja u porodici. Ako su, na primer, u pitanju tri obične lake telesne povrede, delo će biti kvalifikovano kao osnovni oblik krivičnog dela nasilja u porodici. Ako radnje nisu istog karaktera, a u slučajevima nasilja u porodici najčešće i jeste reč o kombinovanju različitih akata nasilja i drskog ili bezobzirnog postupanja, opet bi postojalo samo jedno delo, jer bi sticaj bio samo prividan.[63] Isti bi slučaj bio i u situaciji kada je reč o aktima nasilja koji bi pripadali različitim oblicima krivičnog dela nasilja u porodici. Delo bi bilo kvalifikovano prema najtežem obliku nasilja u porodici, s tim što se, razume se, kontinuitet i intenzitet akata nasilja moraju uzeti u obzir prilikom odmeravanja kazne.

U sudskoj praksi se sreću i slučajevi kvalifikacije dela kao produženog dela, što je u osnovi ista priča o jednom delu i prividnom (realnom) sticaju, s tim što se isticanjem konstrukcije produženog dela prilikom kvalifikacije, jasno ili bar neposrednije ističe i potreba za težim kažnjavanjem.[64] Takva konstrukcija je indikator lutanja sudske prakse u traženju odgovora na pitanje da li je specifičnost ovog dela u jednom aktu ili u kontinuiranom preduzimanju akata nasilja. Ako bi se uzelo da je za nasilje u porodici ipak karakteristično trajanje nasilja shvaćenog u smislu ponavljanja određenih akata (obično onih koji se smatraju lakšim formama nasilja, aktima zlostave), da je to njegova priroda, takva konstrukcija bi trebalo da bude izostavljena prilikom pravne kvalifikacije činjeničnog stanja u određenom slučaju nasilja u porodici gde se akti nasilja ponavljaju. Prema presudi Okružnog suda u Beogradu Kž. 492/09 od 2. februara 2009. godine i presudi Prvog opštinskog suda u Beogradu K. 1876/07 od 2. aprila 2008. godine, krivično delo nasilja u porodici ne može biti produženo krivično delo, već je reč o delu sa indiferentnim brojem radnji.

Problem se pojavljuje kada postoji više oštećenih – članova porodice. Ukoliko bi delo bilo učinjeno prema više lica, razume se - članova porodice, ne bi trebalo da bude sumnje u pogledu kvalifikacije u smislu postojanja sticaja dela, na šta bi upućivalo ciljno tumačenje norme, odnosno motiv inkriminacije nasilja u porodici koji se odnosi na potrebu za pojačanom, specifičnom zaštitom pojedinca – člana porodice na čemu insistiraju i međunarodne organizacije koje se bave ovom problematikom.

63 M. Đorđević, Đ. Đorđević, op. cit., str. 86: „Reč je o delu sa indiferentim brojem činjenja i prouzrokovanja, za čije postojanje nije od značaja da li je radnja preduzeta jednom ili više puta, tako da u slučaju ponovljenih radnji postoji samo prividni sticaj".

64 Značajna novina koju je doneo Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika septembra 2009. godine tiče se mogućnosti pooštravanja kazne u slučaju produženog krivičnog dela, te bi tako kada bi ova konstrukcija bila primenjivana u slučaju krivičnog dela nasilja u porodici, učinilac mogao biti kažnjen težom kaznom od propisane, s tim što izrečena kazna ne bi smela preći dvostruku meru propisane kazne, niti dvadeset godina zatvora (čl. 61, st. 7, KZ).

Na ovom stanovištu je i presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. I 567/06 od 5. aprila 2006. godine. Sud zaključuje da u slučaju krivičnog dela nasilja u porodici konstrukcija produženog krivičnog dela nije moguća, kada su radnje izvršene prema različitim oštećenim i postoji onoliko dela u sticaju koliko ima oštećenih, jer je „očigledno da je zaštitni objekt krivičnog dela nasilja u porodici – član porodice, dakle određena ličnost".

Međutim, zbog specifičnosti dela i okolnosti da istom radnjom ili radnjama učinilac može ugrožavati više lica – članova porodice, bez opredeljivanja „žrtve", smatra se da se može raditi o jednom delu, a ne o sticaju. Ovde se kao argument navodi i to da je objekat zaštite porodica,[65] a ne pojedinac. Ipak, ne isključuje se postojanje sticaja ukoliko nije reč o slučaju gde je „radnja izvršenja preduzeta na takav način (iterativna i sukcesivna radnja) da ukazuje na prirodno jedinstvo dela".[66] Slično je mišljenje da se kao jedno delo mogu tumačiti oni akti koji su upravljeni protiv porodice kao celine ili njenih članova, bez opredeljivanja radnje prema nekom od njih ili ako se ne može pouzdano utvrditi na koja se lica nasilničko ponašanje odnosilo i koja su se od njih mogla smatrati ugroženim.[67] Kao primer bi se moglo navesti razbijanje, razbacivanje stvari po kući uz pretnje da će svi (na primer, prisutni članovi porodice) biti pobijeni. S obzirom na to što po pravilu nije teško utvrditi ko se osećao ugroženim, a da se procenjuje i s obzirom na podobnost same radnje da „proizvede" ugroženost, ne bi trebalo da bude problem utvrđivanje koliko je lica ugroženo, posebno kada se ima u vidu i kontekst u kome se nasilje vrši.

I u sudskoj praksi se nailazi na stav da u slučaju da je radnja preduzeta prema više članova porodice postoji samo jedno krivično delo, zbog toga što je porodica zaštitni objekat. Tako u presudi Okružnog suda u Beogradu Kž. 1723/06 od 22. juna 2006. stoji: „Ne postoji sticaj krivičnih dela zato što je delo učinjeno prema više članova porodice, već samo jedno krivično delo. Iako se radi o različitim pasivnim subjektima, supruzi i maloletnoj deci, krivičnim delom nasilja u porodici iz čl. 194 KZ-a ne štite se interesi pojedinaca već porodica i porodični odnosi u celini koji su zaštitni objekt krivičnih dela protiv braka i porodice".[68] A u presudi (Kzz. 68/2008 od 20. oktobra 2008) Vrhovni sud Srbije zaključuje: „Ako je radnja izvršenja krivičnog dela nasilje u porodici izvršena prema više članova porodice, postoji samo jedno krivično delo nasilja u porodici iz čl. 194 KZ". Takav stav je obrazložen time da je „objekat krivičnopravne zaštite porodica kao celina, odnosno članovi porodice koji žive u zajedničkom domaćinstvu, te da je M.S. kritičnog dana primenio nasilje i pretnju u odnosu na sve članove porodice koji su se u tom trenutku nalazili u zajedničkom domaćinstvu...da njegovo celokupno ponašanje kritičnom prilikom predstavlja prirodno jedinstvo i celinu, te da se u njegovim radnjama stiču svi elementi jednog krivičnog dela nasilja u porodici iz čl. 194 st. 3 u vezi sa st. 1 KZ".

Interesantno bi bilo napraviti i poređenje s krivičnim delom razbojništva koje se nalazi u grupi krivičnih dela protiv imovine. Sudska praksa isključuje postojanje konstrukcije produženog krivičnog dela razbojništva u slučaju da je reč o različitim oštećenim licima upravo zbog toga što se krivičnim delom razbojništva napada i na lično dobro

65 Z. Stojanović, Komentar krivičnog zakonika, str. 476

66 Ibidem

67 Đ. Đorđević, „Krivičnopravni aspekti nasilja u porodici", str. 63.

68 *Bilten Okružnog suda u Beogradu,* br. 74, 2006, str. 55 - 56.

U praksi beogradskih sudova i tužilaštava preovlađuje stav da treba suditi za jedno delo i kada je više oštećenih u pitanju. Međutim, na seminarima o nasilju u porodici za pravosudne organe s područja drugih (tada) okružnih sudova i tužilaštava u Srbiji dominirala su mišljenja (i primeri iz prakse) da treba suditi za onoliko dela koliko ima oštećenih. Reč je o seminarima organizovanim u okviru projekta Autonomnog ženskog centra *Nasilje u porodici – ka evropskim rešenjima* http://www.womenngo.org.rs/content/blogcategory/52/96/

(što je nesumnjivo slučaj i s krivičnim delom nasilja u porodici), osim, izuzetno, kada je posredi korišćenje iste prilike nad više oštećenih.[69] Dakle, u slučaju razbojništva gde postoji više oštećenih lica, govorimo o sticaju dela iako je objekat zaštite imovina, dok u slučaju krivičnog dela nasilja u porodici bezrezervno štitimo porodicu i opiremo se primeni sticaja, iako postoji isto obrazloženje da je reč o delu upravljenom na ličnost.

Na primer, kako objasniti odluku Okružnog suda u Beogradu koja kaže: „kada učinilac ne daje izdržavanje za troje svoje dece koje je po zakonu dužan da izdržava na način kako je to predviđeno odlukom suda, radi se o tri krivična dela nedavanja izdržavanja, a ne o jednom" (Kž. 794/05 od 30. marta 2005. godine). Reč je o delu koje je iz iste grupe krivičnih dela kao i nasilje u porodici i kojim se štiti isto dobro – porodica.

Pogledajmo i srodno krivično delo – ugrožavanje sigurnosti (čl. 138 KZ-a). Za delo iz st. 2 koje podrazumeva ugrožavanje sigurnosti više lica, propisana je kazna zatvora od tri meseca do pet godina, pa bismo mogli zaključiti da je članovima porodice bolje da ostvaruju zaštitu po ovoj inkriminaciji nego po čl. 194. Jer, ukoliko ima više njih čija je sigurnost ugrožena pretnjom da će se napasti na život ili telo, učinilac će odgovarati za delo iz st. 1 čl. 194 za koje je propisana kazna zatvora od tri meseca do tri godine, a tu su i poznati problemi sa utvrđivanjem obeležja dela. Dalje, za postojanje krivičnog dela iz čl. 138 st. 2 dovoljno je da jedna radnja bude neposredno upravljena prema samo jednom licu, a da se delo kvalifikuje kao ugrožavanje sigurnosti više lica. Tako, kad se jednom licu upućuje pretnja da će biti ubijeno, i ono i članovi njegove porodice, smatra se da postoji krivično delo ugrožavanja sigurnosti više lica iako ova druga lica nisu neposredno bila u prilici da se osete ugroženima.[70] Očigledno je da su članovi porodice efikasnije zaštićeni kada „napad" dolazi spolja, od lica koje nije član porodice, pa ispada da je u slučajevima nasilja u porodici koji su slični ovome delo bolje kvalifikovati „po starom", kao ugrožavanje sigurnosti više lica (pod uslovom da govorimo o punoletnim licima).

Šta ako je u okviru iste situacije nasilja jedan član porodice teško telesno povređen (pod uslovom da je u pitanju bio nehat), a postoje uslovi da se i drugi član porodice smatra pasivnim subjektom osnovnog oblika dela? U takvoj situaciji bi se delo (koje, dakle, karakterišu jedinstvo radnji, jedinstvena situacija, kontekst nasilja) moglo kvalifikovati po stavu 3. Ista situacija bi bila i kada je jedno od lica prema kojima je na jedinstven način vršeno nasilje bilo maloletno. Kvalifikacija bi bila učinjena prema stavu 3 i to i jesu najčešći slučajevi kada se negira postojanje sticaja, a mora se priznati da se propisanim kaznenim rasponima za ovaj oblik ne može prigovoriti, te da je neprimenjivanje konstrukcije sticaja iz tog aspekta nevažno.

Čini se da u takvim slučajevima praksa pre poseže za težim oblikom, koji je takođe i lakše dokaziv, a ne bavi se onim koji je lakši, ali koji bi se takođe mogao utvrditi, te nema razloga da se određena situacija ne kvalifikuje kao sticaj dvaju dela, kada se jasno može utvrditi da je više lica oštećeno. Lakše je postupati na prvi način, ali ispada da takvim postupanjem nasilnik biva privilegovan, a pojedini članovi porodice potisnuti u drugi plan, iako su i sami žrtve. Naime, prilikom sprovođenja istraživanja u beogradskim opštinskim sudovima za 2006. godinu uočena je i praksa optuženja za jedno delo, obično po st. 3, kada je nasilje vršeno prema maloletnom licu, iako je bilo dokaza i za vršenje nasilja prema supruzi.

69 I. Simić, *Krivični zakonik: praktična primena,* str. 257.

70 Rešenje Okružnog suda u Beogradu Kž. 2110/04 od 27. avgusta 2004. godine i rešenje Prvog opštinskog suda u Beogradu K.1803/03 od 7. juna 2004. godine, u: *Bilten Okružnog suda u Beogradu,* br. 65, 2005, str. 75.

Šta u slučaju kada su iz osnovnog oblika nastupile dve smrtne posledice ili dve teške telesne povrede? Da li u takvim slučajevima ima osnova za tvrdnju da je porodica ta koja se štiti, a da radnje nisu bile upravljene prema konkretnom licu, nego su bile neopredeljene, ali je teža posledica prouzrokovana na određenim licima? Zagovornik principa jedinstvena radnja – jedno delo i kada je u pitanju više pasivnih subjekata, na ovo pitanje odgovara da tu nikako nema mesta jednom (najtežem) delu, odnosno obliku, već će se u slučajevima iz st. 4 uvek raditi o sticaju.[71] Međutim, ima i mišljenja da će i u ovom slučaju biti reči o jednom delu,[72] što je dosledno shvatanje koje prati usvojeni princip. Nije jasno zašto bi se u ovom slučaju smatralo da postoje dva dela, ako bi se primenjivao isti stav o jedinstvenoj radnji učinioca i porodici kao zaštitnom objektu. Da li je ipak posredi sama težina dela? Takvo razlikovanje ukazuje na nedoslednost u tumačenju norme i ima direktne posledice u pogledu njene pravilne primene u sudskoj praksi.

Stav da se štiti porodica, a koji vodi privilegovanju učinioca, nikako nije bio razlog inkriminacije nasilja u porodici. Takav stav nas vraća na ona stara, tradicionalna poimanja vrednosti porodice i njenog očuvanja na ovaj način. Ako je ratio legis bila pojačana zaštita nezaštićenih članova porodice od nasilja u porodici i isticanje specifičnosti ovog dela, onda bi trebalo i na planu primene inkriminacije voditi računa o tome. Bolje rešenje bi bilo da se nasilje u porodici (kao što je slučaj s makedonskim rešenjima)[73] ili nasilje prema licima sa određenim svojstvom (primer bi mogla biti francuska rešenja) predvidi kao kvalifikatorna okolnost kod pojedinih dela sa elementima nasilja (u grupi krivičnih dela protiv života i tela, sloboda i prava čoveka i građanina, pa i protiv polne slobode). Na taj način bi se izbegli mnogi postojeći problemi, pa i ovaj sa sticajem. Do daljnjeg, ako praksa insistira na tome da se štiti porodica (koliko god da to u suštini ne može biti tačno, osim na nivou formalnog), onda bi okolnost da je ugroženo spokojstvo više lica nužno trebalo ceniti kao otežavajuću okolnost. S tim u vezi, bilo bi dobro podići maksimum propisane kazne za osnovni oblik na pet godina (kao što je slučaj sa ugrožavanjem sigurnosti više lica i težim oblikom prinude), a i kao što je to slučaj s nekim uporednopravnim rešenjima, npr. u Hrvatskoj (gde čak i ne postoje problemi s primenom instituta sticaja).[74]

3.3. Nasilje u porodici i druga krivična dela

Na razmatranje problema sticaja pojedinih oblika nasilja u porodici s obzirom na okolnosti u kojima se dešava, nadovezuje se, logično, izlaganje o odnosu ovog dela s drugim delima, prvenstveno onim čija obeležja ulaze u okvire krivičnog dela nasilja u porodici, ali i drugim delima kojima se pruža zaštita od nasilja u porodici u kriminološkom smislu (a koja nisu obuhvaćena delom iz čl. 194 KZ-a).

U okviru nasilja u porodici, prepoznaju se obeležja nekih drugih dela: ugrožavanja sigurnosti, zlostavljanja i mučenja, obične lake telesne povrede, prinude (u osnovnom obliku, st. 1 čl. 194 KZ-a), ugrožavanja opasnim oruđem pri tuči ili svađi, opasne lake telesne povrede (st. 2 čl. 194 KZ-a), zapuštanja i zlostavljanja maloletnog lica, teške

71 Z. Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika,* str. 476.

72 Lj. Lazarević, *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije,* str. 551.

73 U makednoskom Krivičnom zakoniku okolnost da je nasilje izvršeno u okvirima porodice jeste kvalifikatorna okolnost u slučaju inkriminacija sa elementom nasilja, što olakšava posao sudskoj praksi. Naravno, dato je i tumačenje nasilja u porodici, koje favorizuje šire tumačenje i nasilja i porodice, odnosno njenih članova. Videti: S. Jovanović, Pravna zaštita od nasilja u porodici, str. 150-153.

74 O hrvatskim rešenjima u vezi s krivičnopravnom zaštitom od nasilja u porodici: Ibid, str. 133-138.

telesne povrede (nehatne, proizašle iz dela predviđenih prethodnim stavovima) u st. 3 čl. 194 KZ-a i nehatnog lišenja života (kao posledice proizašle iz st. 1, 2 i 3) u st. 4 čl. 194 KZ-a.

U slučajevima kada je reč o ostvarenju obeležja pojedinih dela koja su istovremeno i obeležja dela nasilja u porodici, razume se da postoji, po principu specijaliteta, samo jedno delo i to nasilje u porodici. Ipak, određeni problemi se mogu uočiti u onim situacijama gde su propisane kazne za dela sa elementima nasilja učinjenog „van porodice" veće nego kod određenog oblika dela nasilja u porodici. To je naročito važno kada se uzme u obzir praksa kvalifikovanja dela učinjenog/učinjenih prema više lica kao jednog dela. Na primer, u okvirima nasilja u porodici je veoma zamislivo vršenje prinude (čl. 135 KZ-a) i to težeg oblika iz st. 2, za koji je propisana kazna zatvora od šest meseci do pet godina, dok bi se takva situacija (osim ako je pri tom korišćeno oružje ili drugo opasno sredstvo ili je delo učinjeno prema maloletnom licu) u porodici kvalifikovala po st. 1 za koji je propisana kazna zatvora od tri meseca do tri godine. Ili, u slučaju ostvarenja obeležja dela zlostavljanja i mučenja[75] iz čl. 137 st. 2, što je takođe moguća situacija u porodičnim okvirima, propisana kazna jeste šest meseci do pet godina. S tim što u slučaju pomenutih dela ne bi bilo problema s kvalifikovanjem događaja po pravilima u pogledu sticaja ako je u pitanju više oštećenih, jer je reč o delima iz grupe krivičnih dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina, te je objekat zaštite lično dobro (pravo ili sloboda). Takođe, ukoliko je više (punoletnih) oštećenih delom nasilja u porodici iz st. 1, proizlazi da bi bilo bolje primeniti kvalifikaciju iz čl. 138 st. 2 (ugrožavanje sigurnosti više lica) nego delo kvalifikovati kao jedno delo nasilja u porodici iz st. 1 čl. 194, s obzirom na to što je u prvom slučaju propisana kazna zatvora s maksimumom od pet godina. Dakle, jasno je da je u situacijama nasilja u porodici čak bolje primeniti inkriminacije sa elementima nasilja i kada je reč o jednom licu - oštećenom (i samo jednom događaju, te ne bi bilo problema ni s razmatranjem kontinuiteta ni u pogledu radnje niti posledice), a naročito kada je reč o više oštećenih. S obzirom na postojeću praksu, jasno je i to da učinilac nasilja u porodici biva privilegovan, te se nameće zaključak da je zaštita oštećenih za dela nasilja u porodici ipak gora nego što je to slučaj sa zaštitom onih koji nisu članovi porodice, a trebalo bi da bude drugačije, sudeći bar po zahtevima onih koji se bave ovom problematikom, ali i zbog same *ratio legis* inkriminacije.

Moglo bi se čak postaviti i pitanje šta biva s teškom telesnom povredom (član 121 KZ-a) koja u okvire nasilja u porodici ulazi samo ako je proizašla iz dela iz st. 1 i 2 čl. 194, te po opštim pravilima u odnosu na nju treba da postoji nehat. Izvan ovog okvira ostaje teška telesna povreda naneta umišljajno. Naša sudska praksa ovakve situacije podvodi pod nasilje u porodici iz st. 3, iako je često sporno da li je povreda naneta nehatno. Naime, najčešće se dešava upravo suprotno, da je teška telesna povreda naneta sa umišljajem, pa i kada predstavlja samo jedan od akata nasilja koji se vrše u porodici, težu manifestaciju nasilničkog ponašanja.

Prema opštim pravilima u vezi sa odgovornšću za težu posledicu: „kad je iz krivičnog dela proizašla teža posledica zbog koje zakon za to delo propisuje težu kaznu, ta se kazna može izreći ako je učinilac u odnosu na tu posledicu postupao iz nehata, a i sa umišljajem ako time nisu ostvarena obeležja nekog drugog krivičnog dela" (čl. 27 KZ-a). Jasno je da je u slučaju postupanja sa umišljajem u odnosu na tešku telesnu povredu ostvaren neki od oblika teške telesne povrede iz čl. 121 KZ-a, te bi, na osnovu opštih pravila, trebalo

75 Obeležja ovog dela nagoveštavaju službeno lice kao učinioca, ali s obzirom na to što je svojstvo službenog lica kvalifikatorna okolnost predviđena st. 3, moglo bi se razmišljati i o nekom drugom licu (članu porodice) kao učiniocu.

postupati po konstrukciji sticaja nasilja u porodici i (umišljajne) teške telesne povrede. Međutim, s obzirom na propisanu kaznu za ovaj oblik nasilja u porodici (koja je teža od one propisane čak za osobito tešku telesnu povredu iz čl. 121 st. 2 KZ-a), moglo bi se zaključiti da je bolje i tešku telesnu povredu u odnosu na koju je postojao umišljaj kvalifikovati po st. 3 čl. 194 KZ-a, jer bi u slučaju kvalifikovanja dela kao sticaja osnovnog oblika nasilja u porodici i, na primer, obične teške telesne povrede, učinilac bio privilegovan, iako je postupao u odnosu na tešku telesnu povredu s težim oblikom krivice.

Za razliku od slučaja nastupanja teške telesne povrede u okvirima nasilja u porodici ili u vezi s nasiljem u porodici, kada je u pitanju smrtna posledica koja stoji u vezi s nasiljem u porodici, u suštini nema problema. Ukoliko je smrtna posledica rezultat nasilja u porodici u odnosu na koji postoji nehat učinioca, delo će se kvalifikovati po st. 4 čl. 194, dok će u protivnom delo konkurisati za teško ubistvo iz čl. 114 t. 10 KZ-a (ubistvo člana porodice koji je prethodno zlostavljan). Naravno, ne treba *a priori* isključiti mogućnost postojanja uslova za kvalifikaciju po nekom drugom obliku ubistva, ako je reč o jednom izolovanom aktu (bez ranijeg zlostavljanja ili postoji veliki vremenski diskontinuitet između zlostavljanja i umišljajnog lišenja života).

I na kraju, postoje inkriminacije kod kojih nema problema u smislu razgraničenja s nasiljem u porodici. Reč je o deliktima seksualnog nasilja koji predstavljaju posebnu grupu delikata i koji ni na koji način ne ulaze u krivičnopravnu sferu nasilja u porodici. Kriminološka dimenzija problema svakako jeste prisutna, ali baš zato je važno i naglasiti da nije i ne treba da bude isključen sticaj ovih dela, odnosno nekog od njih i nasilja u porodici, ako je neki od seksualnih delikata bio učinjen u okvirima postojećeg nasilja u porodici, pa makar i kao jedan neodvojiv deo konteksta nasilja u konkretnom slučaju. Iako bi se moglo razmišljati o konstrukciji prividnog idealnog sticaja, krimi-nalnopolitički razlozi opravdavaju kvalifikovanje navedene situacije kao sticaja, na primer, silovanja i odgovarajućeg oblika nasilja u porodici (naročito kada je nasilje imalo kontinuitet, pa je u jednom trenutku došlo i do silovanja).

Na kraju, podsetimo se onih koji se, prema tumačenju zakonodavca, neće smatrati članovima porodice i situacija u kojima će biti žrtve nekog oblika nasilja. Na primer, bivša vanbračna supruga prema kojoj nasilje vrši bivši partner ne može biti žrtva nasilja u porodici iz čl. 194 st. 1, ali može tražiti zaštitu u okvirima dela ugrožavanja sigurnosti iz čl. 138 st. 1 KZ-a, ukoliko je bilo pretnje napadom na život ili telo. Dobro je to što od septembra 2009. godine i za ovaj oblik dela goni javni tužilac, a ne privatni, kao što je do tada bio slučaj.

Moguće je da će žrtva podneti privatnu tužbu za laku telesnu povredu iz čl. 122 st. 1 (za koju je propisana novčana kazna ili zatvor do jedne godine) što je nepovoljnije rešenje zbog problema s kojima se sreće privatni tužilac. Ali, ako je povreda naneta sredstvom podobnim da telo teško povredi (čl. 122 st. 2 KZ-a), ovlašćeni tužilac jeste javni tužilac. Naravno, ukoliko ima prinude (čl. 135 KZ-a) ili zlostavljanja i mučenja (čl. 137 KZ-a), opet je situacija povoljnija (ili bi bar tako trebalo da bude), jer se za ova dela goni po javnoj optužbi. Javni tužilac bi, pak, morao obratiti pažnju i na to da je reč o licima između kojih je postojao bliski, lični odnos, da se nasilje nastavilo, ili da se pojavilo naknadno, u vezi s ranijim odnosom i/ili njegovim prekidom (na koji nasilnik, videli smo, nerado pristaje), te da i postupanje po takvim pravnim kvalifikacijama bude hitno, kao što bi trebalo da bude u slučajevima nasilja u porodici i da se žrtvi pruži sva pomoć koja se pruža i žrtvama nasilja u porodici ili na koju se i oni upućuju. Naravno, okolnost da je reč o bivšim partnerima, te prisustvo nasilja u ranijem partnerskom odnosu ili motivi

za pojavu nasilja po njegovom prekidu (ljubomora, nepristajanje na prekid odnosa i sl.) treba da budu tretirani kao otežavajuće okolnosti prilikom sankcionisanja dela.

Formalna rešenja (konkretno – tumačenje zakonodavca u vezi s članovima porodice) ne bi smela uticati na efikasnost postupanja i šireg i obuhvatnijeg sagledavanja i razumevanja problema, naročito kada su u pitanju lica koja su žrtve akata u kojima se manifestuju ili nastoje manifestovati (nad)moć i kontrola, te patrijarhalni stavovi o odnosima u porodici ili u vezi. Jedno od rešenja koja se pojavljuju u uporednopravnim okvirima, a koja mogu biti značajna za pomenute situacije (naročito kad je reč o bivšim partnerima, mada to mogu biti i druga lica) jeste inkriminisanje proganjanja ili uhođenja (stalking) kojima se takođe može ugrožavati nečije spokojstvo, pa i bez primene nasilja, pretnji ili drugih radnji koje ulaze u okvire nasilja u porodici ili drugih, srodnih inkriminacija. Naravno, pored samog inkriminisanja, neophodno je i pružanje efikasnih mera zaštite licima koja su žrtve ovih akata, a koje su srodne onima koje treba da uživaju žrtve nasilja u porodici.

3.4. Odmeravanje kazne

Kao problem u primeni čl. 194 KZ-a, ali koji nema veze neposredno s njenim tumačenjem, pojavljuje se i problem odmeravanja kazne za nasilje u porodici, u vezi sa okolnostima koje se cene kao olakšavajuće, odnosno kao otežavajuće. I dalje je primetno uhodano, rutinsko navođenje okolnosti koje se cene prilikom odmeravanja kazne i to najčešće kao olakšavajuće. Takva praksa je konstatovana i prilikom odmeravanja kazne za druga (različita) krivična dela, tako da se može zaključiti da je rutinsko postupanje, automatizam prilikom ocene pojedinih okolnosti koje su značajne za odmeravanje kazne, opšte pravilo.[76]

Tako se i dalje kao olakšavajuće okolnosti navode one koje su neprimerene za ovu vrstu krivičnog dela. Otežavajuće okolnosti se sporadično pojavljuju, takođe po ustaljenoj šemi, dok se određenima, koje postoje u konkretnom slučaju, ne pridaje značaj.

Rezultati istraživanja kaznene politike sudova u Srbiji pokazuju da u pogledu olakšavajućih okolnosti apsolutno dominiraju one subjektivnog karaktera – lične i porodične prilike učinioca, raniji život učinioca i držanje posle izvršenog dela.[77]Isti je slučaj i sa okolnostima koje se uzimaju u obzir pri odmeravanju kazne za krivično delo nasilja u porodici,[78] što govori u prilog tezi o automatizmu u postupanju sudova prilikom navođenja okolnosti koje opredeljuju vrstu i meru sankcije.

Naime, neprimereno je kao olakšavajuću okolnost ceniti porodičnost učinioca s obzirom na to što je delo usmereno protiv člana porodice, pa tako, indirektno i protiv porodice. Osim ako se kao porodičnost ne ceni okolnost da je učinilac, na primer, po svaku cenu hteo da održi porodicu na okupu, odnosno pod svojom komandom, pa je u tu svrhu i koristio nasilje. Naravno, to je nedopustivo tumačenje. Ta okolnost se stavlja pod znak pitanja i u slučajevima odmeravanja kazne kod drugih krivičnih dela, s obzirom na to što nije sasvim jasno šta pojam „porodičan" treba da znači.[79] Treba napomenuti i to da kada su u pitanju žene učinioci (bilo kog krivičnog dela), okolnost „porodična" ne po-

76 O uticaju olakšavajućih i otežavajućih okolnosti na odmeravanje kazne: J. Ćirić, Đ. Đorđević, R. Sepi, *Kaznena politika sudova u Srbiji,* Centar za mir i razvoj demokratije, Beograd, 2006, str. 89-97.

77 Ibidem, str. 92; Isto i: Lj. Lazarević, „Jugoslovenska kriminalna politika u oblasti represije", *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo,* br. 1-2, 1986, str. 43 - 44.

78 S. Jovanović, *Pravna zaštita od nasilja u porodici,* str. 201-204, S. Konstantinović-Vilić, N. Petrušić, *Krivično delo nasilja u porodici...,* str. 60 i 86-87.

79 J. Ćirić, Đ. Đorđević, R. Sepi, op. cit., str. 94; D. Atanacković, *Kriterijumi odmeravanja kazne,* Prosveta, Beograd, 1975, str. 107.

stoji, jer verovatno jedino muški članovi populacije imaju izbora da budu ili da ne budu porodični, što nas može ponovo odvesti u diskusiju o rigidnim, patrijarhalnim obrascima i očekivanjima koja su u vezi s društvenim ulogama polova. I u istraživanju pravosudne prakse u Beogradu, jedna od najčešće navođenih olakšavajućih okolnosti jeste okolnost da je optuženi „porodičan čovek" (uz to često – oženjen).

Slično je i s roditeljstvom. Činjenici indirektnog nasilja prema deci sudovi ne daju pravnu relevantnost, konstatujući prisustvo dece nasilnom aktu/aktima samo deskriptivno i ne ceneći je kao okolnost koja bi morala da otežava krivičnu odgovornost učinilaca (kojima se, međutim, okolnost da su roditelji te iste dece, paradoksalno, uzima u obzir kao olakšavajuća).[80] Nekada se navodi i da učinilac bitno doprinosi izdržavanju dece. Podsetimo se da se po volji slovenačkog zakonodavca dete koje živi u porodici u kojoj postoji nasilje (bez obzira na to što i samo nije neposredno viktimizovano nasiljem) uvek smatra žrtvom/oštećenim.

Držanje učinioca posle izvršenog dela jeste jedna kompleksna okolnost kojoj se ne sme prilaziti nekritički u slučajevima nasilja u porodici, posebno kada se u njenim okvirima razmatraju priznanje, kajanje i obećanje učinioca da delo neće ponoviti. S tim u vezi, važno je podsetiti na nalaze istraživanja po kojima su kajanje i obećanje okrivljenog da delo više neće ponoviti deo jednog ustaljenog obrasca, odnosno jedna od faza u ciklusu nasilja u porodici. Treba utvrditi, imajući u vidu sve okolnosti slučaja, da li je reč o „stvarnom" kajanju[81] ili je posredi formalno, verbalno pokajanje koje je usmereno na ishodovanje niže kazne ili blaže sankcije. Kada je u pitanju priznanje dela, takođe ga ne treba uzimati u obzir nekritički, već utvrđivati i koliko je okrivljeni bio „pritešnjen" drugim dokazima. Tako je u jedom slučaju nasilja u porodici okrivljeni kajanje (kao i samoopravdanje istom prilikom) izrazio sledećim rečima: „Žao mi je zbog svega. Nisam trebao baš toliko da je bijem, ali da nisam, ona bi ostavila mene i decu".[82] Ovaj primer jasno pokazuje koliko je za ženu rizično napuštanje partnera. Da li je to dobar primer za način na koji se „spasava" porodica koja se, kako smo videli, smatra objektom zaštite? Međutim, reč je o okolnostima koje se, čini se, po automatizmu navode i u presudama za nasilje u porodici, kao što su, na primer, okolnosti mladosti i starosti, koje se navode već prema potrebi, odnosno svojstvu učinioca ili okolnost da je „u težem životnom dobu", šta god to značilo. Naravno, tu je i čuvena okolnost – „jedini hranilac porodice", što se u neku ruku, imajući u vidu sveopšte siromaštvo, može razumeti, ali se takođe čini problematičnim kao olakšavajuća okolnost u ovim slučajevima.

Monotoniju u navođenim olakšavajućim okolnostima razbila je jedna interesantna olakšavajuća okolnost – „okrivljeni se uredno odazivao pozivima suda". Zar to nije obaveza svih građana koje sud poziva?

Na sreću, postoje i drugi primeri. U jednoj presudi Okružnog suda u Beogradu konstatovano je da u slučaju krivičnog dela nasilja u porodici ne predstavlja olakšavajuću okolnost to što je okrivljeni jedini hranilac porodice. „Ovo stoga što su ostali članovi porodice, nezaposleni, u inferiornom položaju u odnosu na okrivljenog zbog same činjenice da je on jedini koji donosi novac u kuću".[83] Ovakav slučaj, tretiranje ove okolnosti

80 Z. Mršević, S. Radisavljević, S. Milivojević, „Kaznena politika i krivični postupak kao mera zaštite dece od nasilja – nedostaci i pravci mogućih promena", u: Trajković, R. (ur.) *Zaštita dece od zlostavljanja i zanemarivanja,* Ministarstvo za brigu o porodici, Beograd, str. 129.

81 Đ. Đorđević, „Stvarno kajanje", *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo,* br. 4, 1990, str. 31-41.

82 M. Lukić, S. Jovanović, *Drugo je porodica,* str. 157.

83 Presuda Okružnog suda u Beogradu Kž. 842/04 od 15. aprila 2004. godine i presuda Drugog opštinskog suda K. 1669/03 od 30. decembra 2003. godine. I. Simić, A. Trešnjev, *Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije,* JP *Službeni glasnik,* Beograd, 2005, str. 29.

kao olakšavajuće, posebno je neprimeren u onim, veoma čestim situacijama kada se suprug protivi zaposlenju supruge ili joj čak ne dozvoljava da radi.[84]

U presudi Vrhovnog suda Srbije konstatovano je da „učiniocu krivičnog dela ubistva kada je izvršenjem dela usmrtio suprugu s kojom ima četvoro maloletne dece, to što je otac četvoro maloletne dece ne može predstavljati olakšavajuću okolnost koja bi bila razlog za ublažavanje kazne, iako obaveza izdržavanja četvoro maloletne dece predstavlja olakšavajuću okolnost".[85] I ova odluka jeste primer koji treba slediti. Samo roditeljstvo, bez zalaženja u ispitivanje njegovog „kvaliteta", ne bi trebalo da bude olakšavajuća okolnost ni kada su u pitanju druga dela, a ponajmanje kada je reč o nasilju u porodici. Štaviše, u slučajevima nasilja u porodici, ova okolnost mogla bi se pojaviti kao otežavajuća, s obzirom na posledice koje to delo može imati po decu, čak i kad nisu neposredno žrtve nasilja.

Otežavajuće okolnosti su obično malobrojne, a najčešće navođene jesu ranija osuđivanost i ranija prekršajna kažnjavanost (za dela sa elementima nasilja). U jednoj presudi je navedeno da je optuženi šest puta prekršajno kažnjavan i to pet puta za delo čiji je objekat istovetan kao i objekat iz čl. 194 KZ-a. Bilo je i okolnosti kao što je „okolnost da je silu upotrebio prema majci, koja je psihički obolela, a što je znao i zloupotrebljavao", „što je silu upotrebio prema majci, ženi koja ga je rodila i othranila". Upadljivo je nedostajanje okolnosti u pogledu postojanja ranijeg zlostavljanja, te njegovog trajanja i intenziteta. Zato treba podržati stav izražen u jednoj presudi Okružnog suda u Beogradu. Naime, u toj presudi stoji: „Po oceni Okružnog suda, prvostepeni sud nije na odgovarajući način cenio sve okolnosti koje su od značaja za izbor, vrstu i visinu krivične sankcije, tako da nije na odgovarajući način ocenio društvenu opasnost učinjenog dela i to činjenicu da je okrivljeni, kako je to utvrđeno u postupku pred prvostepenim sudom, više godina vršio nasilje nad svojom suprugom, ovde oštećenom, o čemu su svedočili saslušani svedoci, što je evidentirano i u centru za socijalni rad i što je oštećena bila prinuđena da prijavljuje i policiji, i da je prilikom vršenja tog nasilja istu ne samo psihički zlostavljao, već joj je i nanosio određene povrede."[86]

Kako su otežavajuće okolnosti upadljivo nedostajuće, evo jedne koja bi mogla doći u obzir. Istina, reč je o kontroverznoj okolnosti, sudeći po oprečnim stavovima u teoriji i sudskoj praksi – porast broja krivičnih dela na području određenog suda ili šire, što je nesumnjivo slučaj s krivičnim delom nasilja u porodici. Ova okolnost bi se mogla ceniti kao otežavajuća, pod uslovom da se valjano (kao što bi trebalo učiniti i s drugima) utvrdi i obrazloži.[87] Ukoliko se sud ne opredeli za njeno navođenje, to o njoj mora svakako voditi računa i imati je u vidu pri odmeravanju kazne, ceneći njeno postojanje u okvirima neke druge okolnosti, na primer, društvene opasnosti dela.

Slična ukazivanja na problematične okolnosti koje se sreću u presudama sudova u Republici Srpskoj[88] idu u prilog tezi da se o njima i porukama koje one šalju ne razmišlja

84 Rezultati istraživanja *Konkurentnost žena sa decom na tržištu rada* pokazuju da u kategoriji nezaposlenih žena svaka jedanaesta ne radi jer joj muž „zabranjuje da radi", dok svaka peta ne radi zbog rođenja ili negovanja deteta. U kategoriji zaposlenih žena, 18% izjavilo je da se muž protivio njihovom zaposlenju. M. Lukić, S. Jovanović, „Konkurentnost žena na tržištu rada: (ne)ravnopravne - na poslu i u kući", *Socijalna misao,* 2003, br. 1, str. 49.

85 Presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 744/05 od 30. juna 2005. i presuda Okružnog suda u Smederevu K. 79/04 od 30. decembra 2004.

86 Presuda Okružnog suda u Beogradu Kž. 2978/06 od 8. novembra 2006. godine i presuda Opštinskog suda u Mladenovcu K. 225/06 od 22. avgusta 2006. godine, *Bilten Okružnog suda u Beogradu,* br. 76, 2007, str. 100.

87 S. Janković, „Može li porast broja krivičnih dela predstavljati otežavajuću okolnost kod odmeravanja kazne", u: L. Kron, B. Knežić (ur.) *Kriminal i državna reakcija: fenomenologija, mogućnosti, perspektive,* Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, str. 193-207.

88 I. Marković, op. cit., str. 59.

mnogo ni na drugim (srodnim) prostorima, već da je posredi automatizam i nedovoljno zanimanje ili nepoznavanje problematike nasilja u porodici.

3.5. Zabrana približavanja i komunikacije sa oštećenim

U pogledu zabrane kontaktiranja, osnov za kritikovanje postojao je sve do 2009. godine, mada ni sada nije u potpunosti uklonjen. Naime, 2009. godine izmene KZ-a donele su i novu meru bezbednosti, koja je i te kako dobrodošla u slučajevima nasilja u porodici. Reč je o meri bezbednosti iz čl. 89a KZ-a, koja se sastoji u zabrani približavanja i komunikacije sa oštećenim. Tom se merom može učiniocu zabraniti približavanje oštećenom na određenoj udaljenosti, zabraniti pristup oko mesta stanovanja ili mesta rada oštećenog i zabraniti dalje uznemiravanje oštećenog, odnosno dalju komunikaciju s njim. Potrebno je da sud proceni da bi dalje vršenje takvih radnji učinioca krivičnog dela bilo opasno po oštećenog. Ovakva mera jeste izuzetno značajna za slučajeve nasilja u porodici, ali i za one koji se ne kvalifikuju tako zbog toga što nema potrebnog svojstva (člana porodice) na strani oštećenog, odnosno učinioca.

Pitanje je da li bi se primenom ove mere moglo izdejstvovati iseljenje iz stana učinioca koji je svojina učinioca, jer – za razliku od porodičnopravnih odredbi koje regulišu slične mere – o tome nema reči, tako da je verovatnije očekivati da krivični sudovi neće zabranjivati pristup mestu stanovanja, ako je ono u svojini učinioca ili ako je on zakupac, iako bi to bilo opravdano i u skladu s međunarodnopravnim zahtevima, kao i s domaćim, porodičnopravnim rešenjima. Čine se verovatnijim zabrane koje se sastoje u zabrani prilaska oštećenom na određenoj udaljenosti (pa i ako se i nalaze u istom stanu, što je ocenjeno kao besmisleno) i zabrani daljeg uznemiravanja, odnosno komunikacije sa oštećenim. U ovom drugom slučaju, može se postaviti pitanje šta bi to bilo uznemiravanje oštećenog, jer je po jezičkom tumačenju to (zlonamerno) postupanje koje bi moglo biti drugačije i od zlostave i od nasilja (u ovim slučajevima koji svakako i jesu uznemirujući razmatrali bismo i povrat učinioca), a koje je za oštećenog neprijatno, nelagodno, ponižavajuće, provocirajuće i narušava mu spokojstvo. Nema razloga da se u tumačenju ovog pojma ne poslužimo tumačenjem Zakona o ravnopravnosti polova (čl. 10) prema kome je uznemiravanje svaki neželjeni verbalni, neverbalni ili fizički akt, učinjen s namerom ili koji ima za posledicu povredu dostojanstva i izazivanje straha ili stvaranje neprijateljskog, ponižavajućeg, degradirajućeg ili uvredljivog okruženja. Naravno, ovakvi postupci bi se morali i objektivno sagledati kao uznemirujući, pri čemu se svakako mora uzeti u obzir situacija koja je prethodila izricanju mere.

Mera može trajati najduže tri godine, a može se izreći uz novčanu kaznu, rad u javnom interesu, oduzimanje vozačke dozvole, uslovnu osudu i sudsku opomenu. Vreme koje je provedeno u pritvoru, kao i svako drugo lišenje slobode, ne uračunava se u vreme trajanja mere.

Ono što jeste problem u vezi s tom novom, dobrodošlom merom bezbednosti jeste nepredviđanje načina njenog izvršenja, pa i sankcionisanja u slučaju da mera bude prekršena, a da nije reč o novom delu. Nikako se ne bi mogla primeniti odredba čl. 194 st. 5 KZ-a, iako ima razmišljanja i u tom pravcu, s obzirom na to što ona ima u vidu mere zaštite od nasilja u porodici koje je sud izrekao na osnovu zakona, a to su mere predviđene Porodičnim zakonom (po njegovom usvajanju je i formulisan st. 5 čl. 194 KZ-a). Reč je o meri bezbednosti, koja se, istina, može posmatrati i kao mera zaštite od nasilja u porodici, ali pošto su ekstenzivna tumačenja u krivičnom pravu nedopustiva, moramo

sačekati da zakonodavac ispravi svoju grešku. Takođe, ova mera nije rezervisana samo za zaštitu žrtava nasilja u porodici, već i za žrtve drugih dela, a to mogu biti upravo i ona lica koja se zbog novih rešenja neće smatrati članovima porodice, a biće im neophodna zaštita i putem ove mere bezbednosti.

Najbolje bi bilo, s obzirom na to što se mera može izricati uz uslovnu osudu, predvideti mogućnost opoziva uslovne osude u slučaju da mera ne bude ispoštovana (kao što je učinjeno u drugim slučajevima mera bezbednosti koje se sastoje u zabranama: kada su u pitanju mera bezbednosti zabrane upravljanja motornim vozilom, čl. 86 st. 6 KZ-a i mera zabrane vršenja poziva, delatnosti ili dužnosti – čl. 85 st. 3 KZ-a).

Neko bi mogao reći da se među obavezama koje ispunjavaju sadržinu zaštitnog nadzora (uz uslovnu osudu) nalazi jedna čija bi primena mogla doći u obzir, „uzdržavanje od posećivanja određenih mesta, lokala ili priredbi, ako to može biti prilika ili podsticaj na ponovno vršenje krivičnih dela" (čl. 73 st. 1 t. 5 KZ-a). Tako bi se uz uslovnu osudu sa zaštitnim nadzorom mogla odrediti obaveza neposećivanja određenih mesta, na primer mesta stanovanja oštećenog ili mesta gde radi, ali bi bolje bilo preciznije formulisati posebnu obavezu koja bi po svojoj suštini bila ista kao pomenuta mera bezbednosti.

Uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom čini se posebno pogodnom sankcijom u slučajevima nasilja u porodici, kada se sud već opredeljuje za uslovnu osudu, jer vreme proveravanja može biti duže od tri godine (koliko može trajati mera bezbednosti); zatim sud ima mogućnosti da odredi i druge obaveze, a jedna od njih jeste i „ispunjavanje obaveze izdržavanja porodice, čuvanja i vaspitanja dece i drugih porodičnih obaveza" (čl. 73 t. 1 KZ-a), da ukida, menja utvrđene obaveze tokom trajanja nadzora, produži vreme trajanja nadzora, a može i opozvati uslovnu osudu. Ako se nekada i kritikovala ova krivična sankcija, zbog toga što nije bilo uslova za njenu primenu, danas, osnova za kritikovanje u tom smislu – nema. Od aprila 2008. godine formirane su povereničke službe u svim regionima u Srbiji i do 2010. godine ova sankcija izrečena je u četrdesetak slučajeva.

Efekti koje proizvodi mera zabrane približavanja posebno su značajni za period trajanja krivičnog postupka za nasilje u porodici, kako bi se nasilnik i žrtva razdvojili i kako bi se sprečilo ponavljanje nasilja. Ovo se može postići pritvaranjem učinioca, izrečenom merom zaštite od nasilja u porodici u građanskom postupku, ali – od izmena ZKP-a 2009. godine – i posebnom merom predviđenom u čl. 136 st. 2 ZKP-a, o čemu će biti reči u delu posvećenom sprečavanju reviktimizacije i sekundarne viktimizacije oštećenog.

Kada su u pitanju mere koje podrazumevaju zabranu prilaska žrtvi, osnovni problem jeste pitanje ko će kontrolisati primenu te mere. Kako se žrtva može zaštiti u slučaju kad učinilac pokuša da prekrši zaštitnu meru i približi se na nedozvoljenu udaljenost? U tim slučajevima, kao koristan uzor mogao bi poslužiti austrijski model zaštite u kome policija kontroliše primenu ove mere, a slično je i sa onim zakonodavstvima iz regiona, koja poznaju posebnu meru zabrane kontaktiranja sa određenim licima. Policija je ta koja kontroliše meru i na zahtev suda mora dostavljati izveštaj o tome kako se mera primenjuje.

Međutim, kao daleko efikasnije sredstvo, istina i skuplje i zahtevnije, mogla bi se primeniti mera elektronskog nadzora nasilnika koja je pogodna za ostvarivanje nadzora nad osuđenim koji se nalazi na slobodi (*electronic monitoring, electronic tagging*),[89] što od 2009. godine poznaje i srpski ZKP za potrebe izvršenja mera procesnog karaktera.

89 N. Mrvić-Petrović, Đ. Đorđević, *Moć i nemoć kazne,* Vojna knjiga, Beograd, 1998, str. 109 - 112.

Evo još jednog primera neusklađenosti srodnih propisa. Po svojoj suštini slične mere imaju različiti tretman. Naime, o izvršenju „krivičnopravne" mere nema ni reči, dok ona „krivičnoprocesnog" karaktera ima bolji tretman.

Inače, u savremenim uslovima omogućava se i elektronsko praćenje same žrtve nasilja u porodici s ciljem da se učinilac na vreme spreči da prekrši zabranu prilaska žrtvi ili objektu u kome se nalazi.[90]

90 Mrvić-Petrović, *Kriza zatvora,* Vojnoizdavački zavod, Beograd, 2007, str.

KRIVIČNOPROCESNI ASPEKTI: ŽRTVA U KRIVIČNOM POSTUPKU

Kada se razmatra krivičnopravna zaštita od nasilja u porodici, ne sme se prenebreći specifičnost položaja žrtve/oštećenog lica, ali i drugih članova porodice kao svedoka u krivičnom postupku koji se vodi zbog nasilja u porodici. Ovo stoga što je krivičnoprocesna dimenzija zaštite neodvojiva od krivičnopravne, a određena rešenja i te kako imaju uticaja na efikasnost krivičnopravne zaštite od nasilja u porodici.

1. Neprijavljivanje nasilja

Pre nego što se upustimo u analizu protivrečnosti procesne funkcije člana porodice kao oštećenog lica ili svedoka i njegove pozicije u porodici, te procesnog prava koje po tom osnovu uživa, treba ukazati na momente koji prethode pokretanju krivičnog postupka. Reč je o samom prijavljivanju dela, s obzirom na to što, kada se ima u vidu priroda dela, posebno njegovog osnovnog oblika, prijava najčešće potiče od samog oštećenog ili drugog bliskog člana porodice. Uopšte uzev, krivična dela koja se vrše u okviru porodice često ne prelaze njen okvir, jer žrtva iznalazi razne načine prilagođavanja nasilju koje trpi, pogotovu kada je nemoćna (a po pravilu jeste) da se nasilniku suprotstavi.

Radi porodičnog ugleda, sopstvene slike o sebi, predstave drugih o učiniocu, zbog dece, žene ne iznose loše vesti o porodici. Za njih izolovanost, diskretnost i intimnost u odnosima s bližnjima najčešće imaju veći značaj od viktimizacije koju trpe, pa moraju da biraju između dva zla ono koje je manje.[1] Prema mišljenjima istraživača ovog fenomena, među razlozima neprijavljivanja nasilja, na prvom mestu jeste „visoka tolerancija" na nasilje koje se dešava u porodici, što odgovara tradicionalnom, patrijarhalnom shvatanju bračnih i porodičnih odnosa, dok je na drugom mestu – sramota da se prijavi takvo dešavanje u porodici, što je takođe na istoj liniji tradicionalnog, patrijarhalnog, te poimanja porodice kao privatne sfere i nasilja u njoj kao privatnog problema.[2] Kao razlozi neprijavljivanja mogu se navesti i drugi razlozi lične prirode, kao što je nada da se nasilje neće ponoviti, verovanje u obećanja učinioca upućenih u tom pravcu, prihvatanje svoje krivice u onome što se desilo, što bi se moglo povezati sa opraštanjem i opravdavanjem onoga što se dogodilo. Međutim, tu su i razlozi koji nisu na liniji praštanja i vere „u bolje sutra", već su u vezi sa strahom žrtve od većeg nasilja, uz istovremeno postojanje svesti kod nje o tome da izostaje podrška drugih članova porodice, te da ne može verovati u delotvornost akcija državnih institucija (uverenje često zasnovano na ranijem negativnom iskustvu).[3]

1 J. Pečar, „Viktimologija družine", *Revija za kriminalistiko in kriminologijo,* 1984, br. 2, str. 144 -145.

2 S. Ćopić, „Nasilje u porodici i društvena reakcija" u: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Porodično nasilje u Srbiji,* str. 94.

3 Svaka deseta ispitanica – žrtva nasilja u porodici, izjavila je da zna iz svog iskustva da policija ne želi da se meša u ovakve stvari, a svaka četrnaesta da zna iz iskustva drugih da je to tako. Svaka peta izražava nevericu u pogledu mogućnosti policije da pomogne. S. Ćopić, „Nasilje u porodici i društvena reakcija", str. 94.

Kada se ipak odluči na prijavljivanje, predrasude i seksistički pristup nadležnih organa mogu je pokolebati i obeshrabriti da istraje u postupku, što ima teške posledice kako za žrtvu tako i za interes društva da se brani, jer rezultira iz nepravilne primene prava i nepravilnog odnosa organa krivičnog postupka prema žrtvi.[4] A takav odnos utiče na žrtvu da ubuduće ne traži pomoć, već da sama pronalazi načina da se izbori s nasiljem. To je istovremeno i poruka drugim žrtvama da se ne odlučuju na ovaj korak, jer umesto pomoći sledi nova, sekundarna viktimizacija.

2. Oslobođenje od dužnosti svedočenja

Krivično procesno pravo u želji da zaštiti odnos između članova porodice oslobađa ih od dužnosti svedočenja u postupku u kome je okrivljeni član porodice.[5] Reč je o privilegovanju određenih lica s obzirom na postojanje srodničke ili slične, bliske relacije sa okrivljenim, u smislu ustanovljenja izuzetka od pravila da je svedočenje opšta dužnost građana. Razapeti između moralne dužnosti da govore istinu i obzira prema okrivljenom, oni bi često bili u moralnoj dilemi da li da govoreći istinu nanesu štetu okrivljenom i poremete odnose s njim ili da lažu i time se ogreše o etičke norme, te se još izlože i opasnosti da budu krivično gonjeni.[6]

Izneti razlog za postojanje ove svedočke privilegije sasvim je razumljiv, ali postavlja se pitanje da li se može govoriti o istom tom razlogu i u slučaju kada se postupak vodi za krivično delo nasilja u porodici. Da li se i tu može govoriti o obziru prema okrivljenom i unutrašnjem konfliktu o kome je bilo reči? Posebno kada se kao svedok pojavljuje lice oštećeno krivičnim delom. Sva istraživanja pokazuju da može. S obzirom na situaciju, ne može se sa sigurnošću tvrditi da su baš u pitanju ljubav i obzir, ali da se ova privilegija i te kako koristi i u slučajevima nasilja u porodici, to jeste činjenica. Iako je ta privilegija ustanovljena u korist svedoka koji je na mukama, jasno je da u situacijama nasilja u porodici njeno korišćenje i te kako ide u korist okrivljenom.

Postavlja se pitanje ko ima pravo da se oslobodi tereta svedočenja i, na neki način, mogućnost da odluči o ishodu postupka. Nasilje u porodici se po pravilu dešava u četiri zida, van očiju javnosti, između okrivljenog i oštećenog, te se događa da se, pošto se oštećeni kao svedok pozove na privilegiju nesvedočenja, delo teško može dokazati.

Prema čl. 98 Zakonika o krivičnom postupku, u krug lica koja se mogu osloboditi svedočke dužnosti se ubrajaju: bračni drug okrivljenog i lice s kojim okrivljeni živi u vanbračnoj ili kakvoj drugoj trajnoj zajednici, srodnici okrivljenog po krvi u pravoj liniji, srodnici u pobočnoj liniji do trećeg stepena zaključno, srodnici po tazbini do drugog stepena zaključno i usvojenik i usvojilac okrivljenog.

Potrebno je još jednom skrenuti pažnju da je ovaj krug lica koja se na izvestan način smatraju članovima porodice, odnosno licima koja imaju međusobno bliske odnose, a koji je Zakonik o krivičnom postupku poznavao pre no što se i pojavila inkriminacija nasilja u porodici, mogao korisno poslužiti onima koji su je uvodili kao stabilan orijentir u tumačenju člana porodice. Ako uporedimo listu članova porodice koja je oformljena novim krivičnim zakonikom, na kojoj se nalaze i „braća i sestre, njihovi supružnici i deca, bivši supružnici i njihova deca i roditelji bivših supružnika, ako žive u zajedničkom domaćinstvu, kao i lica koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako

4 V. Nikolić-Ristanović, *Žene kao žrtve kriminaliteta,* Beograd, Naučna knjiga, 1989, str. 48.

5 Govori se i o pravu svedoka na izuzeće – Z. Jekić, R. Danić, *Krivično procesno pravo,* Beograd, 2005, str. 253.

6 M. Grubač, *Krivično procesno pravo,* Pravni fakultet Univerziteta Union, JP *Službeni glasnik* Beograd, 2005, str. 273.

nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu", sa onom koju daje čl. 98 ZKP-a, mogli bismo zaključiti da ovi „bivši" ne bi bili oslobođeni dužnosti svedočenja u postupku za nasilje u porodici. Mada, vrlo verovatno, s obzirom na stanje stvari, tačnije na odnos sa okrivljenim, ne bi ni posezali za tom privilegijom i da im stoji na raspolaganju (osim zbog straha od osvete, ako se osećaju nedovoljno zaštićenim). Ali širok krug lica i dalje ima tu privilegiju, te tako i mogućnost da oteža dokazivanje, iako je delo učinjeno na njihovu štetu.

Nema nijednog javnog tužioca u Srbiji, a ni van njenih granica, jer je reč o univerzalnom problemu, koji neće pomenuti problem nekooperativnosti oštećenog, kao važan problem u krivičnom postupku koji se vodi za dela nasilja u porodici. Taj problem se svodi ili na korišćenje privilegije nesvedočenja ili, pak, na promenu iskaza u toku postupka, koja ide u korist okrivljenom. Pri tome, kao mogući razlozi za ova „kolebanja" oštećenog i/ili drugih članova porodice ističu se: normalizovanje odnosa u porodici i smirivanje situacije, obećanje okrivljenog da će se smiriti, gubitak želje da se s postupkom nastavi ili jednostavno, odbijanje mešanja u porodične odnose (ako je reč o drugim članovima porodice koji sami nisu žrtve nasilja). Pominje se i strah od nasilnika, osećaj nezaštićenosti, ali i racionalizacija svega što se desilo u smislu prihvatanja čak i svoje krivice u svemu tome i procena da je veća šteta od vođenja postupka nego od „povratka na staro".[7] S druge strane, interesantno je zapažanje pojedinih tužilaca da „ako oštećeni ostane pri iskazu koji je dao na početku postupka i istrajava u postupku, onda ostali članovi porodice to podržavaju".[8]

Ovim razlozima bi se mogli dodati i oni koji su u vezi sa sekundarnom viktimizacijom žrtve, odnosno neadekvatan odnos organa gonjenja i suda prema njoj, kao i nepoverenje u institucije (na prvom mestu – u rad policije). Isti razlozi, dobrim delom, sprečavaju žrtvu nasilja da pomoć uopšte i traži (pored onih koji se odnose na sramotu, neprepoznavanje ozbiljnosti problema i strah od pogoršanja nasilja).[9]

S druge strane, zabrinjavajući je odnos profesionalaca koji nisu raščistili s tradicionalnim odnosom prema ovim slučajevima. Oni, po pravilu, umanjuju značaj slučaja i ne žele njime da se bave. Ili se oslanjaju na iskaz oštećenog, a ne bave se prikupljanjem drugih dokaza, ostavljajući, praktično, na volju oštećenom da odluči o sudbini postupka. Na takvo postupanje se može gledati i vrlo blagonaklono, kada se ima u vidu da oštećeni zaista nije u zavidnoj situaciji i da mnogi elementi u sistemu zaštite nedostaju, ali, s druge strane, to nije posao policije, javnog tužioca i suda. Problem je taj što javni tužilac ima obavezu da vrši gonjenje kada postoje osnovi sumnje da je učinjeno krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti. Ipak, tužioci se nalaze na teškim mukama i postavljaju pitanje da li je efikasnije ići u krivični postupak ili eventualno pokušati stvar rešiti mirnim putem. Za situacije kada razapeti između profesionalnosti i dobronamernosti odlučuju da ipak ne idu u postupak, kao argument navode i blagu kaznenu politiku naših sudova, zbog koje izvršioci nakon izricanja sankcije, odnosno izvršenja kazne, najčešće nastavljaju s nasilničkim ponašanjem, pa čak to čine i žešće.[10]

Potrebno bi bilo ojačati poziciju žrtve u smislu pružanja podrške da istraje do kraja, čemu adekvatnim postupanjem i podržavajućim odnosom mogu pomoći i sami organi

7 M. Lukić, S. Jovanović, *Drugo je porodica,* str. 81-83.

8 S. Konstantinović-Vilić, N. Petrušić, *Krivično delo nasilja u porodici ...,* Autonomni ženski centar i Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Beograd, 2007, str. 132.

9 S. Ćopić, „Nasilje u porodici i društvena reakcija", str. 94-96.

10 J. Kiurski, Uloga javnog tužioca u gonjenju učinilaca nasilja u porodici, u: B. Čubrilo (ur.) *Zaštita od nasilja u porodici u izbegličkoj i raseljeničkoj populaciji,* Mreža humanitarnih pravnih kancelarija UNHCR, Beograd, 2005, str. 109.

krivičnog gonjenja. I policajci i javni tužioci mogli bi pomoći žrtvi nasilja u fazi podnošenja krivične prijave davanjem pravnih saveta, upućivanjem u različite centre radi ukazivanja pomoći i pružanjem pomoći žrtvi da istraje do kraja postupka.[11]

Važna je uloga i drugih specijalizovanih, naročito nevladinih, organizacija, ali i kreiranje antinasilničke atmosfere u društvu, sa akcentom na nasilju u porodici. Ali dok traju kampanje i javnost se prosvećuje, a stručnjaci usavršavaju, moraju se istraživati, odnosno prikupljati drugi dokazi koji bi mogli podržati optužbu, za šta je i te kako važna saradnja s drugim institucijama i organizacijama, jer, kao što je rečeno, nasilje u porodici najčešće ima svoje trajanje i moguće tragove (u izveštajima centra za socijalni rad, školskih pedagoga i psihologa ili drugih ustanova, odnosno pojedinaca). Naravno, koliko god da je savestan rad policije i javnog tužioca, neophodno je da i druge institucije, upravo pomenute socijalne službe, školske i zdravstvene ustanove, budu osvešćene i zainteresovane da pomognu. One bi trebalo da budu i prvi front zaštite žrtve od nasilja, odnosno pružanja pomoći i osnaživanja, jer pri tome svakako da mogu doći do važnih podataka koje treba na pravi način dokumentovati, kako bi mogli poslužiti javnom tužiocu i sudu.

U novije vreme, tu je i aktivnost parničnog suda u zaštiti od nasilja u porodici, a rezultati istraživanja pokazuju da nema adekvatne sprege između njega i krivičnog suda.

Kada se ima u vidu da se dela nasilja u porodici dešavaju između lica koja se mogu koristiti svedočkom privilegijom, jasno je kakva je sudbina postupka ako nema drugih dokaza. Valjalo bi podsetiti na rešenja iz anglosaksonskog prava, koje u ovakvim slučajevima ne daje pravo na oslobođenje od dužnosti svedočenja: tako, bračni drug nema ovakvu privilegiju u slučaju kada je drugi bračni drug osumnjičen za „delo protiv ličnosti ili imovine bračnog druga, deteta, roditelja, rođaka ili osobe s kojom deli stan, bez obzira da li je delo izvršeno pre ili u toku trajanja braka".[12] Javnom tužiocu bi sigurno odgovaralo ovakvo rešenje, odnosno olakšavalo mu posao. Međutim, u uslovima nedovoljno razvijenih i/ili nedelotvornih mehanizama zaštite, kao što su naši uslovi, oštećeni bi se „pritiskali", odnosno viktimizovali i na ovaj način.

3. Zaštita oštećenog u toku postupka

Jedan od problema u ostvarivanju efikasnosti krivičnopravne zaštite od nasilja u porodici jeste i zaštita žrtve nasilja od momenta podnošenja krivične prijave, pa do završetka postupka. Budući da je uvreženo mišljenje da će se nasilje zaustaviti kada žrtva napusti nasilnika, možemo sagledavati problem zaštite od tog trenutka – od napuštanja nasilnika. Naime, istraživanja pokazuju da je taj trenutak i te kako kritičan, nasuprot verovanju da je to najbolji i najefikasniji način zaustavljanja nasilja. Takođe, trenutak saopštavanja ili realizacije odluke da se napušta partnerski odnos je najčešće i trenutak kada dolazi do homicidne viktimizacije partnerke: svaka treća žena koju je ubio njen partner bila je u ovakvoj situaciji.[13] Kako nasilje često ne prestaje nakon prestanka zajednice života, štaviše, tad se pogoršava, te kako žrtva ima u izgledu takvu situaciju, jasno je što ne napušta zajednicu niti delo prijavljuje zbog straha od eskalacije nasilja. Ako ipak prijavi nasilje, a ne dobije pravovremenu i adekvatnu zaštitu, može se desiti da ubrzo, pod pritiskom nasilnika, „poželi" da odustane od saradnje s državnim organima.

11 Ibidem.

12 Kalifornijski zakon o dokazima, odeljak 972 (e), prema: K. Zoglin, „Korisne mere za krivično gonjenje slučajeva nasilja u porodici: neke ideje iz SAD", Temida, br. 2, 2003, str. 68.

13 B. Simeunović-Patić, „Ubistva heteroseksualnih partnera: kriminološke i viktimološke karakteristike", str. 8.

Kako kod nas ne postoji mogućnost izricanja zabrane kontaktiranja ili razdvajanja nasilnika i žrtve po naredbi policije koja je izašla na lice mesta (kao, na primer, u Austriji ili Sloveniji),[14] žrtvi ostaje mogućnost da se sama postara oko zaštite dok se nalazi u pomenutom „vakuumu". Može da ode u sigurnu kuću, ako zna za njeno postojanje i adresu odnosno ako službenici centra za socijalni rad ili policije budu ljubazni da je na nju upute. Moguće je i da će policija učinioca odvesti na tzv. trežnjenje, ali to je samo dvanaest sati. Istina, učinilac može biti zadržan u policiji i 48 sati, po odredbama ZKP-a (čl. 229). Nekada je i to vreme dovoljno da se žrtva organizuje i napusti prostor u kome joj preti opasnost. Pod uslovom da ima gde da ode. Naravno, tu je i mogućnost podnošenja tužbe za zaštitu od nasilja u porodici, ali se ne može reći da se zaštita ovim putem ostvaruje brzo i efikasno.[15]

Pritvor je takođe moguće rešenje, pa je dobro što je zakonodavac podigao maksimum propisane kazne zatvora za osnovni oblik na tri godine, jer u periodu od 1. januara 2006. godine, kada je stupio na snagu Krivični zakonik, do njegovih izmena iz septembra 2009. godine, nije postojala mogućnost izricanja pritvora na osnovu čl. 436 st. 1 t. 2 ZKP-a, jer je neophodno bilo da je reč o delu za koje se može izreći kazna zatvora od tri godine, a da osobite okolnosti ukazuju na to da će okrivljeni dovršiti pokušano krivično delo ili da će izvršiti krivično delo kojim preti (ili da će ponoviti krivično delo, što je dodato, osnovano, takođe 2009. godine), a što je i te kako moguće u slučajevima nasilja u porodici.

Nedostatak efikasne zaštite u toku trajanja postupka opravdava izmenu postojećih rešenja u smislu uvođenja hitnih mera zaštite koje bi se ogledale u razdvajanju učinioca i žrtve u određenim slučajevima, te zabrani kontaktiranja između njih, što je učinjeno izmenama ZKP-a (čl. 136). Naime, sud može, ako postoje okolnosti koje ukazuju na to da bi okrivljeni mogao pobeći, sakriti se, otići u nepoznato mesto ili u inostranstvo, zabraniti okrivljenom da bez odobrenja napusti svoj stan ili mesto boravišta. Ukoliko to bude slučaj, sud može (uz, dakle, meru zabrane napuštanja stana ili mesta boravišta) zabraniti okrivljenom posećivanje određenih mesta ili sastajanje sa određenim licima ili prilaženje određenim licima, s tim što je eksplicitno određeno da ta lica mogu biti i članovi porodice i bliski srodnici (što po ranijim rešenjima nije bio slučaj, pošto je eksplicitno bilo navedeno da se okrivljenom ne može ograničiti nesmetano viđanje s članovima porodice). Mera zabrane približavanja može se odrediti i kao samostalna mera, ako je to potrebno radi zaštite oštećenog ili svedoka, ali i ako postoji opasnost da okrivljeni dovrši započeto krivično delo, ponovi krivično delo, odnosno učini delo kojim preti. U ovom drugom slučaju, s obzirom na specifičnost nasilja u porodici, mora se postupati obazrivo, te je primerenije određivati pritvor, nego posegnuti za merom zabrane približavanja.

Takođe, problem je i to što se okrivljenom ne može ograničiti pravo da živi u svom stanu, čak ni kada bi to bilo potrebno radi efikasnije zaštite oštećenog koji živi u istom stanu sa okrivljenim, kada je stan vlasništvo okrivljenog. Nema razloga da se ne predvidi i takva mera, odnosno ograničenje, ukoliko je to potrebno radi zaštite žrtve, a izbegavanja određivanja pritvora. Ovako ne postoji usaglašenost s porodičnopravnim rešenjima, a potpuno je neefikasno voditi i parnični postupak samo da bi takva mera bila određena.

14 S. Jovanović, *Pravna zaštita od nasilja u porodici,* str. 126-129 i 139.

15 O porodičnopravnoj zaštiti, u: N. Petrušić, „Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u pravu Republike Srbije", *Zbornik Pravnog fakulteta u Kragujevcu,* 2006, str. 21-47; N. Petrušić, S. Konstantinović-Vilić, *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u praksi sudova u Beogradu,* Autonomni ženski centar i Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Beograd, 2008.

Kao moguće rešenje pitanja kako kontrolisati izvršenje mere, a da se obezbedi i zaštita žrtve, pojavljuje se elektronski nadzor. Sud može naložiti da se prema okrivljenom kome je određena mera zabrane približavanja primeni elektronski nadzor radi kontrolisanja poštovanja ograničenja koja su okrivljenom određena, pod uslovom da to ne škodi njegovom zdravstvenom stanju. Uređaj za lociranje okrivljenog postavlja na zglob ruke ili noge okrivljenog stručno lice koje mu i objašnjava rad uređaja. Elektronski nadzor obavlja policija, BIA ili drugi državni organ (čl. 136 st. 10 ZKP-a).[16]

Kada je reč o zaštiti oštećenog, neophodno je govoriti ne samo o zaštiti od (re)viktimizacije nasiljem u porodici, već i o zaštiti od sekundarne viktimizacije, od povređujućeg, neadekvatnog postupanja onih koji se pozivaju u zaštitu posle primarne viktimizacije, to jest preživljenog nasilja u porodici, a to su i organi krivičnog gonjenja i pravosuđa. Naše zakonodavstvo, nažalost, ne prati savremene trendove u pogledu zaštite žrtve, kao takve i/ili kao oštećenog u krivičnom postupku, iako postoje preporuke međunarodnih organizacija i dobri uporednopravni uzori s tim u vezi.[17]

U Srbiji, u ovom trenutku, specifičnu zaštitu kao žrtve, bez obzira na status oštećenog, imaju žrtve trgovine ljudima. Budući da je reč o fenomenu koji je prepoznat kao deo šireg konteksta nasilja nad ženama, baš kao što je slučaj i s nasiljem u porodici, model postojeće zaštite mogao bi se primeniti i na žrtve nasilja u porodici.[18] Nadu daje Zakon o ravnopravnosti polova[19] koji govori upravo o nasilju u porodici kao obliku diskriminacije, eksplicitno navodeći da se diskriminacijom ne smatraju posebne mere i programi namenjeni: žrtvama nasilja u porodici kojima se obezbeđuje socijalna, pravna i druga pomoć i naknada, radi zaštite od nasilja u porodici i otklanjanja i ublažavanja posledica nasilja; zbrinjavanju žrtava nasilja, s ciljem sprečavanja nasilja i ostvarivanja njihovog prava na život bez nasilja (sigurne kuće i dr.); izvršiocima nasilja u porodici, s ciljem sprečavanja daljeg nasilja (čl. 29).

Jedina mogućnost da se oštećeni/svedok zaštiti i oslobodi straha ili nelagodnosti što je u istom prostoru sa optuženim, jeste primena odredbe čl. 324 ZKP-a. Tako, optuženi može biti udaljen iz sudnice dok svedok daje svoj iskaz, ukoliko svedok odbija da daje iskaz u njegovom prisustvu ili ako okolnosti ukazuju na to da u njegovom prisustvu svedok neće govoriti istinu. Po povratku u sudnicu, okrivljenom će biti pročitan iskaz svedoka, a on mu može postavljati pitanja na način o kome je bilo reči. Nažalost, oštećeni najčešće ne znaju za ovu mogućnost, te ostaje na sudu da proceni pravilno situaciju.

Izgleda da je zakonodavac i ovog puta zaboravio na žrtve – oštećene i da se bavi samo poboljšanjem efikasnosti krivičnog postupka i, naravno, zaštitom okrivljenog. Ako je za utehu, oštećenom je data „privilegija" da bude ispitan pre ostalih svedoka (čl. 328 st. 2 ZKP-a).

Bitne za zaštitu oštećenog i svedoka jesu i odredbe čl. 109 ZKP-a, po kojima je sud dužan da zaštiti ova lica od uvrede, pretnje i svakog drugog napada, a učesnika postupka

16 Inače, u savremenim uslovima omogućava se i elektronsko praćenje same žrtve nasilja. N. Mrvić-Petrović, *Kriza zatvora,* Vojnoizdavački zavod, Beograd, 2007, str. 273.

17 U okviru Saveta Evrope donete su sledeće preporuke: Preporuka Saveta Evrope R(85)11 o pravima žrtava u okviru krivičnog prava i krivičnog postupka, Preporuka R(87)21 o pomoći žrtvama i prevenciji viktimizacije, Preporuka Rec (2006)8 o pomoći žrtvama kriminaliteta, kao i Konvencija o naknadi štete žrtvama kriminaliteta. Nemačka ima Zakon o zaštiti žrtava (1986), Zakon o zaštiti svedoka (1998), Zakon o pravima žrtava (2004) – M. Löffelmann, „The Victim in Criminal Proceedings: A Systematic Portrayal of Victim Protection under German Criminal Procedure Law", www.unafei.or.jp/english/pdf/PDF_rms/no70/p031-40.pdf

18 Više o tome u: S. Jovanović, M. Savić, *Nacionalni mehanizam upućivanja žrtava trgovine ljudima,* Atina, Beograd, 2008.

19 Zakon o ravnopravnosti polova, „Službeni glasnik RS", br. 104/09

i svako drugo lice koje ih pred sudom vređa, preti ili ugrožava njihovu bezbednost, sud će opomenuti ili novčano kazniti. U slučaju nasilja ili ozbiljne pretnje, sud će obavestiti javnog tužioca radi preduzimanja krivičnog gonjenja. Ipak, čini se da bi bilo bolje ne sačekati ovakve situacije, već ih izbeći pravovremenom procenom situacije i ocenom oštećenog odnosno svedoka u predmetu nasilja u porodici kao – osetljivog, te primeniti mere o kojima je bilo reči. Važna, ali koliko je poznato – nekorišćena, jeste mera iz čl. 109 st. 3 ZKP-a po kojoj na predlog istražnog sudije ili predsednika veća, predsednik suda ili javni tužilac može zahtevati da organi unutrašnjih poslova preduzmu posebne mere zaštite svedoka i oštećenih. Primenom tih mera doprinelo bi se osećanju sigurnosti oštećenih i vraćanju poverenja u državne organe, te stabilnijoj poziciji i istrajnosti oštećenih u postupku.[20]

Boljoj poziciji oštećenog i svedoka u postupku i te kako bi doprinele službe koje se uopšte uzev bave svedocima u smislu da im objašnjavaju pravila postupka, prate ih do mesta, posebne prostorije za svedoke, kako bi se izbegao susret sa okrivljenim, do prostorije odnosno sudnice u kojoj će biti ispitani, upoznaju ih, po mogućstvu, s rasporedom sedenja (gde ko sedi, gde će sam svedok zauzeti svoj poziciju), načinom na koji se postavljaju pitanja i slično, ali, naravno, bez uticanja na sam sadržaj svedočkog iskaza. Takve službe pomažu svedocima da se lakše nose s forenzičkom zbunjenošću i stresom koji izaziva situacija u kojoj se nalaze. S tim u vezi jeste i institucionalizacija „osobe od poverenja", lica koje nije punomoćnik, već osoba koja je bliska oštećenom i čije mu samo prisustvo u toku postupka znači. Oštećeni kome se ukaže takva pažnja i pomogne pojašnjavanjem osnovnih pravila postupanja svakako da se neće osećati viktimizovano. Ovako, oštećeni najčešće sebe doživljavaju kao objekte, a ne subjekte u krivičnom postupku, što je nedopustiv oblik sekundarne viktimizacije.

Prema rezultatima istraživanja koje je sprovedeno 2007. godine u Hrvatskoj, najviše oštećenih/svedoka na prvom mestu ističe značaj osnovnih informacija o postupku (na primer, o samom postupku, o njihovim pravima i obavezama, o postojanju službi koje bi im mogle pomoći), a koje ne dobijaju ni od koga, te se osećaju iskorišćeno i viktimizovano. Na drugom mestu jeste potreba za pravnom pomoći, a na trećem su psihološka i emocionalna podrška. Samo njih 20,8% ponovo bi (sa zadovoljstvom) bilo u ulozi svedoka, a 90% smatra da postojeći propisi ne zadovoljavaju potrebe oštećenih/svedoka. Uočeno je i da se postojeća pravila koja bi doprinela umanjenju sekundarne viktimizacije ne primenjuju (npr. u 98% slučajeva nije primenjivana odredba koju naš ZKP ima u čl. 324).[21] Kako su pravna regulativa i praksa u Srbiji veoma slične, nema razloga da verujemo da je situacija u pogledu (ne)zadovoljstva oštećenih/svedoka drugačija.

I na kraju ovog dela rada, setimo se da je „najčešći uzrok neuspeha krivičnog gonjenja gubitak na početku kooperativnog svedoka, koji je prestao da sarađuje s pravosudnim sistemom koji je bio ravnodušan prema njegovim osnovnim ljudskim potrebama".[22]

3.1. Zaštita maloletnih oštećenih

Zaštita maloletnog lica u poziciji oštećenog regulisana je Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (ZM).[23] Ova zaštita predvi-

20 Na ovom mestu samo pomenimo takođe nov institut – zaštićenog svedoka (čl. 109a-đ), koji sudeći po odredbama koje ga ispunjavaju nije imao u vidu svedoka nasilja u porodici, već nekog drugog „opasnijeg" dela za čije suzbijanje je država naročito zainteresovana, te spremna da pruži odgovarajuću zaštitu.

21 UNDP, *Podrška žrtvama i svjedocima kaznenih djela u Republici Hrvatskoj,* 2007.

22 F. J. Cannavale, W. D. Falcon, *Witness Cooperation: with a handbook of witness management,* Lexington Books, Lexington, 1976.

23 „Službeni glasnik RS", br. 85/05.

đena je samo u slučaju da se krivični postupak vodi za određena krivična dela, taksativno nabrojana u čl. 150 ZM-a, a koja su usmerena pre svega na telesni i duševni integritet maloletnog lica. Nasilje u porodici jeste jedno od takvih dela.[24] Međutim, javni tužilac koji je stekao posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica može pokrenuti postupak protiv punoletnog učinioca i zbog nekog drugog krivičnog dela predviđenog Krivičnim zakonikom, a saglasno odredbama ZM-a, ako oceni da je to potrebno radi posebne zaštite ličnosti maloletnih oštećenih u krivičnom postupku.

Postupak za ovo delo, kada je oštećeni maloletno lice, vodi se po pravilima ZKP-a, ali u postupku mogu da učestvuju samo istražni sudija, predsednik veća, javni tužilac, službenik policije koji su stekli posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica (čl. 151 ZM-a). Ova lica moraju se odnositi obazrivo prema oštećenom, vodeći računa o njegovom uzrastu, svojstvima ličnosti, obrazovanju i prilikama u kojima živi, posebno nastojeći da se izbegnu moguće štetne posledice postupka po njegovu ličnost i razvoj.

Saslušanje maloletnog oštećenog obavlja se uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugog stručnog lica. Preporučeno je saslušanje maloletnog oštećenog najviše dva puta, a ako se ovaj broj premašuje zbog ostvarenja svrhe krivičnog postupka, sudija je dužan posebno da vodi računa o zaštiti ličnosti i razvoja maloletnog lica. Imajući u vidu osobenosti dela i svojstva ličnosti maloletnog lica, ako je to potrebno, sudija može narediti saslušanje upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, bez prisustva javnosti u prostoriji u kojoj se svedok nalazi, tako da mu se pitanja postavljaju posredstvom sudije, psihologa, pedagoga, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica.

Maloletni oštećeni može biti saslušan i u svom stanu ili drugoj neslužbenoj prostoriji, odnosno ovlašćenoj ustanovi – organizaciji, stručno osposobljenoj za ispitivanje maloletnih lica. Kada je maloletno lice saslušavano na opisani način, zapisnik, odnosno snimak sa saslušanja će se čitati ili emitovati na glavnom pretresu (čl. 152 ZM-a). Takođe, predviđena je i zabrana suočenja sa okrivljenim ako se maloletni oštećeni može smatrati „posebno osetljivim" zbog prirode dela, posledica ili drugih okolnosti.

Može se uočiti velika sličnost sa odredbama ZKP-a iz 2006. godine, koje se odnose na ispitivanje posebno osetljivih kategorija oštećenih, odnosno svedoka. Međutim, maloletni oštećeni mora imati punomoćnika od prvog saslušanja. U slučaju da nema punomoćnika, njega će postaviti predsednik suda rešenjem iz reda advokata koji su stekli posebne veštine iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica, dok će troškovi zastupanja pasti na teret budžetskih sredstava suda.

Član 157 ZM-a propisuje da je krivični postupak za navedena dela, pa tako i za nasilje u porodici – hitan.

Veoma je značajan Posebni protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja,[25] koji se oslanja na Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja,[26] čiji je cilj unapređivanje zaštite i ostvarivanja prava deteta. Protokol potencira primenu odredbi ZM-a i daje određena uputstva za postupanje (na primer, kako bi se obezbedili preduslovi za učešće maloletnog lica u krivičnom postupku), te povezivanje s drugim organima/službama (npr. određen je položaj

24 Pored nasilja u porodici, nabrojana su i dela koja mogu ući u okvir nasilja u porodici, kriminološki gledano: kažnjive obljube, zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica, nedavanje izdržavanja, rodoskrvnjenje.

25 Ministarstvo pravde RS, Protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, Beograd, 2009.

26 Vlada RS, Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (Zaključak Vlade 05 Broj: 5196/2005 od 25. 8. 2005)

javnog tužilaštva u odnosu na policiju i organ starateljstva, uloga istražnog sudije u postupku krivičnopravne zaštite maloletnih lica, uloga organa starateljstva u krivičnom postupku). U posebnom prilogu date su preporuke za razgovor s maloletnim licima.

Značaj ovog protokola jeste u tome što naglašava neophodnost saradnje između različitih institucija i daje uputstva koja će olakšati ostvarivanje saradnje, kao i jasno istaći pozicije i obaveze svih aktera, te potrebe njihove specijalizacije i edukacije. U protokolu se ukazuje i na značaj povezivanja porodičnopravnog i krivičnopravnog mehanizma zaštite dece od zlostavljanja, što je neophodno primeniti i na planu suzbijanja nasilja u porodici, pa i kada su žrtve punoletna lica.

4. Odlaganje krivičnog gonjenja

Kao korisna ustanova koju nudi naše procesno zakonodavstvo, a čiju primenu hvale druga procesna zakonodavstva, bliska našem, mogla bi se navesti ustanova odlaganja krivičnog gonjenja, regulisana odredbama čl. 236 ZKP-a, koja je poslednjim izmenama ZKP-a poboljšana i čiji su dometi prošireni.

Javni tužilac može odložiti krivično gonjenje za krivična dela za koja je predviđena novčana kazna ili zatvor do tri godine (a po odobrenju veća iz čl. 24 st. 6 i za dela za koja je propisana kazna zatvora preko tri godine, a do pet godina), ako osumnjičeni prihvati jednu ili više od sledećih mera: da otkloni štetnu posledicu nastalu izvršenjem dela ili da nadoknadi pričinjenu štetu, da plati određeni novčani iznos u korist humanitarne organizacije, fonda ili javne ustanove, da obavi određeni društvenokorisni ili humanitarni rad, da ispuni dospele obaveze izdržavanja, da se podvrgne odvikavanju od alkohola ili opojnih droga, da se podvrgne psihosocijalnoj terapiji, da izvrši obavezu ustanovljenu pravnosnažnom odlukom suda i poštuje ograničenje utvrđeno pravnosnažnom sudskom odlukom, da položi vozački ispit, obavi dodatnu vozačku obuku ili završi drugi odgovarajući kurs.

Osumnjičeni je dužan da obavezu izvrši u roku koji ne može biti duži od šest meseci. Ako osumnjičeni izvrši obavezu koja se sastoji u otklanjanju štetne posledice ili naknadi štete, odnosno u ispunjenju dospelih obaveza izdržavanja, ili uz pristanak oštećenog izvrši obavezu plaćanja novčanog iznosa u korist humanitarne organizacije ili obavi određeni društvenokorisni ili humanitarni rad – javni tužilac će odbaciti krivičnu prijavu. Nije jasno šta biva sa ostalim obavezama, to jest njihovim (ne)ispunjenjem, s obzirom na to što ih zakonodavac ne spominje, kada je maksimalni rok za ispunjenje obaveze, dakle i odlučivanje o krivičnoj prijavi, šest meseci.

Ono što je novina u vezi sa ovom ustanovom jeste mogućnost da javni tužilac odustane od gonjenja na samom pretresu (uz saglasnost suda pred kojim se vodi postupak, mada nije jasno čemu takav zahtev kada on može odustati u svakom slučaju bez potrebe da obaveštava sud o razlozima odustanka), ako okrivljeni ispuni jednu ili više navedenih mera. I u ovom slučaju je potrebna saglasnost oštećenog ukoliko je reč o merama koje se sastoje u obavezi plaćanja novčanog iznosa u korist humanitarne organizacije ili obavljanju određenog društvenokorisnog ili humanitarnog rada (čl. 236 st. 6 i 7 ZKP-a). Novinu predstavlja i uspostavljanje dužnosti javnog tužioca da, u slučaju kada je podneta krivična prijava za delo za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine, ispita postojanje mogućnosti za odlaganje krivičnog gonjenja, zbog čega može obaviti razgovor sa oštećenim i osumnjičenim, kao i s drugim licima, odnosno prikupiti druge potrebne podatke, te sačiniti o tome službenu belešku (čl. 236 st. 9 ZKP-a).

Takvo postupanje javnog tužioca čini se daleko celishodnijim nego prosto odbacivanje krivične prijave uz navođenje da nema elemenata krivičnog dela ili da nema dokaza o postojanju krivičnog dela za koje se goni po službenoj dužnosti, iako zapravo to nije uvek tačno, već je pravi razlog poštovanje volje oštećene strane da se ne ide u postupak. Ako i nije posredi altruistički motiv, onda jeste želja da se prevenira okončanje postupka u kasnijoj fazi zbog promene iskaza ili legitimnog uskraćivanja iskaza na osnovu čl. 98 ZKP-a.

Prema rezultatima istraživanja beogradske pravosudne prakse u 2006. godini, nije utvrđen nijedan slučaj primene ove ustanove, dok su sami tužioci na seminarima često isticali da je pravilo da se „ne ide na oportunitet" za dela sa elementima nasilja.[27]

Upravo primenom ove ustanove mogao bi se ostvariti kompromis između društvenog zahteva da se prema nasilju u porodici država odnosi „s dužnom pažnjom" i ocene tužioca da u konkretnom slučaju nema potrebe pokretati postupak „jer bi se porodici i porodičnim odnosima koji su se stabilizovali učinila veća šteta". Korišćenjem ustanove odlaganja krivičnog gonjenja, na neki način, učinilac nasilja u porodici ipak se sankcioniše, odnosno nameću mu se određene obaveze, on trpi etički prekor, što može preventivno delovati. Takva mogućnost postoji samo u pogledu onih oblika krivičnog dela nasilja u porodici za koje je propisana relevantna kazna, što je slučaj sa st. 1 i st. 2 čl. 194 KZ-a. U obzir dolazi i oblik iz st. 5, imajući u vidu propisanu kaznu, ali budući da je reč o učiniocu koji je prekršio meru zaštite od nasilja u porodici i verovatno učinio novi akt nasilja, ne bi trebalo primenjivati ovu ustanovu. Ta mogućnost je naročito značajna za osnovni oblik krivičnog dela nasilja u porodici, koji je, uostalom, najproblematičniji i kada najčešće dolazi do odbacivanja krivične prijave iz razloga celishodnosti koji nisu predviđeni odredbama koje regulišu rad javnog tužioca u slučajevima punoletnih okrivljenih. Ustanova odlaganja krivičnog gonjenja predstavlja odstupanje od načela legaliteta, ali je regulisana i ispunjenje uslova koji se traže za njenu primenu jeste osnova za zakonito (oportuno) postupanje javnog tužioca.

Za nasilje u porodici, kada se već slučaj okončava na ovaj način, posebno bi bile korisne mere koje se odnose na podvrgavanje osumnjičenog odvikavanju od alkohola ili opojnih droga, odnosno podvrgavanje psihosocijalnoj terapiji.

Iz odredbi jasno proizlazi da za odlaganje gonjenja, kada je osumnjičeni prihvatio neku od navedenih obaveza, nije potrebna saglasnost oštećenog lica, ali to ne znači da bi javni tužilac trebalo da posegne za ovim rešenjem po automatizmu, već da mora ispitati opasnost situacije, te u tom smislu obavezno konsultovati i oštećenog. Ne bi trebalo ignorisati stav oštećenog i zbog toga što u ovom momentu još nije došlo do pokretanja krivičnog postupka, te oštećeni nema status supsidijarnog tužioca i po odbacivanju krivične prijave, odnosno po odustanku javnog tužioca od gonjenja na pretresu, ne može nastaviti gonjenje kao ovlašćeni tužilac. Na ovaj način, za razliku od slučajeva kada se tužilac priklanja volji oštećenog koji ne želi progon, on bi se oglušio o njegovu volju i onemogućio ga u ostvarivanju „kontrole rada", što jeste funkcija instituta supsidijarne tužbe. Dakle, moralo bi se voditi računa o saglasnosti oštećenog, a u svakom slučaju bilo bi neophodno brižljivo ispitati slučaj.[28] Uostalom, kada zakonodavac obavezuje javnog tužioca da uvek kada je reč o delima za koja je propisana novčana kazna ili zatvor do tri godine, ispita da li postoji mogućnost da se gonjenje odloži, pominje da on može

27 S. Jovanović, *Pravna zaštita od nasilja u porodici,* str. 218.

28 O obazrivosti u primeni ovog instituta u kontekstu restorativne pravde videti: S. Konstantinović-Vilić, M. Kostić, „Nasilje u porodici i primena restorativne pravde", *Pravni život,* br. 10, 2006, str. 95 - 112.

razgovarati sa oštećenim i osumnjičenim, odnosno prikupljati druge potrebne podatke za pravilnu odluku. Iako ZKP kaže „može", trebalo bi takvu mogućnost uvek koristiti kada je reč o nasilju u porodici, ali nikako razgovarati na način koji bi bio ubeđivanje oštećenog (i osumnjičenog) da pristanu na ovu ustanovu, već nepristrasno ispitivanje postojanja uslova za primenu te ustanove, te svesrdno prikupljanje podataka kako bi se opasnost situacije pravilno procenila.

Ovo rešenje bi bilo prikladno za one situacije kada je u pitanju nasilje koje nije uzelo maha, zbog čega je važan i razgovor sa oštećenim, ali i brižljivo prikupljanje obaveštenja od drugih lica ili ustanova, koje bi doprinelo pravilnoj proceni situacije. Razgovor sa osumnjičenim bi se podrazumevao, takođe brižljivo vođen, s obzirom na to što je njegov pristanak na primenu ove ustanove neophodan, pošto čl. 236 zahteva da osumnjičeni prihvati jednu ili više predviđenih mera.[29]

Interesantno, a moglo bi se reći i potpunije, jeste slično rešenje iz ZKP-a Hrvatske. U odredbi čl. 175 hrvatskog ZKP-a traži se prethodna saglasnost oštećenog, a pored objektivnog uslova, koji se odnosi na visinu propisane kazne, za primenu ovog instituta traže se uslovi koji se u suštini vezuju za institut dela malog značaja, a to je: postojanje nižeg stepena krivice, kao i da razmere štetnih posledica ne nalažu „javni probitak kaznenog progona". Javnom tužiocu se daje više smernica, tačnije nalaže mu se više obaveza pre no što donese odluku o primeni ovog instituta, što je svakako dobro rešenje. Takođe, kada govori o obavezi podvrgavanja psihosocijalnom tretmanu čl. 175 ZKP-a, dodaje i istovremeno napuštanje porodične zajednice za vreme trajanja terapije, naravno po pristanku osumnjičenog, što je odlično rešenje za slučajeve nasilja u porodici, jer se na taj način istovremeno vodi računa i o zaštiti oštećenog, a ne mora se pokretati parnični postupak kako bi se izdejstvovala slična mera (ukoliko osumnjičeni, naravno, pristane).

Širom i adekvatnom primenom ovog instituta obezbedilo bi se pružanje profesionalne pomoći porodicama koje su u krizi izazvanoj nasilničkim ponašanjem jednog člana. Pri tome, važno je naglasiti – postojeća kriza ocenjena je kao savladiva, bez vođenja krivičnog postupka koji bi, kako često naši tužioci navode, produbio krizu unutar porodice i doneo više štete nego koristi. Hrvatski tužioci se drže i dodatnih kriterijuma, pored onih opštih koje nalaže zakon, pre no što odluče o primeni ovog instituta: učinilac ne sme biti psihički bolestan, nasilje je ograničeno na porodicu, nasilničko ponašanje ne događa se duže vreme, učinilac prihvata odgovornost za svoje ponašanje, motivisanost i spremnost na saradnju, pažljiva ocena dosadašnje kaznene i prekršajne evidentiranosti, te da ne postoji zavisnost od alkohola i droga (za odluku o psihosocijalnom tretmanu).

Dobar uzor je i Protokol o postupanju koji je Općinsko državno odvjetništvo u Zagrebu usvojilo u ovim slučajevima. Prema tom protokolu, neophodna je detaljna obrada predmeta i on, u tom smislu, zahteva:

- ostvarenje uvida u izveštaje centra za socijalni rad s posebnim akcentom na ranije preduzimane mere porodičnopravne i socijalnopravne zaštite;
- razgovor sa oštećenim kako bi se ostvario lični uvid u odnose i situaciju u porodici i pažljivo procenilo da li u obzir dolazi primena načela celishodnosti pokretanja krivičnog postupka;

29 Inače, beogradski javni tužioci ne koriste mogućnost da sami prikupljaju obaveštenja od oštećenog i osumnjičenog. A razgovori, koje inicira tužilac, mogu imati preventivne efekte, takođe i uticati na oštećenu stranu da istraje u postupku. Svakako, na taj način se može, neposredno, steći bolja slika o konkretnom slučaju, te izgraditi solidnija osnova za odluku o prijavi.

- upozorenje oštećenom da u slučaju davanja saglasnosti na odlaganje gonjenja nema pravo na preduzimanje gonjenja;
- potpisivanje saglasnosti, od strane oštećenog, da se osumnjičeni podvrgne psihosocijalnoj terapiji radi otklanjanja nasilničkog ponašanja;
- razgovor sa osumnjičenim kako bi se izvršila dobra procena ponašanja, u smislu da li uviđa nedopuštenost svog ponašanja, da li preduzima odgovornost za takvo ponašanje i da li želi da se suoči sa uzrocima takvog ponašanja, te da ga promeni;
- obaveštenje osumnjičenom o tome da će, ukoliko obaveza bude izvršena, krivična prijava biti odbačena;
- potpisivanje izjave o pristanku na podvrgavanje psihosocijalnoj terapiji, od strane osumnjičenog;
- odabir institucije u kojoj će se sprovoditi tretman, pri čemu se podrazumeva ostvarenje kontakta sa stručnjacima, dogovor s njima oko upućivanja na tretman;
- sastanak stručnog tima (zamenik tužioca i stručni saradnik u tužilaštvu, predstavnici centra za socijalni rad i terapeut – radi razmene informacija i međusobne koordinacije);
- donošenje rešenja o odlaganju krivičnog gonjenja;
- praćenje izvršavanja obaveze i kontaktiranje sa svim učesnicima uključenim u tretman;
- razmenu informacija i sastanak stručnog tima po potrebi;
- evaluaciju trenutne situacije i procenu uspešnosti sprovedenog tretmana, nakon proteka određenog vremena.

Na kraju, ukoliko je obaveza ispunjena, sledi donošenje rešenja o odbacivanju krivične prijave.[30]

Očigledno je da javnom tužiocu predstoji dosta posla i angažovanja pre nego što odbaci krivičnu prijavu, ali primenom ovog instituta, na opisani način, ostvaruje se pomirenje dvaju važnih ciljeva na čiju protivrečnost i sami tužioci ukazuju. S jedne strane, obezbeđuje se očuvanje porodice i u tom smislu uvažava volja oštećenog, a s druge strane, štiti se i javni interes, što je osnovni zadatak javnog tužioca, pa i u radu na slučajevima nasilja u porodici. Primenom ove ustanove ne šalje se poruka da je nasilje u porodici manje važno, da je privatni problem kojim tužilaštvo ne treba da se bavi, ili bar to čini veoma nerado. Očigledno je da primena ove ustanove i te kako podrazumeva da se javni tužilac bavi predmetom nasilja u porodici.

Takođe, primena ovog instituta ostvaruje ono što se navodi veoma često kao želja mnogih žrtava nasilja u porodici i kada posegnu za krivičnopravnom zaštitom – želja da nasilje prestane, da se učiniocu „zapreti" i da on shvati da postoji neko ko je iznad njega, da ode da se leči od alkoholizma ili upotrebe droge (ne i da učinilac bude kažnjen, zatvoren).

30 B. Cvjetko, „Alternativa pokretanju kaznenog postupka prema maloljetnim i mlađim punoljetnim počiniteljima kaznenih djela, odnosno alternativa pokretanju kaznenog postupka u predmetima nasilja u obitelji", *Temida,* br. 1, 2006, str. 50.

PREDLOZI ZA UNAPREĐIVANJE KRIVIČNOPRAVNE ZAŠTITE

1. Posebna pravila za ispitivanje osetljivih oštećenih i svedoka

Kao primer dobrih rešenja za sprečavanje sekundarne viktimizacije i kao specifičan način zaštite oštećenih/svedoka, mogli bismo navesti posebna pravila za saslušanje, odnosno ispitivanje[1] posebno osetljivih oštećenih i svedoka. Takva pravila su i postojala u jednom trenutku u našem procesnom zakonodavstvu, od 10. juna 2006. godine, kada je stupio na snagu tzv. novi ZKP[2] (tačnije, pojedine njegove odredbe su od tada bile u primeni, a među njima i ove o kojima je reč – čl. 110, ZKP/2006, dok je primena samog zakonika odlagana više puta) do 11. septembra 2009. godine, kada je stupio na snagu Zakon o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku, koji je stavio van snage ZKP iz 2006. godine. Šteta je što su ove odredbe podelile sudbinu zakonika čiji su deo bile i što više nisu deo pozitivnog prava. Istina, ni u vreme kada su to bile, nažalost, nisu bile primenjivane.

Dakle, veliki nedostatak pozitivnog procesnog zakonodavstva jeste nedostatak pravila za ispitivanje posebno osetljivih oštećenih i svedoka. Kako žrtve nasilja u porodici svakako mogu biti tretirane kao ovakva kategorija (naročito u situacijama dugotrajno trpljenog nasilja, ali i zbog specifičnosti veze sa okrivljenim, što važi i za druge članove porodice), ove odredbe bi mogle doprineti zaštiti žrtve i u smislu zaštite od sekundarne viktimizacije. Time bi i sam postupak za nasilje u porodici dobio na efikasnosti i svođenju rizika od neuspeha zbog kolebanja oštećenog na manju meru. Tako su, danas, nažalost, nevažeće odredbe, predviđale da će se oštećeni i svedok ispitati u svom stanu ili drugom prostoru gde se nalaze ukoliko za organ koji vodi postupak utvrdi da su, imajući u vidu uzrast, životno iskustvo, način života, pol, zdravstveno stanje, prirodu ili posledice krivičnog dela, odnosno druge okolnosti slučaja, posebno osetljivi i da bi saslušanje u prostorijama organa koji vodi postupak, moglo imati štetne posledice po njihovo fizičko i psihičko stanje. Većina okolnosti, ako ne i sve koje su nabrojane, radi procene osetljivosti oštećenog, odnosno svedoka, mogle bi doći u obzir kada je reč o žrtvi nasilja u porodici: ženi, detetu,[3] starom, bolesnom licu. Kao da su žene, kao najčešće žrtve nasilja u porodici, i bile u vidu zakonodavcu prilikom formulisanja ove odredbe, s obzirom na to što se pol javlja kao jedna od okolnosti koje su značajne za procenu.

Bila je predviđena i mogućnost da se oštećeni ili svedok ispita u ovlašćenoj ustanovi, organizaciji koja je stručno osposobljena za ispitivanje posebno osetljivih lica. Veoma je važna i mogućnost postavljanja punomoćnika oštećenom ili svedoku za vreme is-

1 Zakon o izmenama i dopunama ZKP-a iz 2009. godine izvršio je usklađivanje sa odgovarajućim ustavnim odredbama, te se svedok ispituje, a okrivljeni saslušava.

2 „Službeni glasnik RS" br. 46/06.

3 Dete, odnosno maloletno lice, kao oštećeno krivičnim delom nasilja u porodici, uživa posebnu zaštitu predviđenu Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, o čemu će kasnije biti reči.

pitivanja („radi pomoći"). On bi mogao pripremiti oštećenog za ispitivanje i upoznati ga s njegovim pravima, ali i kontrolisati samo ispitivanje. Naročito bi bila dobrodošla njegova pomoć i prilikom ostvarivanja prava oštećenog da ukazuje na činjenice i predlaže dokaze, postavlja pitanja optuženom, svedocima, veštacima i da daje druge izjave i predloge (čl. 60 st. 1 i 2 ZKP-a).

Zakonik je isključio mogućnost neposrednog postavljanja pitanja osetljivom svedoku, te su se pitanja postavljala isključivo preko organa koji vodi postupak, koji se prema svedoku mora odnositi s posebnom pažnjom, nastojeći da se izbegnu moguće štetne posledice krivičnog postupka po njegovu ličnost, telesno i duševno stanje. Tako je bilo moguće obaviti ispitivanje uz pomoć psihologa, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica, takođe s ciljem izbegavanja mogućih štetnih posledica krivičnog postupka po ličnost, telesno ili duševno stanje, a organ koji vodi postupak može odlučiti da se prilikom saslušanja upotrebe tehnička sredstva za prenos slike i zvuka. Takvo ispitivanje se sprovodi bez prisustva stranaka i drugih učesnika postupka u prostoriji u kojoj se oštećeni ili svedok nalazi, tako da mu stranke, branilac i lica koja na to imaju pravo, pitanja postavljaju posredstvom organa koji vodi postupak, psihologa, pedagoga, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica. Logično je sasvim i rešenje koje se odnosilo na odluku o isključenju javnosti, pri čemu podaci o identitetu lica predstavljaju službenu tajnu. Izričito je bilo zabranjeno i suočavanje oštećenog ili svedoka sa okrivljenim, odnosno s drugim svedocima – samo na njihov zahtev.

Primenom pomenutih rešenja bi se doprinelo zaštiti žrtve nasilja u porodici – oštećenog lica, ali i drugih lica koja se kao članovi porodice, a uz postojanje drugih osobenosti, lako mogu naći u kategoriji osetljivih svedoka. Na prvom mestu, misli se na maloletna lica, naročito decu, koja se – i kada nisu žrtve nasilja – nalaze u teškoj situaciji ukoliko treba da se nađu u ulozi svedoka. Za njih je značajna odredba po kojoj se maloletno lice, koje s obzirom na uzrast i duševnu razvijenost nije sposobno da shvati značaj prava da ne mora svedočiti, ne može ispitati kao svedok, osim u slučaju kada to sam okrivljeni zahteva (čl. 98 st. 3 ZKP-a).[4]

Od izmena ZKP-a iz 2009. godine, pojavljuje se još jedan problem iz aspekta pozicije oštećenog kao svedoka i moguće viktimizacije u postupku, a prilikom njegovog ispitivanja. Naime, način ispitivanja svedoka u dokaznom postupku[5] bitno je izmenjen i kao takav, moglo bi se zaključiti, pogoršao je poziciju oštećenog kao svedoka (naročito kada se ima u vidu da nema pratećih mehanizama za podršku svedoku). Za razliku od ranijeg rešenja kada se svedoku pitanje moglo postavljati neposredno samo po odobrenju predsednika veća, sad mu pitanja neposredno postavljaju stranke, predsednik veća i članovi veća (čl. 331 st. 1 ZKP-a). Neposredno obraćanje okrivljenog, pa i njegovog branioca oštećenom kao svedoku, može biti veoma traumatizujuće i otvoriti prostor za novo zlostavljanje i to pred sudom. Kada se ima u vidu da oštećeni ne dobija potrebne informacije o tome kakva su pravila postupka, ovakav način ispitivanja pretvara se u jednu vrstu suočenja koje treba izbegavati u osetljivim slučajevima, kad je žrtva zaplašena, uznemirena, te ne želi nikakvu vrstu kontakta sa okrivljenim. Već određena facijalna ekspresija okrivljenog, uz vrlo verovatno provocirajuća pitanja, može uznemi-

4 Kada je u pitanju maloletno lice koje se ispituje kao svedok, odredbe čl. 102, st. 4 ZKP-a nalažu obazrivo postupanje kako saslušanje ne bi štetno uticalo na psihički razvoj maloletnog oštećenog ili svedoka, a moguće je i saslušanje uz pomoć pedagoga ili drugog stručnog lica. Ako se ispituje lice mlađe od 14 godina, veće može odlučiti da se isključi javnost za vreme ispitivanja (čl. 328, st. 5 ZKP), dok je prema čl. 292, zaštita interesa malolentika jedan od osnova za isključenje javnosti.

5 U dokazni postupak i ispitivanje svedoka i veštaka uneta su obeležja unakrsnog ispitivanja.

riti, zaplašiti oštećenog, a svakako može pogoršati već postojeću forenzičku zbunjenost i nelagodnost. Nije teško zamisliti da će većina oštećenih steći utisak da su zapravo oni okrivljeni i da ih optuženi lično saslušava. Naravno, predsednik veća će intervenisati (bar bi tako trebalo da bude) ukoliko je reč o nedozvoljenom pitanju ili pitanju koje se ne odnosi na predmet, ali problem jeste upravo u neposrednom obraćanju, uspostavljanju neželjenog, makar i samo verbalnog kontakta. Da paradoks bude veći – sam oštećeni (ili njegov zakonski zastupnik ili punomoćnik) može okrivljenom neposredno postavljati pitanja uz odobrenje predsednika veća. Još jednom se potvrđuje viktimološka teza da su žrtve, to jest oštećeni u krivičnom postupku „zaboravljeni", da je na prvom mestu zaštita prava okrivljenog, te da se i od oštećenog očekuje da sarađuje u tom pogledu.

Od novog zakonika o krivičnom postupku očekuje se da obezbedi zaštitu oštećenih i svedoka i u ovom smislu. Radna verzija od maja 2011. godine poznaje kategoriju posebno osetljivog svedoka, te posebna pravila za njegovo ispitivanje (čl. 103 i 104). Pravila su slična onima koja su predviđena Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (mogućnost postavljanja punomoćnika, ispitivanje u neslužbenim prostorijama, ispitivanje uz pomoć stručnog lica, ispitivanje upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, zabrana suočenja sa okrivljenim, postavljanje pitanja stranke ili drugog lica posredstvom organa koji vodi postupak i tako dalje).[6] Napomenimo da pomenuta radna verzija predviđa i bolju poziciju, odnosno širi krug prava oštećenog (čl. 50), što je za svaku pohvalu.

2. Specijalizovani programi za učinioce nasilja

U pogledu posebnog tretmana nasilnika, u našem krivičnopravnom sistemu ima prostora za upućivanje nasilnika na određeni program u slučaju kada se izriče uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom primenom odredbe čl. 73 st. 1 t. 9 KZ-a. Ova odredba predviđa „obavezu posećivanja određenih profesionalnih i drugih savetovališta i ustanova i postupanje po njihovim uputstvima". Naravno, pod uslovom da zaista oživi primena uslovne osude sa zaštitnim nadzorom uopšte, a potom i da se pokrenu pomenuta savetovališta i ustanove u pravcu kreiranja odgovarajućeg tretmana na koji bi nasilnici bili upućivani (posebno oni koji duže praktikuju ovakvo ponašanje, i to ono najogoljenije, fizičko nasilje).[7]

U našoj pravosudnoj praksi pojavila se jedna presuda za nasilje u porodici gde su okrivljeni bili i muž i žena za nasilje koje su činili jedno prema drugom. Oboje su osuđeni na uslovne osude sa zaštitnim nadzorom, a kao obaveza bilo je predviđeno da posećuju specijalizovanog bračnog terapeuta u Institut za mentalno zdravlje u Beogradu.[8]

U stranim sistemima, posebno anglosaksonskom, akcenat se stavlja na razvijanje posebnih programa za nasilnike[9] u porodici, kod kojih je ključno razvijanje osećaja odgo-

6 Radna verzija Zakonika o krivičnom postupku od 25. maja 2011. Dostupno na: http://www.mpravde.gov.rs/images/ZKP%20srpski.doc

7 Ista mogućnost postoji i u slučajevima odlaganja krivičnog gonjenja za osnovini oblik dela, za delo iz st. 2 i st. 5, kada javni tužilac može osumnjičenog (po pristanku) uputiti na psihosocijalnu terapiju (čl. 236 st. 1, t. 6), koja ne može trajati duže od šest meseci.

8 Presuda Okružnog suda u Beogradu Kž. 3062/06 od 21. novembra 2006. i presuda Trećeg opštinskog suda u Beogradu K. 188/06 od 19. maja 2006. godine, *Bilten Okružnog suda u Beogradu,* br. 76, 2007, str. 104.

9 Više o tome u: S. Jovanović, M. Lukić, „Tretman nasilnika", *Socijalna misao,* br. 1-3, 1999, str. 39-48.

vornosti i kontrola besa i agresivnosti.[10] Upućivanje nasilnika na takav, specijalizovan tretman značajno je i za samu žrtvu. Među prvim istraživanjima usmerenim na žrtve i evaluaciju tretmana iz njihovog aspekta jeste jedno sprovedeno u Kanadi. Ono je pokazalo da se žrtve osećaju sigurnije kada tretman traje i da su zadovoljne što imaju priliku da učestvuju u njemu kao spoljni posmatrači, ali i da budu obaveštavane o uspehu sprovođenja tretmana i riziku od ponavljanja nasilja. Takođe, istraživanje pokazuje da su u takvim slučajevima žrtve spremnije da, u slučaju ponavljanja nasilja, nasilnika napuste.[11] Da će se i u našim uslovima kreirati slični tretmani, nagoveštava Zakon o ravnopravnosti polova, koji naglašava da se diskriminacijom ne smatraju mere i programi koji su namenjeni izvršiocima nasilja u porodici, s ciljem sprečavanja daljeg nasilja (čl. 29 st. 1 t. 3).[12]

Ovakav tretman mogao bi se predvideti i kao posebna mera bezbednosti. Razmatranje ove mere bezbednosti u smislu povezivanja s drugom sankcijom, na primer s radom u javnom interesu, odnosno u slučaju oslobođenja od kazne, jeste bespredmetno s obzirom na to što ne postoji adekvatna mogućnost sankcionisanja, odnosno prinudnog izvršenja mere u slučaju da je osuđeni ne poštuje. Dakle, u slučaju da se izriče zatvorska kazna, neophodno bi bilo organizovati ovakve vrste tretmana, individualnih i grupnih, prilagođenih „odvikavanju od nasilja u porodici" u zatvoru. U slučaju da osuđeni ne učestvuje u tretmanu ili ne ostvaruje zadovoljavajuće rezultate, takvu okolnost bi svakako valjalo imati u vidu prilikom odlučivanja o uslovnom otpustu osuđenika, a izveštaj o tome bi trebalo da bude prosleđen i centru za socijalni rad koji bi bio zadužen da vodi evidencije o nasilju u porodici uopšte, a ne samo kada su u pitanju mere zaštite koje se izriču u građanskopravnom postupku.

Kako istraživanja pokazuju, dominante sankcije za nasilje u porodici jesu uslovne osude,[13] tako da bi uz njih svakako bila dobrodošla i jedna ovakva mera bezbednosti. Takođe, s obzirom na to što je u Krivičnom zakoniku predviđena uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom, a jedna od mogućih obaveza iz zaštitnog nadzora jeste i „posećivanje određenih profesionalnih i drugih savetovališta ili ustanova i postupanje po njihovim uputstvima" (čl. 73 t. 9), a u Zakoniku o krivičnom postupku postoji „podvrgavanje psihosocijalnoj terapiji" (čl. 236 st. 1 t. 6), postoji osnov za primenu ideje tretmana učinilaca nasilja u porodici na pomenuti način. Neophodno je samo predvideti ovakve specijalizovane tretmane ili, još bolje, u sam Zakonik uneti odredbu koja se odnosi na tretman koji je specijalizovan za otklanjanje nasilničkog ponašanja, s posebnim akcentom na nasilje u porodici.

Na ovom polju hrvatski krivičnopravni koncept zaštite od nasilja u porodici pokazao je bolje rezultate, predvidevši tretman koji se obraća upravo nasilnicima: „sudjelovanje u postupku psihosocijalne terapije u specijaliziranim ustanovama radi otklanjanja nasilničkog ponašanja" (čl. 71 t. 2 KZ RH), kao posebnu obavezu uz uslovnu osudu sa zaštitnim nadzorom. U Hrvatskoj je takođe bilo predloga da se predvidi i istoimena mera bezbednosti, ali ni tamo ovaj predlog nije prihvaćen.[14]

10 A. Klein, „A Protocol for the Sentencing of Offenders", u: *Inter Balkan Conference: Strategies to Combat Domestic Violence,* 1996, sect. F, str. 2.

11 A. Dankwort, „Impact of Batterers' Program", *Violence against Women,* 1999. Vol. 5, str. 30 - 33.

12 Zakon o ravnopravnosti polova, „Službeni glasnik RS", br. 104/09.

13 Dominantna je krivična sankcija uopšte, s obzirom na to što uslovna osuda učestuvje sa oko 50% u ukupno izrečenim krivičnim sankcijama za punoletna lica, a može se konstatovati i porast udela ove krivične sankcije posmatrajući period od 2005. godine (48,9%) do 2009. godine, kada je taj udeo iznosio 57,2%. V: Republički zavod za statistiku, „Osuđena punoletna lica prema izrečenim krivičnim sankcijama 2005-2009". Dostupno na: http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/05/77/sk12122009.pdf

14 R. Sučević, „Zakonska regulativa obiteljskog nasilja u Hrvatskoj", *Temida,* br. 2, 2003, str. 62.

3. Prepoznavanje sindroma zlostavljane žene

U našoj sudskoj praksi pojam sindroma zlostavljane žene je potpuno nepoznat, što ne bi bio razlog za brigu da se okolnosti dugotrajnog zlostavljanja pridaje značaj prilikom utvrđivanja krivice, odnosno izricanja sankcije. Sa žaljenjem se konstatuje da kod nas ne postoji ni tendencija ujednačenog postupanja sudova u slučajevima kada postoji određeni tipični obrazac nasilja i kada je očigledan uticaj ranije pretrpljenog nasilja na percepciju opasnosti i reagovanje žrtve.[15] Ranije trpljeno nasilje se najčešće tretira kao olakšavajuća okolnost koja dovodi do izricanja kazne zatvora u često zanemarljivo kraćem trajanju. Ređe ova okolnost dovodi do ublažavanja kazne, dok su sasvim izuzetni slučajevi u kojima se utvrđuje uzročno-posledična veza između duževremenog zlostavljanja, percepcije opasnosti i načina reagovanja učinioca.[16] Praksa je posebno problematična u slučajevima ubistva na spavanju, kojima očigledno nedostaje subjektivni element podmuklosti, jer se žene, skoro po pravilu, odlučuju na ubistvo nakon pretnji nasilnika da će ih ubiti kad se probudi, dakle, u ubeđenju, imajući u vidu celokupnu situaciju, da im je život u opasnosti, pri čemu su lišene svake zaštite.

U knjizi *Od žrtve do zatvorenice*, Nikolić-Ristanović iznosi priče o nasilju koje su trpele žene koje u jednom trenutku agoniju okončavaju ubijajući nasilnika, ali se, prema mišljenju autorke i argumentaciji koju iznosi, stanje u kome su se nalazile, a koje odgovara opisanom poremećaju (sindromu zlostavljane žene), nije utvrđivalo odnosno nije se na pravi način cenilo.

Jedan od najeksplicitnije izraženih stavova suda, koji reflektuje duboko ukorenjena tradicionalna očekivanja od žene, a njihovo neispunjavanje u datoj situaciji tumači kao otežavajuću okolnost, sreće se u presudi Okružnog suda u Prokuplju. Žena je ubila muža nasilnika čije je nasilje trpela četrdeset godina, a to je učinila iz straha za sopstveni i život sina. U obrazloženju presude stoji: „Okolnost da je neosuđivana, u odnosu na otežavajuće okolnosti, ne može imati uticaja – ona ga ne prihvata supružinski, ne pomaže mu da skine odeću i da legne...Njeno držanje posle dela govori da je krvoločni ubica... Nema doprinosa ubijenog kritične večeri. Normalno je i trebalo je, kad je došao pijan, da ga prihvati ljudski, supružinski, pomogne mu da sa sebe skine odeću, raspremi mu posteljinu, smiri ga i legne da spava. Ona ga dočekuje provokatorski. Svađa se s njim, izaziva ga na fizičku i verbalnu agresiju prema njoj iako zna kakva mu je narav – provela je više od 30 godina s njim i izrodila troje dece".[17] Ovaj primer pokazuje koliko je bilo teško u sudskoj praksi promeniti shvatanja, makar samo u tom smislu što je u ovakvim slučajevima otvorena mogućnost da se delo kvalifikuje kao ubistvo na mah, pri čemu se psihijatrijskim veštačenjem na okolnost stalnog zlostavljanja i života u strahu dokazuje dugotrajna kumulacija afekta na strani žene-ubice.

Sudovi u Australiji, Kanadi, Novom Zelandu, Velikoj Britaniji i SAD prihvataju rezultate brojnih istraživanja koji pokazuju da zlostavljani partneri mogu koristiti silu da bi se odbranili, pa i ubiti svoje nasilne partnere, reagujući u čvrstom ubeđenju da im je život ugrožen i da nema drugog načina da se zaštite. Veštačenje sindroma koristi se da bi se njime dokazivalo postojanje neuračunljivosti ili smanjene uračunljivosti, provokacije (koja otklanja kvalifikaciju ubistva kao teškog, pa tako i izricanje najteže kazne), a ima primenu i u okvirima pozivanja na nužnu odbranu. Ovaj drugi način napadao se kao

15 V. Nikolić-Ristanović, *Od žrtve do zatvorenice,* str. 159.

16 Ibidem.

17 Ibidem, str. 163.

problematičan zbog okolnosti da se za postojanje nužne odbrane zahteva istovremenost napada i odbrane, srazmernost, a žrtva ne sme biti napadač, ali to je prevaziđeno tumačenjem osnova/sposobnosti percepcije neposrednosti i ozbiljnosti opasnosti. Države SAD podelile su se oko toga da li će prihvatiti objektivno ili subjektivno pravilo u odbrani pozivanjem na sindrom zlostavljane žene i nužnu odbranu. Po objektivnom standardu, okrivljeni mora imati razumnog osnova da veruje da je letalna sila neophodna za obranu, pri čemu se polazi s pozicije „razumnog čoveka/muškarca", dok subjektivni standard insistira na konkretnoj osobi i njenoj mogućnosti percepcije.[18]

4. Specijalizacija i edukacija stručnjaka

Neophodno je ukazati i na potrebu za senzibilisanjem na problem nasilja u porodici, putem edukacija pripadnika policije, tužilaštva i suda (ali i centara za socijalni rad, zdravstva i školstva, jer – u krajnjoj liniji – to je takođe doprinos efikasnijem delovanju krivičnopravnog mehanizma). Edukacije koje bi prevazišle okvire projektnih aktivnosti pojedinih nevladinih organizacija, nužno usmerenih na određena područja, a koje bi organizovala ili podržavala država, neophodne su kako bi se efikasnije razgradili još uvek postojeći stavovi i predrasude prema ovom obliku nasilja, s obzirom na to što su i oni, pored nesavršenog opisa dela, još uvek veliki problem u ostvarenju zaštite na krivičnopravnom nivou. U vezi sa edukacijom, čini se neophodnom i specijalizacija pomenutih profesionalaca za rad na ovim delima, što je proces koji je započet u okvirima pojedinih institucija, ali ne bi bilo na odmet sprovesti ga i u okvirima sudova, i to brižljivim odabirom sudija profesionalaca i sudija porotnika, ali i putem odgovarajuće stimulacije (rasterećenje u pogledu predmeta, uslova rada).[19]

Jasno je da bi ovi predmeti trebalo da zavrede brže i efikasnije postupanje koje bi se moglo obezbediti odgovarajućim rešenjem u Sudskom poslovniku, označavanjem tih predmeta kao hitnih.

18 D. K. Weisberg, S. F. Appleton, *Modern Family Law: Cases and Materials,* Aspen Publishers, New York, 2002, str. 369–370.

19 Tako i N. Milošević, op. cit., str. 129.

PRAVOSUDNA PRAKSA U VOJVODINI

1. Predmeti tužilaštva

Pregledano je ukupno 303 predmeta osnovnih, odnosno opštinskih javnih tužilaštava u AP Vojvodina. Uzorkom tužilačkih predmeta obuhvaćeni su događaji koji su se odigrali u periodu od 28. aprila 2006. do 28. oktobra 2010. godine. Struktura uzorka tužilačkih predmeta prema sedištu javnog tužilaštva prikazana je u Tabeli 1.

Tabela 1. Struktura uzorka tužilačkih predmeta prema sedištu osnovnog (opštinskog) javnog tužilaštva

MESTO	%
Novi Sad	19,1
Pančevo	17,8
Vršac	7,6
Kikinda	6,6
Zrenjanin	8,9
Sombor	13,5
Subotica	13,5
Stara Pazova	0,7
Ruma	1,0
Sremska Mitrovica	5,9
Inđija	1,0
Šid	2,0
Bela Crkva	2,3
Svega	**100,0**

Struktura tužilačkih predmeta, prema obliku krivičnog dela nasilja u porodici, pokazuje dominaciju „lakših" oblika nasilja u porodici (i to osnovnog oblika),[1] što je bilo i očekivano, s obzirom na to što je u pitanju namerni uzorak.[2] Međutim, ovaj oblik nasilja

1 Ako se učešću osnovnog oblika doda i učešće posebnog oblika dela iz st. 5 (za koji je propisana ista mera zatvorske kazne, al i novčana, kao sporedna), dolazi se do udela od 80%.

2 Podsetimo da je uzorak formiran tako što je anketarima data instrukcija da izdvoje predmete u kojima je došlo do odbacivanja krivične prijave i da navedu razloge za odbačaj, imajući u vidu da dosadašnja istraživanja pokazuju da je za slučajeve nasilja u porodici karakterističan veći procenat odbačaja krivične prijave, kao i da razlozi nisu uvek „oprav-

u porodici je i inače dominantan, što pokazuju ranija istraživanja,[3] kao i podaci iz sudskih predmeta kojima se bavilo ovo istraživanje.

Struktura uzorka tužilačkih predmeta s obzirom na oblik krivičnog dela:

Čl. 194 st. 1 KZ – **236** (77,9%);
Čl. 194 st. 2 KZ – **46** (15,2%);
Čl. 194st. 3 KZ – **14** (4,7%);
Čl. 194 st. 5 KZ – **7** (2,3%).

Podsetimo na to da bi zaključak da su lakši oblici naslija preovlađujući trebalo shvatiti uslovno. Reč je o oblicima za koja je propisana najmanja mera kazne u odnosu na druge oblike nasilja u porodici, pri čemu se ne sme zaboraviti da je u pitanju delo sa indiferentnim brojem činjenja, te kada se imaju u vidu njegove specifičnosti nasilja, može se naslutiti da su te tzv. lakše forme nasilja imale svoje trajanje, odnosno da su najčešće ponavljane u dužem periodu (pa i ako nisu obuhvaćene optužbom, odnosno krivičnom prijavom). Ni u slučaju dela iz st. 5 ne može biti reči o obliku nasilja koji je za potcenjivanje, jer se to delo sastoji u prekršaju mere zaštite od nasilja u porodici koju je sud izrekao, što znači oglušenje i o sudsku odluku, a može biti i prethodnica novom aktu nasilja.

Nekada i samo jedan akt, sudeći po opisu dela koji stoji u (odbačenoj) prijavi, odnosno tužilačkim spisima, ne izgleda bezazleno:

Prijavljeni je oštećenu probudio, započeo svađu s njom, počeo da je vuče za kosu i udara rukama po glavi, a zatim je snažno odgurnuo, usled čega je pala na pod, a zatim ju je podigao, uhvatio za kosu i udario joj glavu o zid.

Prijavljeni je u alhoholisanom stanju pretio oštećenoj da će je ubiti, vređao je govoreći joj da je kurva i upućujući joj slične uvrede seksualne prirode, a zatim ju je isterao iz stana, uz pretnje da će je ubiti.

Prijavljeni je u alhoholisanom stanju, u prisustvu maloletnog deteta, vređao i omalovažavao oštećenu, zatim ju je nekoliko puta udario otvorenom šakom u predelu lica, uhvatio je za kosu, vukao po podu, zadao joj nekoliko udaraca pesnicom u predelu tela, a onda je izbacio iz kuće.

Prijavljeni je oštećenu tukao, gasio cigarete na njenoj ruci, a zatim je terao da sipa so na ranu; terao ju je da jede so, ošišao ju je do glave i naterao da jede fekalije; pretio joj je ubistvom.

Osumnjičeni je razvalio vrata i ušao u kuću oštećene, govoreći joj da je kurva i da će je ubiti, a zatim ju je udario rukom u glavu, nakon čega je oštećena zvala policiju koja je privela osumnjičenog.

Prijavljeni je oštećenog, tj. dedu svoje partnerke, prvo udario otvorenom šakom u predelu lica, zatim pesnicom u predelu tela, a kada je oštećeni pao na pod, šutirao ga je u predelu lica i tela i naneo mu lake telesne povrede.

---

dani". U uzorku su i oni predmeti u kojima je došlo do obustave postupka u toku ili po završenoj istrazi, kao i oni koji su tek uzeti u rad, a sam broj predmeta koji su pregledani određen je na osnovu ukupnog broja predmeta oformljenih u posmatranom periodu i kreće se od 20 do 50 po tužilaštvu.

3 S. Konstantinović-Vilić, N. Petrušić, *Krivično delo nasilja u porodici...,* Autonomni ženski centar i Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Beograd, 2007, str. 20.

Nakon prepirke između prijavljenog i oštećene, oštećena je zapalila cigaretu, a prijavljeni ju je, jer je trudna a uzima cigare, udario pesnicom u predelu glave i tela. Zatim je skinuo svoj kaiš s pantalona i zadavao oštećenoj udarce u predelu leđa i i nogu, sve do momenta kada je oštećena počela da moli da prestane jer joj nije dobro. Tom prilikom joj je naneo lake telesne povrede.

Dana 17.12.2008. osumnjičeni je došao u kuću u kojoj zajedno živi sa suprugom, oštećenom, pobacao sve stvari po spavaćoj sobi, polomio mobilni telefon oštećene, te ju je vezao kanapom i zatim udarao zatvorenim šakama po telu. Kada je primetio da se oštećena guši, odvezao ju je i napustio kuću.

Osumnjičeni je došao do oštećene, koja je inače napustila bračnu zajednicu, pozvao ju je da dođe do kola, navodno da preuzme poštu naslovljenu na nju, a onda ju je silom ugurao u auto i sa otvorenim vratima, dok su oštećenoj noge virile van auta, počeo da vozi punom brzinom. Oštećena je uspela da pobegne iz auta. Nakon toga, oštećena je od osumnjičenog dobila sms poruku na mobilni telefon, u kojoj joj je napisao kako je to samo početak.

S druge strane, pozitivno se može oceniti to što su dela prijavljivana,[4] odnosno to što su prijave došle do tužilaštva i pre nego što je nastupila teža posledica, te je stvorena mogućnost da se aktiviranjem mehanizma zaštite nasilje zaustavi na samom početku, da se prekine njegova uzlazna putanja (u smislu trajanja i težih posledica). Problem se pojavljuje ako tužilac neadekvatno odreaguje na prijavu (naročito ako žrtvi nije pružena podrška kako bi istrajala u postupku ili ako nije bilo angažmana u pogledu prikupljanja drugih dokaza koji bi podržali optužbu).

U pregledanim predmetima kao oštećeni se pojavljuju: supružnici (bračni, vanbračni i razvedeni), roditelji, deca, sestre, braća, očusi, snahe, zetovi, babe i dede. U strukturi oštećenih, lica ženskog pola učestvuju s blizu 80% (Tabela 2).

Podaci pokazuju da je partnersko nasilje dominantna forma nasilja, zastupljena u 59,7% slučajeva u uzorku, što je u skladu s nalazima svih ranije pomenutih istraživanja. Najrizičnija je aktuelna partnerska veza (u 82,3% slučajeva partnerskog nasilja u pitanju su bile aktuelne partnerske veze), ali još jednom se potvrđuje da ni prekid veze ne znači prestanak nasilja ili bar neadekvatnog načina komuniciranja između partnera koji oštećeni tumači kao nasilje (imajući u vidu da je reč o uzorku koji je oformljen tako da se zasniva prevashodno na predmetima u kojima je došlo do odbacivanja krivične prijave, odnosno obustave postupka). Na manje „učešće" nasilja u porodici u vanbračnoj zajednici koja je prestala, uticaja je svakako imala i odredba (čl. 112 st. 28) koja je dala tumačenje koja lica se smatraju članovima porodice, isključivši tom prilikom bivše vanbračne partnere.

Na drugom mestu rizičnih porodičnih relacija jeste odnos roditelja i dece, te je učešće roditelja kao oštećenih nasiljem u porodici 19%, dok su deca oštećena u 11,7% slučajeva.

4 Statistike beleže konstantan porast broja prijava za nasilje u porodici. Tako, prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, za ovo krivično delo u Republici Srbiji 2004. godine bilo je prijavljeno 1009 punoletnih lica, da bi taj broj 2009. godine bio trostruko veći – 3384. http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/ReportResultView.aspx?rptKey

Tabela 2. Struktura uzorka tužilačkih predmeta prema polu oštećenih i njihovom odnosu s licem protiv koga je podneta krivična prijava

Odnos oštećenog s licem protiv koga je podignuta krivična prijava	Pol oštećenog (ženski)	Pol oštećenog (muški)	Ukupno
Brak	112	7	119
Vanbračna zajednica	43	5	48
Bivši supruzi (bračni/vanbračni)	32	1	33
Bivši devojka/mladić	3	0	3
Majka/otac	39	26	65
Kćerka/sin	20	20	40
Sestra/brat	7	8	15
Očuh/maćeha	0	2	2
Snaha/zet	4	2	6
Baba/deda	3	1	4
Drugo	1	1	5
Svega	**67**	**73**	**340**

Krivične prijave najčešće su podnosila ovlašćena službena lica organa unutrašnjih poslova – 65%, zatim oštećeni – 34%, centar za socijalni rad – 0,3% i drugi – 0,7% (Grafikon 1). U tri slučaja (1%) nije bilo podatka o podnosiocu prijave.

U poređenju s rezultatima istraživanja pravosudne prakse u Beogradu,[5] u Vojvodini oštećeni u većem broju slučajeva podnose krivičnu prijavu (34% : 12,5%), dok je centar za socijalni rad manje aktivan u prijavljivanju (0,3% : 2,3%).[6] Veće učešće oštećenih kao podnosilaca krivične prijave moglo bi se tumačiti kao znak većeg stepena obaveštenosti o postojanju krivičnog dela nasilja u porodici i pozitivnog učinka medijskih i drugih kampanja koje su pozivale na prijavljivanje nasilja u porodici i osnaživale žrtve, naročito žene, da i same potraže pomoć.

Tužilac najčešće nije obavljao razgovor s licem protiv koga je podneta krivična prijava i sa oštećenim (79,5%). S prijavljenim licem i žrtvom tužilac je razgovarao u 15% predmeta, samo sa žrtvom u 4,3% predmeta, a samo s licem protiv kojeg je podneta krivična prijava u 1% predmeta. Kada su u pitanju aktivnosti tužilaca u smislu prikupljanja obaveštenja od prijavljenog lica, odnosno od oštećenog, postoji razlika u rezultatima „vojvođanskog" i „beogradskog" istraživanja. Naime, u beogradskom uzorku tužilačkih predmeta, samo u 0,79% slučajeva tužilac je obavio razgovor sa oboje.[7] Poređenje navednih podataka govori o pomaku u tužilačkoj praksi, odnosno boljoj senzibilisanosti vojvođanskih tužilaca. Moglo bi se zaključiti da su brojni edukativni seminari na temu nasilja u porodici, te preporuke u vezi s postupanjem javnih tužilaca po prijemu krivične prijave dali rezultate, ali bismo se u nekom narednom istraživanju mogli nadati i boljim rezultatima, odnosno aktivnijem učešću tužilaca po prijemu prijave za nasilje u porodici.

5 S. Konstantinović-Vilić, N. Petrušić, Krivično delo nasilja u porodici..., Autonomni ženski centar i Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Beograd, 2007, str. 21.

6 Ibid.

7 Ibid.

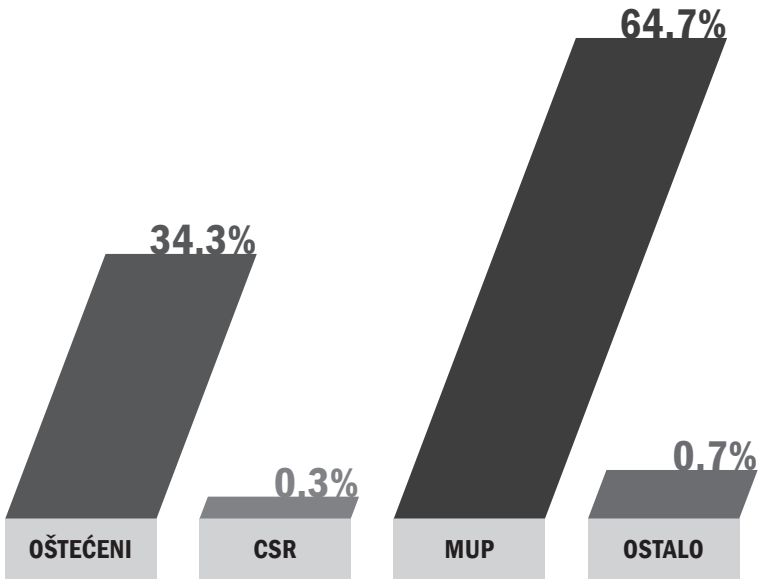

Grafikon 1. Podnosilac krivične prijave

Krivična prijava je odbačena u 202 predmeta (66,7%),[8] a među razlozima za odbačaj preovlađuje ocena da ne postoji osnovana sumnja da je osumnjičeni učinio krivično delo (35%), odnosno da prijavljeno delo nije krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti (15%). U 54 predmeta u kojima je krivična prijava odbačena (26,7%), u obrazloženju razloga za to (zbog nedostatka dokaza da je učinjeno krivično delo), pored ostalog, navedeno je da se osumnjičeni branio ćutanjem, dok je oštećena izjavila da ne želi da svedoči. Međutim, navođeni su i sledeći razlozi: „bivša vanbračna supruga se ne smatra članom porodice", „osumnjičeni i oštećena se uzajamno vređaju i tuku", „osumnjičeni i oštećena su se pomirili", „osumnjičeni je preminuo", „nastupanje zastarelosti" i „osumnjičeni je ispunio obaveze naložene rešenjem o odlaganju krivičnog gonjenja".

Razlozi kojima su pravdane odluke o odbacivanju krivične prijave za nasilje u porodici očigledno se ne menjaju. Reč je o razlozima na čiju problematičnost su ukazivala i sva ranija istraživanja. I dalje se tužioci oslanjaju na iskaz žrtve i njenu volju da istraje u postupku, te ukoliko ona promeni iskaz, odnosno predoči da neće svedočiti ili odbije da da iskaz, tužilac se povlači. Nekada je to opravdano, jer nema drugih dokaza, ali je pitanje da li su iscrpene sve mogućnosti da se dođe do drugih dokaza koji će podržati optužbu. Tako se još jednom nameće potreba za ukazivanjem na neophodnost pribavljanja drugih dokaza koji bi podržali optužbu (pored iskaza žrtve), kao i na podsećanje tužilaca da nisu bračni/porodični savetnici i da okolnost da su se osumnjičeni i oštećena pomirili nikako ne može biti razlog za odbacivanje krivične prijave. Ovaj poslednji razlog za odbacivanje prijave bi mogao biti dobar osnov za korišćenje ustanove uslovnog odlaganja krivičnog gonjenja, koja je delotvornija nego prosto odbacivanje prijave. Naime, dobro je poznata „faza medenog meseca" *(honeymoon phase)* u „ciklusu nasilja" o kojem govori Lenore Walker, a koju odlikuju pažnja, ljubav, izvinjenje, izlivi kajanja i tuge zbog

8 Što je očekivano, jer je anketarima data instrukcija da izaberu predmete u kojima je prijava odbačena i da navedu razlog odbačaja, a sve to zbog sumnje zasnovane na nalazima ranijih istraživanja, da se prijave odbacuju iz razloga koji su umnogome drugačiji od onih koji postoje kada su u pitanju druga krivična dela.

učinjenog nasilja na strani učinioca. Ovu fazu zamenjuje faza „podizanja tenzije" *(tension building phase)*, kojoj su svojstveni slaba komunikacija, tenzija, strah od izazivanja izliva nasilja i pokušaji da se nasilniku udovolji. Potom, ipak, dolazi do novog „izliva nasilja" *(acting-out phase)*.[9] Takođe, u svim situacijama kada žrtva menja iskaz, ne želi da svedoči, ne želi da se nastavi s postupkom jer se pomirila s nasilnikom, treba voditi računa o tome da li je uzrok njenog ponašanja strah od nasilnika, kako bi joj se pružila pomoć i obezbedila zaštita.

Zanimljiv razlog za odbacivanje krivične prijave jeste i da se „osumnjičeni i oštećena uzajamno vređaju i tuku". Moguće je da je reč o zamci predstave o „idealnoj žrtvi"[10] (nemoćne, nedužne koja nije isprovocirala nasilje, po mogućstvu i fizički, ali i u svakom drugom pogledu daleko slabije od osumnjičenog). Kada je pred tužiocem i sudom takva žrtva, onda problema u pružanju zaštite uglavnom nema, ali kada to nije slučaj (kada se žrtva brani, odnosno kada je posredi reaktivno nasilje ili kada ne odgovara opisu idealne žrtve), onda joj se tražena zaštita uskraćuje.[11] Zato nas ne čudi to što su u strukturi odbačenih krivičnih prijava dominantne one iz kategorije partnerskog nasilja, a sporadične kada su žrtve deca. Ovakvi primeri („uzajamnog vređanja i tuče") upućuju na oprez i potrebu da se istraži eventalno prisustvo elementa nužne odbrane na jednoj strani (što znači nepostojanje dela na strani žrtve ili ublaženje, odnosno oslobođenje od kazne u slučaju prekoračenja granica nužne odbrane) i odgovornost za nasilje na drugoj strani.

Iako u tužilačkim predmetima dominiraju oni u kojima je odbačena krivična prijava, moglo bi se konstatovati da i sama prijava (a većina i dalje dolazi od policije) jeste indikacija da postoji odnos koji je poremećen, a kao takav svakako može biti uvod u nasilje. Sami razlozi za odbacivanje prijave daju osnova za zaključak da slučajevi koji „formalno" nisu krivično delo nasilja u porodici (jer, na primer, nema dokaza da je to tako), ne znači da to nisu u materijalnom smislu ili, kao što je rečeno, da to neće biti u budućnosti.

Napredak u pravosudnoj praksi konstatovan je kada je u pitanju neinsistiranje javnog tužilaštva na trajanju/kontinuitetu nasilja, te odbacivanja prijava po ovom osnovu nema.

U 33 slučaja (11%) tužilac je koristio institut odlaganja krivičnog gonjenja, ali ni u jednom slučaju kada je žrtva bila maloletna (i u ovim slučajevima na prvom mestu je partnerska i to bračna relacija), što bi se moglo objasniti strožim pristupom tužilaštva u slučajevima nasilja nad decom, te bez izuzetka orijentacijom na vođenje krivičnog postupka. Među obavezama koje su utvrđene u slučajevima odlaganja preovlađuje „plaćanje u humanitarne svrhe" (70%),[12] a zastupljeni su i „društveno koristan rad" (13,3%), „podvrgavanje psihosocijalnoj terapiji u centru za socijalni rad" (10%), „podvrgavanje terapiji u institutu za mentalno zdravlje" i „uplata novčanog iznosa oštećenoj" (po 0,3%). Navedeni podaci takođe predstavljaju pomak u odnosu na ranije istraživanu tužilačku praksu koju je odlikovalo upadljivo neprimenjivanje ove ustanove, s tim što, imajući u vidu prijave koje su odbačene, čini se da je bilo prostora i za njenu češću primenu.

Na kraju pomenimo i to da se ni postupanje vojvođanskih tužilaštava ne razlikuje od postupanja drugih u Srbiji, kada je u pitanju podnošenje tužbi za zaštitu od nasilja

9 L. Walker, *The Battered Woman,* Harper and Row, New York, 1979.

10 N. Christie, „The ideal victim", u: E. Fattah (ur.) *From Crime Policy to Victim Policy,* Macmillan, Basingstoke, 1986.

11 Više o tome, u: Đ. Ignjatović, B. Simeunović-Patić, *Viktimologija,* Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Dosije, Beograd, 2011, str. 63.

12 Obaveza plaćanja u humanitarne svrhe uključivala je nalaganje uplate određenog novčanog iznosa u korist humanitarne organizacije Crveni krst, dečjeg sela, doma za decu i omladinu odnosno doma za decu bez roditeljskog staranja, društva za borbu protiv dijabetesa, društva za borbu protiv raka, kao i u korist određenog centra za socijalni rad.

u porodici u građanskom postupku.[13] Izuzetak predstavlja Osnovno javno tužilaštvo u Zrenjaninu koje, u zavisnosti od okolnosti slučaja, podnosi ove tužbe. Mada su u istraživačkom uzorku konstatovana samo dva slučaja u kojima je Osnovno javno tužilaštvo u Zrenjaninu, istovremeno s pokretanjem krivičnog postupka, podnelo i tužbu za izricanje mera zaštite od nasilja u porodici po Porodičnom zakonu, broj tužbi koje ovo tužilaštvo podnosi na godišnjem nivou mnogo je veći.[14] Ovo istraživanje potvrdilo je ono što je zabeleženo na seminarima koji su održavani za tužioce i sudije (u okviru projekta čiji je deo i ovo istraživanje), na kojima je konstatovano da tužioci veoma retko (u zavisnosti od ličnog entuzijazma) traže mere zaštite od nasilja u porodici. Kada se ima u vidu da je žrtva obično (pravno) neuka, lošeg imovnog stanja, a centar za socijalni rad neaktivan (iako ima aktivnu legitimaciju), može se zaključiti da je u ovom trenutku jedino javni tužilac taj koji bi mogao pomoći žrtvi u tom smislu, tražeći zaštitu u građanskom postupku (što je za njega, istina, novo opterećenje). Neke od mera koje predviđa Porodični zakon mogu nekada biti efikasnije od krivičnopravnih ili pak pojačati efikasnost potonjih. Na primer, mera iseljenja nasilnika iz stana (čak i kada je u njegovoj svojini) jeste mera koju ne poznaje KZ, a koja bi mogla biti delotvornija od krivičnoprocesne mere zabrane približavanja oštećenom (kojom se nasilniku ne može ograničiti pravo da živi u svom stanu), a koja bi na nasilnika delovala i poput sankcije čime bi pojačala efekte krivičnopravne reakcije na nasilje u porodici.

2. Sudski predmeti

Pregledano je ukupno 303 predmeta osnovnih i ranijih opštinskih sudova na teritoriji AP Vojvodine. Uzorkom sudskih predmeta obuhvaćeni su događaji koji su se odigrali u periodu od 22. decembra 2005. do 30. maja 2010. godine. Struktura predmeta iz uzorka, s obzirom na sedište suda, prikazana je u Tabeli 3.

Tabela 3. Struktura uzorka sudskih predmeta s obzirom na sedište osnovnog(opštinskog) suda

Sedište suda	%
Novi Sad	16,6
Pančevo	16,6
Vršac	9,9
Kikinda	6,6
Zrenjanin	10,3
Sombor	13,2
Subotica	12,9
Sremska Mitrovica	13,9
Svega	**100,0**

13 O (ne)angažovanju javnog tužioca u sferi građanskopravne zaštite od nasilja u porodici: V. Đurđić i dr., op.cit., str. 179.

14 Prema podacima Osnovnog javnog tužilaštva u Zrenjaninu, to tužilaštvo je u 2008. godini podnelo 18 tužbi za izricanje mera zaštite od nasilja u porodici, u 2009. podnelo je 21 tužbu, dok je u 2010. podnelo čak 43 tužbe.

Struktura krivičnih dela, s obzirom na pravnu kvalifikaciju u optužnom aktu, prikazana je u Tabeli 4, dok je njihova struktura prema pravnoj kvalifikaciji u presudi suda koji je sudio u prvom stepenu predstavljena u Tabeli 5. Ishodi postupaka pred sudovima koji su sudili u prvom stepenu prikazani su u Tabeli 6.

Tabela 4. Struktura krivičnih dela s obzirom na pravnu kvalifikaciju u optužnom aktu

Pravna kvalifikacija krivičnog dela u optužnom aktu	N	%
Čl. 194 st. 1 KZ	185	61
Čl. 194 st. 2 KZ	69	22,8
Čl. 194 st. 3 KZ	44	14,5
Čl. 194 st. 5 KZ	8	2,6
Svega	**303**	**100,0**

Tabela 5. Struktura krivičnih dela s obzirom na pravnu kvalifikaciju u odluci suda koji je sudio u prvom stepenu

Pravna kvalifikacija dela u prvostepenoj presudi[15]	N	%
Čl. 194 st. 1 KZ	171	61,2
Čl. 194 st. 2 KZ	63	22,6
Čl. 194 st. 3 KZ	38	13,6
Čl. 194 st. 5 KZ	7	2,5
Svega	**279**	**100,0**

Kada su u pitanju dela kvalifikovana po st. 3, preovlađuju ona u kojima je kvalifikatorna okolnost u vezi sa uzrastom pasivnog subjekta (oštećeni je maloletno lice, to jest dete učinioca). Takođe, u brojnim opisima dela moglo se uočiti da je učinilac nasilje vršio i prema supruzi, odnosno majci deteta i/ili drugom članu porodice, ali je delo kvalifikovano kao jedno delo. Evo karakterističnih primera:

Dana 07.06.2008. godine, okrivljeni je u poslepodnevnim časovima, u porodičnoj kući, primenom nasilja ugrozio telesni integritet člana svoje porodice – svoga sina, oštećenog, malodobnog N. N. – tako što mu je prvo zadao više udaraca otvorenom šakom u predelu lica, nakon čega ga je uhvatio za nadlakticu leve ruke i uvukao u sobu, gde ga je zatim nekoliko puta udario otvorenom šakom u predelu leđa, a zatim vojničkim opasačem, takođe u predelu leđa i u predelu natkolenice, usled čega je malodobni oštećeni zadobio lake telesne povrede u vidu nagnječenja leđa, oba uha, grudnog koša i obe natkolenice, s krvnim podlivima.

U toku novembra 2007. i 29. 12. 2007. godine, u porodičnom stanu, u stanju smanjene uračunljivosti, ali ne u bitnoj meri, pretnjom da će napasti na život i telo, drskim i bezobzirnim ponašanjem ugrozio je spokojstvo, telesni integritet i duševno zdravlje

15 U vreme prikupljanja podataka, presuda u prvom stepenu nije bila doneta u 24 sudska predmeta obuhvaćena uzorkom.

članova svoje porodice: bivše supruge – oštećene, ćerke – oštećene i maloletne ćerke – oštećene. U toku novembra 2007. godine, u alkoholisanom stanju, u stanju akutne alkoholne intoksikacije lakog do srednjeg stepena, mentalnog poremećaja i poremećaja ponašanja, usled zavisnosti od stalne upotrebe alkohola, okrivljeni je lupao stvari po kući, polomio brave na vratima, ostećenoj bivšoj supruzi pretio da će je ubiti, dok je dana 29. 12. 2007. godine, takođe u alkoholisanom stanju, galamio, lupao i šutirao stvari po stanu, udarao nogom u ležajeve i izbacio ih iz stana, srušio i šutirao novogodišnju jelku, hvatao se za polni organ i vređao ih nazivajući ih kurvama i govoreći im da uzmu torbice i izađu na ulicu da se prostituišu i zarade pare, pretio im da će ih izbaciti na ulicu, a oštećenoj, bivšoj supruzi, psovao „krepanu i crknutu majku", zbog čega su bile prinuđene da pozovu policiju.

Okrivljeni je svoju suprugu G.M. obema rukama hvatao za vrat, te joj glavu prislanjao na zid, vređajući je pogrdnim rečima i upućujući joj pretnje da će je prebiti, zadaviti, dok je svog maloletnog sina (rođenog 2005. godine) nogom šutirao u predelu kičme i donjeg dela leđa; sve navedeno činio je u prisustvu svoje maloletne dece R.M., S.M. i O.M.

Učinilac je u svojoj kući primenom nasilja ugrozio spokojstvo i telesni integritet svoje maloletne ćerke, tako što je, budući da je tražio daljinski upravljač za televizor, a da ćerka nije uspela da ga nađe, počeo da viče na nju. Kada je ćerka pronašla daljinski upravljač i dala mu ga, učinilac je uzeo kaiš braon boje, širine 40 cm i dužine 1 m, s metalnom kopčom i njime ju je udario po telu nekoliko puta, čupajući je za kosu, tako joj nanevši lake telesne povrede u vidu nagnječenja mekih tkiva u predelu glave, oguljotine kože u predelu leve nadlaktice, te crvenila i otoka kože nepravilnog oblika u predelu leve butine i predelu leđa.

U više navrata, primenom nasilja i drskim i bezobzirnim ponašanjem, ugrožavao je spokojstvo, telesni integritet i duševno stanje članova svoje porodice, svoje dece i svoje majke, tako što ih je često tukao rukama i nogama u predelu glave i tela govoreći im da su „kurve, da u kući otvaraju jebarnik, da su prostitutke", s tim što je dana 01. 03. 2008. godine svoju majku uhvatio rukama za noge i svukao s kreveta, da bi joj potom desnom nogom zadao udarac u predelu nogu. Nakon toga, zadao je nekoliko udaraca pesnicama u predelu glave maloletnoj ćerki, od kojih je ona zadobila laku telesnu povredu u vidu nagnječenja glave. Potom je zadao udarac pesnicom u predelu glave i drugoj maloletnoj ćerki, usled čega je ona udarila glavom u staklo na vratima i zadobila laku telesnu povredu u vidu nagnječenja glave.

Inače, ni u jednom slučaju nije utvrđeno postojanje sticaja dva (ili više) dela nasilja u porodici, iako su se na seminarima za sudije i tužioce, održanim u okviru projekta, čiji je deo i ovo istraživanje, čuli glasovi da se optužuje/sudi za dva ili više dela kada ima više oštećenih. U malom broju slučajeva, postojao je sticaj nasilja u porodici i nekog drugog dela: nedavanje izdržavanja (čl. 195 st. 1 KZ-a), nedozvoljene polne radnje (čl. 182 st. 1 KZ-a), ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči ili svađi (čl. 124 st. 1 KZ-a), nedozvoljena proizvodnja, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih materija (čl. 348 st. 1 KZ-a), pa i ometanje ovlašćenog službenog lica u obavljanju poslova bezbednosti ili održavanja javnog reda i mira (čl. 23 st. 1 Zakona o javnom redu i miru[16]).

Zanimljivo je i kvalifikovanje dva dela kao dela u produženom trajanju, iako je takva

16 „Sl. glasnik RS", br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/05 - dr. zakon i 85/05 - dr. zakon.

praksa bila karakteristična za sam početak u primeni inkriminacije. Kako preovlađuje shvatanje da je reč o delu sa indiferentnim brojem radnji, to konstrukcija produženog dela nije primerena. Evo opisa jednog dela:

Okrivljeni je svojoj supruzi A.D. zaključavao vrata od kuće, isključivao vodu i struju, pretio da će je ubiti, da bi dana 17. 03. 2008. godine, oko 21:00 h, došavši kući u alkoholisanom stanju, prišao oštećenoj A.D. i više puta je pljunuo, a zatim je uhvatio za kosu i vukao po sobi, govoreći joj : „Sada ću te udaviti, nema dece da te brane". Nakon toga joj je zadao dva udarca zatvorenom šakom u predelu lica. Dana 26. 10. 2008. godine, oko 12:00 h, okrivljeni je prišao oštećenoj A.D. – tada bivšoj supruzi, s kojom je i dalje živeo u istoj kući – dok je kuvala, bacio ručak na pod, zatim joj zadao udarce zatvorenom šakom u predelu glave, uhvatio je rukama za kosu, a kada je oštećena pala na pod, okrivljeni ju je obuhvatio rukama u predelu vrata.

Tabela 6. Struktura ishoda krivičnih postupaka pred sudovima koji su sudili u prvom stepenu

Ishod krivičnog postupka pred prvostepenim sudom	%
Obustava postupka	4,0
Doneta presuda kojom se optužba odbija	2,8
Doneta presuda kojom se optuženi oslobađa od optužbe	1,7
Doneta odluka kojom se optuženi oglašava krivim	88,4
Izrečena mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi ili obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi	2,8

2.1. Učinioci – osnovna sociodemografska obeležja, povrat, stepen uračunljivosti u kritično vreme i odnos prema učinjenom delu

U strukturi lica kojima je u postupku pred sudom koji je sudio u prvom stepenu izrečena krivična sankcija (N= 263) dominiraju muškarci, čije učešće iznosi 94% (Grafikon 2), što je u skladu s rezultatima ranijih istraživanja (npr. udeo učinilaca muškog pola u poslednjem istraživanju pravosudne prakse u Beogradu bio je 91,5%).[17]

Preovlađuju učinioci starosti između 33 godine i 48 godina (Tabela 7), srednjeg obrazovanja (Tabela 8), zaposleni (42%).[18] U strukturi zanimanja preovlađuju kvalifikovani i visokokvalifikovani radnici, a njih slede nekvalifikovani radnici i tehničari (Tabela 9). U odnosu na istraživanje koje je sprovedeno u Beogradu, razlika postoji u pogledu kategorije (ne)zaposlenosti, jer je u Vojvodini više nego dvostruko više nezaposlenih učinilaca (40% : 17,9%), što se može objasniti i nepovoljnim kretanjima na tržištu rada poslednjih godina i ekonomskom krizom. Ipak, sam faktor nezaposlenosti, kombinovan s faktorom zloupotrebe alkohola, nesumnjivo doprinosi nasilničkom ponašanju u porodici, njegovom ispoljavanju ili intenziviranju.

17 S. Konstantinović-Vilić, N. Petrušić, *Krivično delo nasilja u porodici…*, Autonomni ženski centar i Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Beograd, 2007, str. 35.

18 Nezaposlena lica u strukturi učinilaca takođe značajno participiraju – sa 40%, dok su preostali penzioneri (11%), domaćice (2%) i drugi (6%).

Oko polovine učinilaca rođeno je i živi u gradu, što pobija predrasudu da je nasilje svojstveno ruralnoj sredini.

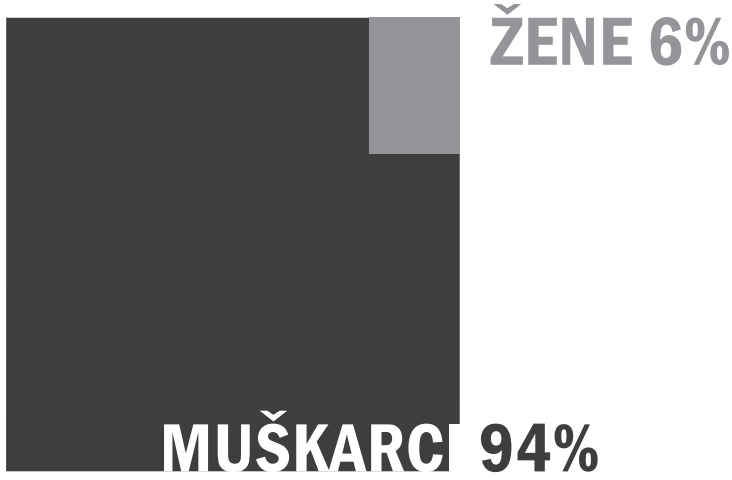

Grafikon 2. Pol učinilaca

Tabela 7. Struktura učinilaca s obzirom na starost

Godine starosti	%
18-25	4,2
26-32	15,4
33-40	25,1
41-48	22,4
49-56	18,5
57-65	10,8
Iznad 65	3,5
Svega	**100,0**

Tabela 8. Struktura učinilaca s obzirom na stepen obrazovanja

Stepen obrazovanja	%
Bez obrazovanja	2,3
Nezavršena osnovna škola	6,5
Završena osnovna škola	29,3
Srednja škola ili gimnazija	54,4
Viša škola ili fakulltet	5,7
Nepoznato	1,9
Svega	**100,0**

Kada je reč o bračnom statusu, među učiniocima preovlađuju lica koja se nalaze u bračnoj ili vanbračnoj zajednici (Tabela 10), što je u skladu s rezultatima svih istraživanja na ovu temu i već iznetim nalazom da je među oblicima nasilja dominantno partnersko nasilje.

Manje od petine učinilaca (18%) nema dece; većina su roditelji s dvoje dece (39%) ili s jednim detetom (21%), dok njih 22% ima troje ili više dece. Dakle, 82% učinilaca ima decu, a kada se ima u vidu njihova starosna struktura, zaključuje se da su zaista u pitanju deca (u smislu maloletnih lica, odnosno dece koja u smislu Konvencije o pravima deteta uživaju posebnu zaštitu), što bi dalje moglo značiti da je broj oštećenih nasiljem u porodici i veći, jer gde god postoji partnersko nasilje – i dete trpi, te bi ga trebalo smatrati žrtvom/oštećenim i svakako voditi računa o tome prilikom izbora vrste i mere sankcije.[19]

Relativno veliki broj učinilaca (oko četiri petine) potiče iz celovitih primarnih porodica. Međutim, značajno je napomenuti da je pretežno reč o disfunckionalnim porodicama, odnosno porodicama u kojima su odnosi između članova bili loši ili izuzetno loši. Ovaj podatak ide u prilog istraživačkim zaključcima o tome da se nasilnički obrasci ponašanja prenose iz primarne porodice/veze u sopstvenu porodicu/vezu, odnosno da se nasilje uči, kao i da loši porodični odnosi u primarnoj porodici jesu jedan od značajnih faktora nasilja (i njegovog trpljenja) u (sopstvenoj) porodici. Međutim, transmisija nasilja nije ograničena samo na porodicu. Istraživanja pokazuju da su učinioci krivičnih dela nasilja često kao deca i sami bili žrtve nasilja. Iskustvo viktimizacije vodi gubitku poverenja u druge ljude i potrebu da se interpersonalni odnosi intenzivno kontrolišu.[20]

Tabela 9. Struktura učinilaca s obzirom na zanimanje

Zanimanje	%
Bez zanimanja	10,6
Zemljoradnik	4,2
NK radnik	18,6
KV/VK radnik	31,6
Tehničar	14,1
Službenik	2,3
Privatni preduzetnik	1,9
Stručnjak	2,3
Drugo	11,4

19 Prema relevantnim međunarodnim dokumentima koja se bave zaštitom žrtava, pojam žrtve tretira se znatno šire u smislu da je žrtva i svako ono lice čija su prava ili posredno ugrožena ili povređena izvršenjem krivičnog dela, što bi mogli biti (kako se eksplicitno i navodi u pomenutim aktima) i članovi porodice, o čemu naročito treba voditi računa kada je u pitanju krivično delo nasilja u porodici. Dakle, ne samo prisustvo dece nasilnom aktu, odnosno samo bitisanje u porodici u kojoj postoji nasilje, već i patnja drugih članova porodice zbog toga što se nasilje vrši prema nekom (drugom) članu porodice, mora se uzeti u obzir pri sankcionisanju učinioca. Slovenački zakonodavac je u svoj Zakon o sprečavanju nasilja u porodici ugradio odredbu na osnovu koje se dete smatra žrtvom i kada nije neposredno izloženo nasilju, već i kad živi u porodičnom okruženju u kojem ima nasilja (čl. 4). Zakon o preprečevanju nasilja v družini, „Uradni list RS", br. 16/08.

20 D. Finkelhor i dr., *Stopping Family Violence,* Sage Publications, Newbury Park, 1988, str. 27; B. Simeunović-Patić, „Mogućnosti prevencije nasilničkog kriminaliteta", u: D. Radovanović (ur.) *Strategija državnog reagovanja protiv kriminala,* Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beogard, 2003, str. 154 - 155.

Nepoznato	3,0
Svega	**100,0**

Tabela 10. Struktura učinilaca s obzirom na bračni status

Bračni status	%
Oženjen/udata	39,2
Živi u vanbračnoj zajednici	13,3
Razveden/a	27,8
Rastavljen/a	0,8
Udovac/udovica	1,1
Neoženjen/neudata	16,7
U toku je postupak razvoda braka	1,1
Svega	**100,0**

Među licima kojima je izrečena krivična sankcija u postupku pred prvostepenim sudom preovlađuju ranije neosuđivani (60%)[21] i uračunljivi učinioci – uračunljivost 57% učinilaca bila je uredna (Grafikon 3). Dakle, još jednom je demantovana tvrdnja da su oni koji vrše nasilje u porodici i ranije imali problema sa zakonom ili bili nasilni, kao i da nasilje u porodici vrše oni koji su neuračunljivi. U našem uzorku, svega 3,8% čine takva lica.

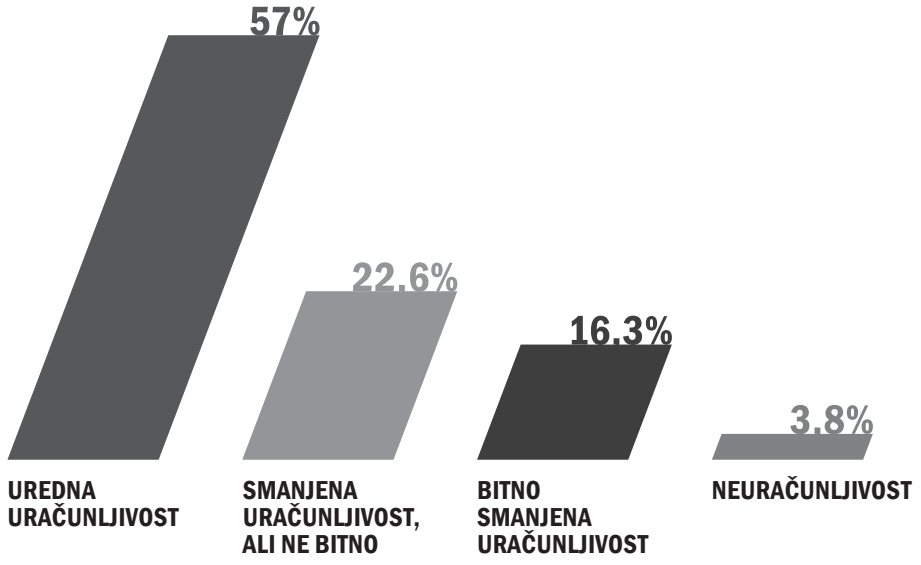

Grafikon 3. Stepen uračunljivosti učinioca u vreme izvršenja dela

Oko polovine učinilaca (47%) u vreme izvršenja dela nije bilo pod dejstvom psihoaktivnih supstanci. Pod uticajem droga su u kritično vreme bila četiri učinioca (1,5%),

21 Među učiniocima koji se nalaze u krivičnopravnom povratu, preovlađuju oni koji su osuđivani jednom (65,5%). Lica koja su osuđivana dva, tri i više puta zastupljena su u strukturi povratnika sa 27,3%, odnosno 7,1%, respektivno.

dok se njih 114 (oko 52%) nalazilo u alkoholisanom stanju.[22] Među učiniocima koji su u kritično vreme bili pod dejstvom alkohola, njih 31,6% nalazilo se u stanju lakog, 39,5% u stanju srednjeg i 29% u stanju teškog ili komplikovanog pijanstva. Relativno veliki broj učinilaca (39%) boluje od alkoholizma. U poređenju s ranijim istraživanjima, moglo bi se konstatovati postojanje većeg problema sa zloupotrebom alkohola na teritoriji Vojvodine, dok sa zloupotrebom droga to nije slučaj.[23] S tim u vezi, neophodno bi bilo pojačati preventivne, zdravstvene i druge programe koji tretiraju problem zloupotrebe alkohola. Sudeći po opisima dela, konzumiranje alkohola, gotovo bez izuzetka muškog člana porodice, redovno je praćeno i izlivima ljubomore i nasiljem (takođe jedna od tradicionalnih odlika muškosti). Tako, vrlo često neposredan povod za nasilje jesu napadi ljubomore, pojačane ili poduprte alkoholom, a uokvirene patrijarhalnim poimanjem uloge glave porodice.

Većina učinilaca ne priznaje delo, ne oseća se krivim za događaj (Tabela 11) i ne izražava kajanje zbog učinjenog krivičnog dela (Tabela 12), što bi trebalo da ima značaja prilikom sankcionisanja. Ovakav stav učinioca prema događaju, za koji je utvrđeno postojanje krivice, jeste znak da treba biti na oprezu zbog mogućnosti izvršenja novog akta nasilja, te obavezno (ukoliko je izrečena uslovna osuda, a videćemo da je to najčešeće izricana krivična sankcija) razmotriti izricanje mere bezbednosti zabrane približavanja i komunikacije sa oštećenim licem. Javni tužilac bi mogao, radi efikasnije zaštite žrtve, podneti tužbu za određivanje mere zaštite od nasilja u porodici. Prihvatanje odgovornosti za nasilje jeste naročito značajno za programe posebno kreirane za učinioce, kako bi se „odučili" od nasilničkog ponašanja. Iskustvo u radu s nasilnim muškarcima pokazuje da su oni koji su preuzeli odgovornost prekinuli nasilno ponašanje, dok su oni koji su prebacivali krivicu na druge imali samo ograničene promene.[24]

Tabela 11. Struktura učinilaca s obzirom na prihvatanje krivice za događaj

Učinilac:	**%**
Uglavnom prebacuje krivicu na žrtvu	23,6
Krivi i sebe i žrtvu	15,6
Ne krivi ni sebe ni žrtvu, događaj smatra „nesrećnim sticajem okolnosti"	5,7
Racionalizuje svoje postupanje („nije bilo izbora")	2,3
Nema objašnjenje	7,2
Uglavnom prihvata sopstvenu krivicu	18,3
Ne priznaje delo/osporava vezu s događajem	25,5
Nepoznato	1,9
Svega	**100,0**

22 Za razliku od učinilaca, zanemarljiv broj žrtava je u kritično vreme bio pod dejstvom alkohola (2,3%).

23 O tome svedoče i rezultati istraživanja nasilja u porodici u Vojvodini, koje je sprovelo Viktimološko društvo Srbije. V. Nikolić-Ristanović, Lj. Stevković, „Karakteristike fizičkog i seksualnog nasilja u porodici – analiza poslednjeg slučaja nasilja", u: V. Nikolić-Ristanović (ur.), Nasilje u porodici u Vojvodini, str. 82.

24 B. Tonkin i J. Hearn, prema: T. Ignjatović, *Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu: model koordiniranog odgovora zajednice,* Rekonstrukcija Ženski fond, Beograd, 2011, str. 28.

Tabela 12. Zastupljenost kajanja kod učinilaca

	%
Učinilac izražava kajanje koje je sud ocenio kao iskreno	20,9
Neodređeno	16,7
Učinilac samo verbalno izražava kajanje	14,4
Učinilac ne izražava kajanje	9,5
Učinilac ne priznaje delo	30,8
Nepoznato	7,6
Svega	**100,0**

Struktura žrtava učinilaca muškog pola značajno se razlikovala od strukture žrtava žena učinilaca. Naime, muškarci su najčešće viktimizovali bračne ili vanbračne (48%) i bivše bračne/vanbračne supruge (25%), a ređe svoje roditelje (15,8%), decu (7,3%), braću i sestre (1,2%) i druge kategorije žrtava. Žene su najčešće viktimizovale svoje kćerke i sinove (37,5%), zatim roditelje (31%), a ređe svoje bračne ili vanbračne partnere (25%), bivše bračne ili vanbračne partnere (6%) i druge kategorije žrtava. Objašnjenje za ovakvu razliku u žrtvama muškaraca, odnosno žena u porodici mogli bismo potražiti u patrijarhalnoj organizaciji heteroseksualnog partnerstva i porodice. Žene su orijentisane na porodicu, one su te koje se brinu o ostarelim roditeljima, staraju se o podizanju i vaspitanju dece, te u izvršavanju tih zadataka posegnu i za nasiljem (a i fizički su jače od pomenutih kategorija). Slična objašnjenja važe za muškarca – glavu porodice – kome je najčešće na meti žena ili partnerka.

2.2. Žrtve – osnovna sociodemografska obeležja, karakteristike viktimizacije i odnos sa učiniocem

Ukupan broj oštećenih obuhvaćenih uzorkom sudskih predmeta u kojima je izrečena krivična sankcija pred sudom koji je sudio u prvom stepenu iznosi – 303.

U strukturi žrtava, lica ženskog pola dominiraju sa zastupljenošću od 84,5% (Grafikon 4). Kada je reč o starosnoj strukturi žrtava, kao i kada su u pitanju učinioci, preovlađuju lica starosti između 33 godine i 48 godina (35%). Maloletna lica, kao i lica starija od 65 godina, zastupljena su sa po 11% (Tabela 13). Prema očekivanju, u starosnoj kategoriji lica od 65 i više godina našlo se znatno više žrtava nego učinilaca nasilja u porodici. Jasno je da se nasilje dešava najčešće između partnera sličnih godina života, ali i podatak da je 10,8% udeo starih lica govori o značajnoj prisutnosti nasilja nad starima, jer se na svetskom nivou plasira podatak o 4%-6% starih (preko 65 godina) koji trpe nasilje u porodičnom domu, uz objašnjenje da je reč o pojavi dobro pokrivenoj tamnom brojkom kriminaliteta.[25]

25 WHO, *Abuse of the Elderly,* http://www.who.int/violence_injury_prevention, 2002, str. 1.

Grafikon 4. Pol žrtve

Rezultati ovog istraživanja potvrđuju podatak iznet na konferenciji Saveta Evrope o nasilju nad muškarcima – da su muškarci češće žrtve nasilja u dečjem uzrastu, dok su žene dominante žrtve nasilja u porodici u kasnijem životnom dobu, kada stupaju u partnerske odnose.[26] U odnosu na žene iste starosne kategorije, muškarci su nešto češće žrtve nasilja na kraju šeste decenije života ili kasnije (posle 65. godine života), a najčešće su žrtve svoje dece – sinova (prema kojima su se verovatno svojevremeno nasilnički ophodili).

Tabela 13. Struktura žrtava s obzirom na starost

Godine starosti	Muški pol (%)	Ženski pol (%)	Ukupno %
Ispod 18	33,3	7,4	11,2
18–25	11,1	7,8	8,4
26–32	6,7	14,7	13,7
33–40	8,9	21,0	19,0
41–48	6,7	17,6	15,8
49–56	6,7	13,1	12,7
57–65	13,3	8,2	8,4
Iznad 65	13,3	10,2	10,8
Svega	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Prebivalište žrtava krivičnog dela nasilja u porodici češće je grad (50,1%) nego selo (39,8%) ili prigradsko naselje (10,1%). Dve trećine žrtava rođeno je u gradu (65,8%).

Struktura žrtava prema stepenu obrazovanja slična je obrazovnoj strukturi učinilaca

26 H. J. Lenz, R. Puchert, „Violence within the family: men as victms ” u: Council of Europe, *Violence within the family: the place and role of men,* 2005, str. 17-26.

– u njoj preovlađuju lica sa završenom srednjom školom ili gimnazijom (49%), odnosno osnovnom školom (28%). Devet procenata žrtava je bez obrazovanja, dok njih 6,3% ima višu školu ili fakultet (Tabela 14).

Tabela 14. Struktura žrtava s obzirom na stepen obrazovanja[27]

Stepen obrazovanja	%
Bez obrazovanja	9,0
Nezavršena osnovna škola	6,8
Završena osnovna škola	28,0
Srednja škola ili gimnazija	49,0
Viša škola ili fakulltet	6,3
Svega	**100,0**

Svega 38% punoletnih žrtava bilo je zaposleno, a u strukturi zanimanja preovlađuju domaćice, kvalifikovane i visokokvalifikovane radnice (Tabela 15). Visok procenat žrtava bez zaposlenja podseća na nužnost ekonomskog osnaživanja žena i njihovog uključivanja na tržište rada, jer se i nezaposlenost žene žrtve smatra značajnim faktorom koji doprinosi izloženosti nasilju i nemogućnosti da se iz kruga nasilja izađe. Obrazovna struktura, odnosno zanimanje takođe govore u prilog ovoj tezi. Skoro svaka četvrta žena žrtva je domaćica, dakle, bez prihoda, orijentisana na kuću i kućne poslove, zavisna od partnera i u riziku od viktimizacije nasiljem. Gora obrazovna struktura žena žrtava u odnosu na muškarce učinioce odslikava stanje stvari na nivou opšte populacije,[28] što je takođe svojstveno patrijarhalnoj društvenoj organizaciji.

Najveći broj žrtava u vreme izvršenja dela nalazio se u braku (39%). Znatno manje bile su zastupljene razvedene ili rastavljene osobe (23,3%), neoženjeni/neudate (20,4%), te lica koja se nalaze u vanbračnoj zajednici (11,5%) i udovci/udovice (5,9%).

Kada je reč o broju dece, najveći broj žrtava ima dvoje dece (42,4%) i jedno dete (27,2%); bez dece je 13,4% žrtava, dok njih 17% ima troje i više dece.

Tabela 15. Struktura žrtava s obzirom na zanimanje[29]

Zanimanje	%
Bez obrazovanja	7,5
Zemljoradnik	0,5
Nekvalifikovani radnik	10,2
Kvalifikovani ili visokokvalifikovani radnik	23,3

27 Podaci o strukturi prikazani u tabeli odnose se na 175 žrtava (58%) za koje su u sudskim predmetima obuhvaćenim uzorkom postojali podaci o stepenu obrazovanja.

28 Vidi: 4.3. Ostvarivanje rodne ravnopravnosti u obrazovanju, u: Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti, „Službeni glasnik RS", br. 15/09.

29 Podaci o strukturi zanimanja odnose se na 229 žrtava (75,6%) za koje su postojali podaci u sudskim predmetima obuhvaćenim uzorkom.

Tehničar	5,4
Službenik	3,2
Privatni preduzetnik	3,2
Stručnjak	2,3
Domaćica	23,8
Student/učenik	11,0
Drugo	9,5
Svega	**100,0**

Kada je reč o odnosu žrtve i učinioca, preovlađuju slučajevi u kojima je žrtva viktimizovana od strane bračnog partnera (29%), vanbračnog partnera (11,5%) i bivšeg bračnog ili vanbračnog partnera (21,4%). Žrtve su u 16,8% slučajeva bili učiniočevi roditelji, a u 15% slučajeva njegova/njena deca (Tabela 16). Ovi rezultati još jednom potvrđuju konzistentnost da je dominantan oblik nasilja u porodici partnersko nasilje, odnosno nasilje prema bračnom supružniku ili vanbračnom partneru.[30]

Tabela 16. Odnos žrtava sa učiniocima

Žrtva je učiniocu	%
Bračni partner	29,0
Vanbračni partner	11,5
Bivši bračni/vanbračni partner	21,4
Majka/otac	16,8
Kći/sin	15,0
Drugo	6,3
Svega	**100,0**

Ranije zlostavljanje žrtve od strane učinioca postojalo je u čak 70% slučajeva. Najčešće je bilo reč o fizičkom nasilju (Grafikon 5). Oko 30% žrtava koje su ranije trpele nasilje prijavljivalo je krivično delo. U dve trećine tih slučajeva usledio je krivični postupak, najčešće za nasilje u porodici, a ređe za neko drugo delo.

Oko šestina žrtava ranije je tražila pomoć od centara za socijalni rad, nevladinih organizacija, psihologa ili lekara, što govori o ukorenjenom stavu da se nasilje u porodici najčešće dugo trpi i prikriva od drugih; pomoć se ne traži, što zbog straha, sramote, okrivljavanja sebe zbog pretrpljenog nasilja, što zbog neobaveštenosti (o tome da se može i od koga se može tražiti pomoć ili zbog nepoverenja u institucije odnosno ranijeg lošeg iskustva u kontaktu s njima) ili uverenja da se nasilje neće ponoviti.[31] Ponovo se potvrđuje teza da nasilje, čak i kada ima lakšu formu koja se predočava organima kri-

30 S. Konstantinović-Vilić, N. Petrušić, *Krivično delo nasilja u porodici...,* Autonomni ženski centar i Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Beograd, 2007, str. 42 i dr.

31 Istraživanje koje je sprovelo Viktimološko društvo Srbije pokazuje da među razlozima za neprijavljivanje nasilja dominiraju oni lične prirode (preživljeno nasilje nije dovoljno ozbiljno, sramota i strah od eskalacije nasilja). S. Ćopić, V. Nikolić-Ristanović, N. M. Petrović, „Nasilje u porodici u Vojvodini i društvena reakcija", u: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Nasilje u porodici u Vojvodini, str. 95.*

vičnog gonjenja i pravosuđa, ima svoju istoriju, svoje trajanje, te da njegova kumulacija mora poslužiti za utvrđivanja postojanja dela, odnosno njegove posledice, makar u formi ugrožavanja spokojstva. Ohrabrujući je i podatak da je u ranije prijavljenim slučajevima u najviše slučajeva pokrenut krivični postupak, ali očigledno da to nije imalo efekta u smislu sprečavanja ponovne viktimizacije nasiljem u porodici. Bez sumnje, od same krivičnopravne reakcije u ovoj oblasti ne može se očekivati previše. Neophodno je razvijanje drugih mehanizama zaštite od nasilja u porodici, koji će delovati koordinisano i – što je najvažnije – preventivno. Akcenat bi trebalo da bude na neprekidnom radu u pogledu podizanja nivoa svesti javnosti, a naročito žena, o ovom problemu i mogućnostima za njegovo rešavanje.

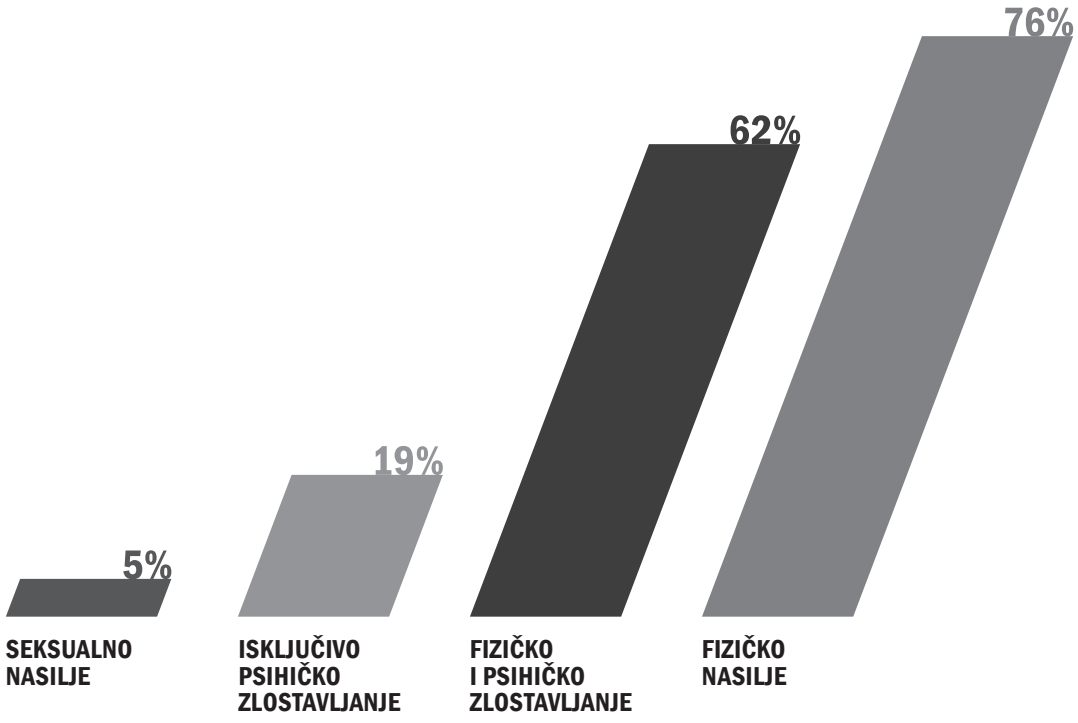

Grafikon 5. Vidovi nasilja koje su prethodno zlostavljane žrtve trpele od učinioca

Interesantno je uporediti podatke Viktimološkog društva Srbije (VDS) o dominantnom prisustvu psihičkog nasilja (a isti rezultati su prezentovani i u istraživanju Uprave za rodnu ravnopravnost)[32] s rezultatima ovog istraživanja, prema kojima je na ubedljivom prvom mestu fizičko nasilje ili fizičko nasilje u kombinaciji s psihičkim. Žene u Vojvodini najčešće su navodile psihičko nasilje kao ono što ih tišti (kao i žene u centralnoj Srbiji), dok – opet razumljivo – pred sudom su svoj epilog imali slučajevi fizičkog nasilja koje je uvek lakše dokazivo, a tradicionalno se smatra težim oblikom nasilja. Kada se navede i to da žene ispitanice iz pomenutih istraživanja nisu rado prijavljivale nasilje, odnosno poslednji akt nasilja koji su pretrpele,[33] moglo bi se zaključiti da se žrtve

32 N. M. Petrović, „Rasprostranjenost nasilja u porodici u Vojvodini", u: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Nasilje u porodici u Vojvodini,* str. 26.

33 S. Ćopić, V. Nikolić-Ristanović, N. Petrović, „Nasilje u porodici u Vojvodini i društvena reakcija", u: Ibid, str. 95.

odlučuju na prijavljivanje tek kada fizičko nasilje stupi na scenu (vidimo, vrlo često u kombinaciji s psihičkim). Tek akti fizičkog nasilja predstavljaju ozbiljnije upozorenje, mada i oni vrlo često uzmu maha (jer se ni žrtve iz našeg uzorka nisu obraćale za pomoć odmah posle prvog akta fizičkog nasilja). U prilog tvrdnji da se prijavljuje tek fizičko nasilje, govore i podaci istraživanja VDS-a, jer među malobrojnim ispitanicama koje su prijavile poslednji akt nasilja dominiraju one koje su pretrpele fizičko nasilje.[34]

Nužno je naglasiti i postojanje veze između (ne)prijavljivanja dela i porekla žrtve, odnosno mesta u kome se nasilje dešava. Istraživanja pokazuju da se žene iz ruralnih oblasti ređe odlučuju za prijavljivanje nasilja,[35] što bi se moglo objasniti postojanjem delotvornijih patrijarhalnih inhibitornih faktora, kao i većim stepenom neupućenosti u načine i mogućnosti traženja pomoći.

2.3. Obležja izvršenja krivičnog dela

Najviše krivičnih dela nasilja u porodici, iz uzorka predmeta u kojima je okončan postupak pred sudom koji je sudio u prvom stepenu, izvršeno je u gradu (48%). Na selu ili u prigradskom naselju izvršeno je 41,5% odnosno 10,8% krivičnih dela, respektivno. Kada je u pitanju prostor izvršenja, prema očekivanju, dominira zajednički stan ili dvorište (Tabela 17).

Tabela 17. Prostor izvršenja krivičnog dela

Prostor	%
Stan/kuća/dvorište učinioca	20,3
Stan/kuća/dvorište žrtve	7,7
Zajednički stan/dvorište	64,7
Park/ulica/otvoren prostor	6,9
Radno mesto žrtve	1,9
Drugo	0,8
Svega	**100,0**

U slučajevima nasilja u porodici, obuhvaćenim uzorkom predmeta u kojima je okončan prvostepeni sudski postupak, apsolutno je dominiralo fizičko nasilje (92,8%). Psihičko nasilje postojalo je u dve trećine svih slučajeva (66,5%), pri čemu je ovaj oblik nasilja u devet od deset slučajeva koincidirao s fizičkim nasiljem, dok se retko pojavljivao samostalno (11%). Seksualno nasilje i ekonomska zloupotreba žrtve, po pravilu, koincidirali su s fizičkim nasiljem.

Najčešći vidovi fizičkog nasilja jesu udaranje žrtve otvorenom šakom, pesnicom i nogama po glavi i telu, stezanje vrata, zatim udaranje šipkom ili motkom po telu. Psihičko nasilje, po pravilu, vršeno je pretnjama, vređanjem i psovanjem.

Sledi nekoliko ilustrativnih primera to jest opisa radnje dela:

34 Ibid, str. 94; isti zaključak i u: M. Babović i dr., op. cit., str. 87.

35 M. Babović i dr., op. cit., str. 85.

Dana 4. 11. 2008, u porodičnoj kući, nakon što se vratio s puta, okrivljeni je uzeo mobilni telefon svoje supruge kako bi proverio pozive i sms poruke, sumnjajući da ona ima drugog muškarca, a kada se oštećena probudila i krenula za njim, zadao joj je više udaraca otvorenom šakom u predelu lica, nakon čega je iz kuhinje uzeo jedan veliki kuhinjski nož i stavio ga oštećenoj preko usta, preteći joj da će da je ubije. Nakon toga, oštećena je uspela da ga smiri i nagovori da legne u krevet, ali je učinilac, nedugo posle toga, oštećenoj seo na prsa i počeo da je šamara i čupa za kosu, govoreći joj da će je ubiti. Oštećena ga je molila da prestane, što okrivljeni nije učinio sve dok ona nije izgubila svest.

Duži period povremeno udara oštećenu, a neutvrđenog dana, oktobra 2007. godine, pretukao ju je, jer je posumnjao da ima ljubavnu vezu s drugim muškarcem. Provalio je kroz vrata spavaće sobe, u koju se oštećena zaključavala, istrgao telefonski kabl, te ju je pesnicama udarao po telu, dok je ona ležala na krevetu. Oštećena je pobegla kod sina u Beograd, a kada se vratila, dana 01. 12. 2007. godine, on ju je ponovo napao, vređao, psovao, dva puta udario pesnicom u desnu nadlakticu, nakon čega ju je uhvatio za vrat i davio.

Nakon što je oštećena došla da preuzme njihovog zajedničkog sina, u toku verbalnog konflikta, ispred svoje kuće, učinilac je više puta otvorenom šakom udario žrtvu u predelu obraza, iako mu je presudom zabranjeno da uznemirava žrtvu. Potom, nakon nekoliko dana, učinilac je došao u stambene prostorije firme u kojoj žrtva radi, iako mu je presudom zabranjeno da pristupa u prostor mesta rada žrtve na udaljenosti manjoj od 50 m i naloženo da se uzdržava od pristupa u ovaj prostor.

Okrivljeni je neutvrđenog dana, u januaru 2008. godine, oštećenoj D.M. uputio uvredljive reči nazivajući je kurvom, psovao ju je, pretio da će kupiti pištolj i ubiti i nju i decu. Nakon toga, neutvrđenog dana, u martu 2008. godine, okrivljeni je oštećenoj D.M. upućivao uvredljive reči, te joj je zadao udarac otvorenom šakom u predelu glave i više udaraca nogom u predelu butine i pretio je da će zaklati i nju i decu. Sve navedeno okrivljeni je činio u prisustvu svoje maloletne dece D.S., D.D. i D.G.

Okrivljeni je prekršio mere zaštite od nasilja u porodici koje su mu određene presudom Opštinskog suda u Novom Sadu, br. P. 6793/07 od 27. 11. 2007. godine, kojom mu je određena zabrana približavanja oštećenoj R.N. na udaljenosti manjoj od 100 m, u trajanju od jedne (1) godine, tako što je došao do ulaznih vrata stana u kojem stanuje oštećena, te udarcima nogom razneo vrata, nakon čega je ušao u stan i prišao oštećenoj.

Okrivljeni je primenom nasilja, pretnjom da će napasti na telo i život, drskim i bezobzirnim ponašanjem, ugrozio spokojstvo i telesni integritet članova svoje porodice – supruge i ćerke. Suprugu je rukom stisnutom u pesnicu udario ispod levog oka, a kad je pala, nastavio je da je udara nogama po telu. Drvenim štapom dužine jedan metar, udario je ćerku po leđima, govoreći da hoće da ih ubije. Podigao je trpezarijski sto i bacio uvis, a zatim je uzeo u ruke stolicu i podigao, u nameri da je baci na oštećene.

Odnosi između njih su narušeni nakon što je ostala trudna. Od tada, on počinje da je tuče, naročito posle saznanja da očekuju devojčicu. Nakon porođaja, nasilje se nastavlja, posebno u situacijama kada je okrivljeni u alkoholisanom stanju. Često nasilje vrši i u prisustvu svoje kćerke, a jednom prilikom je i nju udario.

Od jula 2005. živeli su u vanbračnoj zajednici. Okrivljeni je oštećenu psihički i fizički maltretirao u trudnoći, a nakon porođaja još češće i više. Kada je počela da radi, problemi su postali još veći, jer je okrivljeni postao ljubomoran. Dolazio je na posao i

pravio probleme kolegama, branio joj da ide na posao i krio joj stvari (tašnu i uniformu za pekaru), pokušavao da je uvuče u auto pred koleginicom s posla.

Motivi izvršenja krivičnog dela nasilja u porodici najčešće su u vezi s neadekvatnim razrešenjem konflikata nastalih zbog konzumiranja alkohola (37,5%) i ljubomore (18%). Ponašanje žrtve koje je učinilac tumačio kao za njega uvredljivo i provocirajuće neposredno je prethodilo izvršenju dela u 13% slučajeva. Znatno je ređe zastupljena motivacija u vezi sa: nemogućnošću učinioca da na adekvatan način prihvati razvod/raskid vanbračne zajednice (6,3%), konfliktom oko podele imovine (2,9%), disciplinovanjem deteta (1,9%) i dr. Neodređena motivacija generisana duševnim oboljenjem učinioca postojala je u 7,2% slučajeva.

Među analiziranim opisima dela, dominiraju scene u kojima muž dolazi kući pijan i počinje s verbalnim, a potom i fizičkim nasiljem. Rečnik je takođe uniforman – žena se naziva „kurvom", „droljom"; psuje se i preti joj se ubistvom ili telesnim povređivanjem, razbijaju se stvari po kući, a sumnja se i u očinstvo nad detetom. Podatak da je ljubomora partnera u samom vrhu kada su u pitanju povodi za viktimizaciju partnerke ubistvom,[36] značajan je indikator opasnosti partnerske veze, što treba naglašavati u kampanjama koje se bave podizanjem nivoa svesti javnosti o značaju problema nasilja u porodici , kao i u edukativnim programima o tome.

U samo jednom opisu dela pominje se zloupotreba alkohola od strane žene/supruge, ali ona nije bila učinilac nasilja, već žrtva.

Pod izgovorom da je bio isprovociran alkoholisanim stanjem svoje supruge, tj. oštećene, učinilac ju je vezao lancima za radijator u večernjim satima, ostavio je tako sve do narednog jutra, zatim je nastavio s vređanjem, a onda ju je vezao lancima u dvorištu, iako je bilo jako hladno i tako je ostavio, da bi je posle nekog vremena istukao.

Najviše krivičnih dela, iz uzorka predmeta koji se odnose na okončane prvostepene postupke, nije izvršeno u sticaju (95,8%). Saučesništvo je postojalo u samo četiri slučaja (1,5%), pri čemu je u tri slučaja bilo reči o saizvršilaštvu, a u jednom slučaju o podstrekavanju.

Najčešće nije bilo očevidaca izvršenog krivičnog dela (58%).

2.4. Krivični postupak – tok, sadržaj i trajanje

Posmatrajući na uzorku sudskih predmeta (N=303), u dve trećine slučajeva krivična prijava podneta je u roku od nekoliko dana nakon izvršenja dela (Tabela 18). U 35% slučajeva podneta je odmah ili u roku od jednog dana nakon kritičnog događaja; relativno retko, to je činjeno po proteku 30 i više dana.

36 B. Simeunović-Patić, *Ubistva u Beogradu: kriminološka studija,* Vojno-izdavački zavod i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2003.

Tabela 18. Vreme proteklo od izvršenja krivičnog dela do podnošenja krivične prijave (u danima)

	N	%
Do 10	183	62,9
10-30	69	23,7
30-90	25	8,6
90-180	11	3,8
180 i više	3	1,0
Svega	**291**[37]	**100,0**

Tabela 19. Vreme proteklo od podnošenja krivične prijave do podnošenja optužnog akta (u mesecima)

	N	%
Kraće od mesec dana	19	6,3
Od 1 do 3	47	16,0
Od 3 do 6	84	28,7
Od 6 do 12	116	39,6
Od 12 do 24	24	8,2
24 i više	3	1,0
Svega	**293**[38]	**100,0**

Interval između podnošenja krivične prijave i podnošenja optužnog akta najčešće je iznosio do šest meseci (u 51% predmeta), premda je u dosta slučajeva on iznosio između šest i dvanaest meseci (39,6%). U oko 9% slučajeva, taj period je bio duži od godinu dana (Tabela 19).[39]

Broj održanih ročišta na glavnom pretresu u prvostepenim krivičnim postupcima iz uzorka kretao se u rasponu od jednog do osam održanih ročišta. Najčešće, održavano je samo jedno ročište (Tabela 20).

37 U dvanaest (12) slučajeva nije bilo podataka o vremenu proteklom od izvršenja krivičnog dela do podnošenja krivične prijave.

38 U deset jedinica iz uzorka nedostaju podaci o vremenu proteklom između podnošenja krivične prijave i optužnog akta.

39 Do veoma sličnih rezultata, pre nekoliko godina došle su autorke Konstantinović-Vilić i Petrušić, istražujući pravosudnu praksu u slučajevima nasilja u porodici u Beogradu. S. Konstantinović-Vilić, N. Petrušić, *Krivično delo nasilja u porodici...,* Autonomni ženski centar i Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Beograd, 2007, str. 52-53.

Tabela 20. Broj održanih ročišta na glavnom pretresu

Broj ročišta	%
Jedno	58,2
Dva	22,0
Tri	10,2
Četiri	3,9
Pet	3,9
Šest i više	1,8
Svega	**100,0**

Tabela 21. Vreme proteklo od podnošenja krivične prijave do donošenja prvostepene sudske odluke (u mesecima)

	Krivični postupci okončani u prvom stepenu (N)	%
Kraće od mesec dana	4	1,4
Od 1 do 3	19	6,8
Od 3 do 6	45	16,1
Od 6 do 12	125	44,8
Od 12 do 24	75	26,9
24 i više	11	3,9
Svega	**279**	**100,0**

Prvostepena sudska odluka najčešće je donošena između šest meseci i godinu dana po podnošenju krivične prijave. U otprilike svakom četvrtom slučaju, ova odluka doneta je u periodu kraćem od pola godine od dana podnošenja krivične prijave, dok je u više od četvrtine slučajeva od podnošenja prijave do donošenja prvostepene sudske odluke proteklo više od godinu dana (Tabela 21).

U posmatranom uzorku, bilo je svega 37 predmeta u kojima je vođen i postupak u drugom stepenu odnosno u kojima je u vreme prikupljanja podataka postojala drugostepena sudska odluka. Posmatrajući na tom poduzorku, može se konstatovati da je period između podnošenja krivične prijave i donošenja drugostepene sudske odluke najčešće iznosio između godinu dana i dve godine (Tabela 22). Rezultati istraživanja koje je sprovelo Udruženje tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije[40] pokazuju, kako sami autori navode, „iznenađujuće" mali broj žalbi koje je uložio javni tužilac za krivično delo nasilja u porodici, dok je konstatovano da je u ovom smislu tužilac najaktivniji za dela primanje mita i zloupotreba službenog položaja. Ovakva situacija bi se mogla objasniti i većom zainteresovanošću za teme koje su na političkoj listi društvenih prioriteta.

40 V. Đurđić, op. cit., str. 184.

Tabela 22. Vreme proteklo od podnošenja krivične prijave do donošenja drugostepene sudske odluke (u mesecima)

	N	%
Nema drugostepene odluke	266	87,8
Do 6	5	1,6
Od 6 do 12	7	2,3
Od 12 do 24	19	6,3
24 i više	6	1,9
Svega	**303**	**100,0**

Uopšteno, interval između podnošenja krivične prijave i nastupanja pravnosnažnosti sudske odluke najčešće se kretao između šest meseci i godinu dana. U tek nešto iznad četvrtine slučajeva, taj period bio je kraći od šest meseci (Tabela 23). Premda retko, taj interval bivao je i znatno duži – u četiri predmeta iz posmatranog uzorka iznosio je između tri i četiri godine.

Tabela 23. Vreme proteklo od podnošenja krivične prijave do nastupanja pravnosnažnosti sudske odluke (u mesecima)

	N	%
Nije nastupila pravnosnažnost	51	16,8
Do 3 meseca	10	3,3
Od 3 do 6	29	9,6
Od 6 do 12	108	35,6
Od 12 do 24	87	28,7
24 i više	18	5,9
Svega	**303**	**100,0**

Izneti podaci o efikasnosti u postupanju pravosudnih organa na području AP Vojvodine ne odstupaju bitno od rezultata ranijih domaćih istraživanja[41] – oni zapravo samo nastavljaju niz empirijskih evidencija o relativno dugotrajnim krivičnim postupcima za nasilje u porodici, odnosno nezadovoljavajućoj efikasnosti u postupanju pravosudnih organa u ovom domenu.

Prema okrivljenima u predmetima iz uzorka bilo je određivano, premda relativno retko, zadržavanje (11,6%), kao i mere dovođenja (5%) i pritvora (7,6%). Trajanje zadržavanja kretalo se u rasponu od tri sata do 48 sati, pri čemu je u više od dve trećine slučajeva ono trajalo najduže, tj. 48 sati. Pritvor je najčešće trajao kraće od tri meseca (66,6%),[42] dok su slučajevi u kojima je trajao šest meseci i duže zastupljeni sa 24%.

41 Vidi: S. Konstantinović-Vilić, N. Petrušić, *Krivično delo nasilja u porodici...,* Autonomni ženski centar i Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Beograd, 2007.

42 U 33,3% slučajeva pritvor je trajao kraće od mesec dana.

Najčešće preduzimane radnje dokazivanja, u krivičnim postupcima obuhvaćenim uzorkom sudskih predmeta, bile su: ispitivanje oštećenog i drugih svedoka, saslušanje okrivljenog, sudsko-medicinsko veštačenje telesnih povreda oštećenog, neuropsihijatrijsko veštačenje duševnog zdravlja okrivljenog, čitanje izveštaja policije o intervenciji, čitanje izveštaja iz kaznene evidencije za okrivljenog i drugo.

U petini predmeta iz uzorka (20,5%), žrtva se koristila pravom da ne svedoči i to najčešće samo u istrazi/prethodnom krivičnom postupku (30), odnosno samo na glavnom pretresu (18), a nešto ređe i u jednoj i u drugoj fazi postupka (u osam slučajeva). U 11% predmeta pravom da ne svedoče koristili su se i drugi članovi porodice.

Svega 5% žrtava promenilo je iskaz tokom postupka i to, najčešće, na glavnom pretresu.

Novu procesnu meru zabrane prilaženja određenim licima sa elektronskim nadzorom ili bez elektronskog nadzora (čl. 136 st. 2 i 10 ZKP-a) sud ni u jednom slučaju nije primenio.

Slično je i s merom iz člana 324 ZKP-a (privremeno udaljenje optuženog iz sudnice ako saoptuženi ili svedok odbije da daje iskaz u njegovom prisustvu ili ako okolnosti ukazuju na to da u njegovom prisustvu neće govoriti istinu). Sud ju je primenio u samo jednom slučaju, sa obrazloženjem da oštećeni odbija da daje iskaz u prisustvu optuženog.

Među razlozima za obustavu krivičnog postupka (12) preovlađuje odustanak javnog tužioca od gonjenja (sedam slučajeva), dok su razlozi za donošenje presude kojom se optužba odbija (osam slučajeva) uključivali odustanak javnog tužioca (šest slučajeva) ili oštećene (dva slučaja) od gonjenja.

U strukturi meritornih odluka donetih u prvostepenim postupcima, oslobađajuće presude učestvuju sa svega 3%. Postupak za kažnjavanje pre glavnog pretresa primenjen je u deset krivičnih postupaka obuhvaćenih uzorkom (3,3%), što govori u prilog efikasnosti postupanja pravosudnih organa i sprečavanja iscrpljivanja žrtve dugim trajanjem postupka. Istovremeno, ovo je i pozitivan pomak pravosudne prakse, sudeći po rezultatima ranijih istraživanja koje karakteriše odsustvo primene ubrzanog postupanja.

Supsidijarne tužbe podnete su u četiri slučaja – u strukturi ishoda krivičnih postupaka u kojima je oštećeni preduzeo ili nastavio gonjenje, polovinu čine osuđujuće presude (dva slučaja), dok su u po jednom slučaju donete oslobađajuća presuda i presuda kojom se optužba odbija.

Pravni lekovi izjavljeni su u svega 15,5% slučajeva. Žalbu protiv presude prvostepenog suda najčešće je izjavljivao samo optuženi ili njegov branilac (28), nešto ređe samo ovlašćeni tužilac (15), a u četiri slučaja žalbe su izjavile obe strane. Presude prvostepenog suda su najčešće pobijane zbog pogrešno ili nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja (25), zatim bitne povrede odredaba krivičnog postupka (18) i odluke o krivičnim sankcijama (15), a nešto ređe zbog povrede krivičnog zakona (dva slučaja) i odluke o troškovima krivičnog postupka (dva slučaja).

Postupak po žalbi u vreme prikupljanja podataka nije bio okončan u četiri slučaja. U strukturi odluka drugostepenog suda preovlađuju presude kojima se potvrđuje prvostepena odluka (25), dok su znatno manje zastupljene odluke kojima je prvostepena presuda preinačena (11) ili ukinuta (sedam slučajeva).

2.5. Izrečene krivične sankcije

U strukturi izrečenih krivičnih sankcija u postupku pred prvostepenim sudom dominiraju mere upozorenja (74,3%), pre svega uslovna osuda (Tabela 24), što odgovara podatku o izrečenim krivičnim sankcijama na nivou AP Vojvodine (u 2009. godini uslovna osuda izrečena je u 76% slučajeva), dok je udeo uslovnih osuda za nasilje u porodici na nivou Centralne Srbije u istoj godini manji (65%).[43] Kazna je izrečena tek svakom petom učiniocu (21,6%). U ukupnoj strukturi izrečenih krivičnih sankcija kazne zatvora i novčana kazna zastupljene su sa 14,8, odnosno 6,8%, respektivno. Mere bezbednosti izrečene su u svakom četvrtom postupku koji je obuhvaćen uzorkom, bilo samostalno ili uz drugu krivičnu sankciju.

Generalno, najčešće izricana sankcija za krivično delo iz člana 194 Krivičnog zakonika, u posmatranom prostornom i vremenskom okviru, bila je uslovna osuda (72%), dok je najređe izricana – sudska opomena (2,3%).

Tabela 24. Struktura krivičnih sankcija izrečenih u postupku pred prvostepenim sudom

Izrečene krivične sankcije	%
Kazna zatvora	14,8
Novčana kazna	6,8
Uslovna osuda	72,0
Sudska opomena	2,3
Mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi ili obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi izrečene samostalno[44]	4,2
Svega	**100,0**

Dužina kazni zatvora izrečenih prvostepenim sudskim odlukama kretala se u rasponu od jednog meseca (dva slučaja) do 24 meseca (jedan slučaj), sa srednjom vrednošću od pet meseci. U strukturi izrečenih zatvorskih kazni preovlađuju one u trajanju od tri meseca do šest meseci (Grafikon 6).

Kada je reč o novčanim kaznama izrečenim prvostepenim sudskim odlukama, one su varirale u rasponu od 15.000 (četiri slučaja) do 50.000 (jedan slučaj) dinara, a u njihovoj strukturi dominirale su kazne u iznosu od 30.000 dinara (deset slučajeva).

Sledi izlaganje o slučaju sa epilogom upravo u novčanoj kazni (od 30.000 dinara), koji predstavlja jedan od najupečatljivijih slučajeva nasilja u porodici koji su u okvirima ovog istraživanja analizirani (imajući u vidu način izvršenja, ranije prisustvo i trajanje nasilja, odnos žrtve prema nasilju koje trpi i odnos pravosudnih organa prema tome).

Na novčanu kaznu od 30.000 dinara osuđen je učinilac, po zanimanju vodoinstalater, koji je dana 10. januara 2007. godine, u večernjim satima, pod izgovorom da je isprovociran konzumiranjem alkohola od strane svoje supruge, lancem vezao za radijator

43 Republički zavod za statistiku, Saopštenje br. 194, god. LX, 01. 07. 2010, str. 8.

44 Osim samostalno, mere bezbednosti (među kojima preovlađuje obavezno lečenje alkoholičara), u znatno većem broju, izrečene su uz drugu krivičnu sankciju, najčešće uz uslovnu osudu i kaznu.

u hodniku zajedničke porodične kuće, gde je nju u takvom položaju prenoćila, da bi sutradan, 11. januara 2007. godine u ranim jutarnjim časovima, nastavio s vređanjem i zlostavljanjem. Uzevši remenik od kamiona, njime je udarao oštećenu po telu, da bi je zatim odvukao u dvorište kuće do metalnog vratila, gde ju je ponovo vezao lancem, tako što joj je jedan kraj lanca vezao oko članka desne noge katancem, a drugi kraj lanca je zavezao za fiksni metalni stub pomenutog vratila. Nakon toga, napustio je kuću i ostavio oštećenu vezanu. Oštećena je bila „tanko" obučena, a tog dana je bilo veoma hladno. Medicinsko osoblje i policija pronašli su je u polusvesnom stanju, a od nanetih udaraca oštećena je zadobila lake telesne povrede u vidu višebrojnih nagnječenja glave, leđa i obe natkolenice, kao i oguljotine obe potkolenice.

Žrtva je domaćica, od 1975. godine u braku sa okrivljenim. Porodična situacija se pogoršala u poslednjih deset godina, uz pojačan intenzitet nasilja koje se odražava i na decu. Ponižavajuće postupanje i nasilje prisutni su godinama u raznim formama: vređao ju je, terao da sve radi kako on kaže, morala je da mu pere noge i obuva čarape, prisiljavao ju je da radi teške fizičke poslove, zaključavao je novac nad kojim je jedino on imao kontrolu, zaključavao je kuću i ostavljao je u dvorištu, a nakon toga je prigovarao zbog nespremljenog ručka; vezivao ju je za radijator, tukao, terao da kreči svinjac, nakon što ju je vezao lancem za šipku koja joj je ograničavala kretanje, stavljao kantu vodom na glavu vezanim rukama sve dok ne čuje krkljanje, polivao alkoholom, mokrio po njoj, oduzimao joj novac koji povremeno zaradi...

Žrtva nije ranije prijavljivala nasilje, nadajući se da će se situacija popraviti. Utehu i izlaz nalazi u alkoholu, što daje povod okrivljenom za nova zlostavljanja. Okrivljeni je nikada nije tukao rukama, već uvek nekim predmetom – remenikom, letvom odnosno ponekad nogama na kojima je imao klompe. Žrtva se nije nikada lečila od alkoholizma, nije generalno bila nezadovoljna brakom – deca su obrazovana, imaju svoje porodice, a okrivljeni je prema njoj, kaže, loš samo kada plane i tada ga se plaši. Okrivljeni je s njom pokušavao i mirno da razgovara u početku, ali kako je žrtva sve više pila, postajao je grublji.

Prvostepeni sud je kao olakšavajuće okolnosti naveo priznanje, neosuđivanost i loše materijalne prilike, dok otežavajućih okolnosti nije bilo, mada je u spisima predmeta postojala medicinska i kriminalističko-tehnička dokumentacija, kao i izjave svedoka.

Policija je podnela krivičnu prijavu za delo iz st. 2, ali je tužilaštvo delo kvalifikovalo po st. 1 i na ovakvu presudu se nije žalilo.

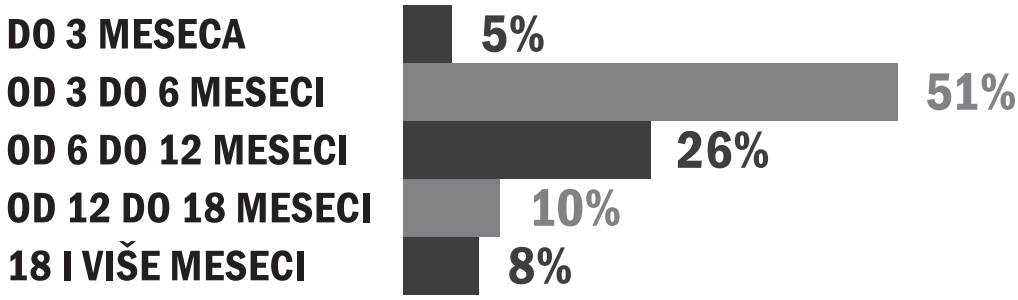

Grafikon 6. Dužina izrečenih kazni zatvora

Tabela 25. Struktura olakšavajućih okolnosti koje je našao prvostepeni sud

Olakšavajuće okolnosti	%
Ranija neosuđivanost	23,7
Roditeljstvo	21,4
Priznanje krivičnog dela	12,8
Korektno držanje optuženog pred sudom	10,7
Nepridruživanje oštećene krivičnom gonjenju	6,5
Mladost optuženog	5,0
Optuženi je bez imovine	4,7
Nezaposlenost	4,1
Bračno stanje	3,9
Iskreno kajanje optuženog	3,4
Optuženi i oštećena su se pomirili	2,4
Starost optuženog	1,3
Drugo	1,0
Svega	**100,0**

U najvećem broju slučajeva, sud koji je sudio u prvom stepenu nije našao otežavajuće okolnosti (68%). Onda kada ih je našao, to su najčešće bile „ranija osuđivanost'' (24%), „društvena opasnost dela'' (3%), „okolnosti i pobude iz kojih je delo izvršeno'' (2%) i „sklonost ka vršenju krivičnih dela'' (1,9%). U jednom slučaju je kao otežavajuća okolnost uzeta „činjenica da se optuženi nalazi u zatvoru''.

S druge strane, olakšavajuće okolnosti prvostepeni sud nije našao samo u 9,9% slučajeva – one su brojne i raznolike (Tabela 24). Sud koji je sudio u prvom stepenu našao ih je u u okviru posmatranog uzorka predmeta, ukupno 517, ili u proseku po dve olakšavajuće okolnosti po učiniocu kome je izrečena krivična sankcija. Među olakšavajućim okolnostima preovlađuju „ranija neosuđivanost'' (23,7%), „roditeljstvo'' (21,4%), „priznanje krivičnog dela'' (12,8%) i „korektno držanje optuženog pred sudom'' (10,7%). Znatno manje su zastupljene sledeće okolnosti: „nepridruživanje oštećene krivičnom gonjenju'', „mladost optuženog'', činjenica da je „optuženi bez imovine'', „nezaposlenost'', „bračno stanje'', „iskreno držanje optuženog'', „pomirenje optuženog i oštećene'', „starost optuženog'' i drugo (Tabela 25). Moglo bi se zaključiti da se sudska praksa polako udaljuje od prakse navođenja olakšavajućih okolnosti koje su neprimerene osudi za ovo krivično delo. Ipak, vidimo da je i dalje među najčešće navođenim olakšavajućim okolnostima „roditeljstvo'', što je i te kako kritikovano, imajući u vidu da se deca smatraju žrtvama i kada nisu neposredno izložena nasilju, a pojedina zakonodavstva to izričito naglašavaju (o čemu je već bilo reči).

Upadljivi (i uobičajeni) nedostatak otežavajućih okolnosti mogao bi se nadoknaditi i navođenjem okolnosti da je krivično delo nasilja u porodici u porastu. Ukoliko se ovakva okolnost i ne navodi eksplicitno, svakako bi je trebalo imati u vidu prilikom izbora vrste i mere sankcije.

U strukturi mera bezbednosti izrečenih odlukama prvostepenog suda apsolutno do-

minira mera obaveznog lečenja alkoholičara (62,8%), dok četvrtinu ovih mera čine mere obaveznog psihijatrijskog lečenja iz članova 81 i 82 KZ-a (Tabela 26). Mere obaveznog lečenja alkoholičara i obaveznog lečenja narkomana izrečene su svakom petom licu protiv kojeg je vođen i okončan krivični postupak u prvom stepenu, što jasno ukazuje na upadljivo prisustvo problema zavisnosti od psihoaktivnih supstanci učinilaca nasilja u porodici, barem onih protiv kojih je vođen krivični postupak i kojima je izrečena krivična sankcija. Najčešće, ove mere izrečene su uz uslovnu osudu (66,6%) i kaznu zatvora (29,1%).

Tabela 26. Struktura mera bezbednosti izrečenih prvostepenim sudskim odlukama

Mera bezbednosti	N	%
Obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi	7	(10)
Obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi	10	(14,3)
Obavezno lečenje narkomana	4	(5,7)
Obavezno lečenje alkoholičara	44	(62,8)
Oduzimanje predmeta	5	(7,1)
Svega	**70**	**(100,0)**

Zanimljiv je nalaz da struktura izrečenih krivičnih sankcija nije bila nezavisna od odnosa učinioca i žrtve. Naime, verovatnoća da će mera upozorenja biti izrečena pre nego kazna za krivična dela iz člana 194 st. 1 ili 2 KZ-a bila je najveća u slučaju viktimizacije bračne partnerke/bračnog partnera, a znatno niža u slučaju viktimizacije bivših supruga i – naročito – viktimizacije majki i očeva, onda kada se u ulozi žrtve krivičnog dela nasilja u porodici iz člana 194 st. 1 ili 2 KZ-a pojavljivao roditelj, šansa da se izrekne kazna zatvora bila je najviša (tabele 27a i 27b). Istini za volju, optuženi koji su viktimizovali roditelje bili su znatno češće povratnici (51,7%) nego oni koji su viktimizovali svoje bračne partnere (21,7%). S druge strane, u ovom istraživanju nije utvrđena značajna povezanost povrata i izrečenih sankcija (pre svega u smislu odabira između kazne i mere upozorenja) nezavisno od odnosa između učinioca i žrtve[45] – uz kontrolu varijabli koje se odnose na pravnu kvalifikaciju dela iz presude i broj žrtava, određena, slaba povezanost mogla se opaziti samo u slučajevima u kojima su žrtve učiniočevi roditelji, ali se ona gubila u slučajevima viktimizacije bračnih, vanbračnih i bivših supruga. Tako je učinilac povratnik koji je viktimizovao roditelja, u poređenju s povratnikom koji je viktimizovao suprugu, bio u većem riziku da bude osuđen na kaznu nego da mu se izrekne mera upozorenja (Tabela 28). Upravo zbog toga, gorenavedeni rezultati mogu se razumeti kao, makar i nesigurni, indikatori postojećih stereotipa kod predstavnika pravosuđa o „idealnoj žrtvi", odnosno „okrivljavanja" pojedinih kategorija žrtava ovog krivičnog dela, pre svega žena koje trpe nasilje u braku ili vanbračnoj zajednici.

U strukturi krivičnih dela za koja su učinioci ranije osuđivani, dominiraju dela sa elementima nasilja, a jedna petina učinilaca je ranije osuđivana za krivično delo nasilja u porodici (i to najčešće za teže oblike nasilja – st. 2 i 3). Dakle, specijalni povrat nije

45 Ovim istraživanjem je generalno utvrđena značajna, ali slaba povezanost između povrata i opredeljenja suda između kazne i mere upozorenja (X2= 7,134; df=1; p<0,01; fi=0,205; tau=0.042).

zanemarljiv u slučajevima nasilja u porodici, te se postavlja pitanje smislenosti dominantnog udela uslovnih osuda u strukturi izrečnih sankcija.

Tabela 27a. Struktura krivičnih sankcija izrečenih prvostepenom sudskom odlukom za krivično delo iz člana 194 st. 1 KZ-a, s obzirom na odnos žrtve i učinioca[46]

Žrtva je učiniocu	**Krivična sankcija izrečena prvostepenom sudskom odlukom za krivično delo iz čl. 194 st. 1 KZ-a**					
	Kazna zatvora	*Novčana kazna*	*Uslovna osuda*	*Sudska opomena*	*Mera bezbednosti (samostalno)*	*Ukupno*
Bračna partnerka/bračni partner	9 (13,0%)	3 (4,3%)	56 (81,2%)	1 (1,4%)	0 (0,0%)	69 (100,0)
Vanbračna supruga/vanbračni suprug	0 (0,0%)	5 (20,0%)	19 (76,0%)	0 (0,0%)	1 (4,0%)	25 (100,0%)
Bivša supruga/ bivši suprug	7 (15,2%)	7 (15,2%)	29 (63,0%)	1 (2,2%)	2 (4,3%)	46 (100,0%)
Majka/Otac	6 (20,7%)	1 (3,4%)	17 (58,6%)	2 (6,9%)	3 (10,3%)	29 (100,0%)
Drugo	2 (22,2%)	0 (0,0%)	6 (66,6%)	0 (0,0%)	1 (11,1%)	9 (100,0%)
Svega	**24 (13,5%)**	**16 (9,0%)**	**127 (71,3%)**	**4 (2,2%)**	**7 (3,9%)**	**178 (100,0%)**

Tabela 27b. Struktura krivičnih sankcija izrečenih prvostepenom sudskom odlukom za krivično delo iz člana 194 st. 2 KZ-a, s obzirom na odnos žrtve i učinioca

Žrtva je učiniocu	**Krivična sankcija izrečena prvostepenom sudskom odlukom za krivično delo iz čl. 194 st. 2 KZ-a**		
	Kazna zatvora	*Uslovna osuda*	*Ukupno*
Bračna partnerka/ bračni partner	1 (14,3%)	6 (85,7%)	7 (100,0)
Vanbračna supruga/vanbračni suprug	1 (33,3%)	2 (66,7%)	3 (100,0%)
Bivša supruga/bivši suprug	0 (0,0%)	3 (100,0%)	3 (100,0%)
Majka/otac	2 (66,7%)	1 (33,3%)	3 (100,0%)

46 Podaci prikazani u tabelama 27a i 27b odnose se samo na one predmete u kojima se pojavljuje jedna žrtva.

Drugo	1 (33,3%)	2 (66,7%)	3 (100,0%)
Svega	**5** **(26,3%)**	**14** **(73,7%)**	**19** **(100,0)**

Tabela 28. Vrsta krivične sankcije koju je prvostepeni sud izrekao za delo iz člana 194 st. 1 KZ-a, s obzirom na prisustvo povrata i odnos između žrtve i učinioca[47]

Žrtva je učiniocu	***Povrat učinioca***	**Izrečena je kazna N (%)**	**Izrečena je mera upozorenja N (%)**	**Ukupno N (%)**
Bračni partner	Da	4 (26,7)	11 (73,3)	15 (100,0)
	Ne	8 (14,8)	46 (85,2)	54 (100,0)
	Svega	12 (17,4)	57 (82,6)	69 (100,0)
Roditelj	Da	6 (46,2)	7 (53,8)	13 (100,0)
	Ne	1 (8,3)	11 (91,7)	12 (100,0)
	Svega	**7** **(28,0)**	**18** **(72,0)**	**25** **(100,0)**

47 Podaci prikazani u tabeli odnose se samo na one predmete u kojima se pojavljuje jedna žrtva.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Istraživanje postupanja javnog tužilaštva i suda u predmetima nasilja u porodici u AP Vojvodini (izvršeno na namernom uzorku obe grupe predmeta) dalo je sledeće rezultate:

1. Krivične prijave podnosila su najčešće ovlašćena službena lica organa unutrašnjih poslova – 65%, zatim oštećeni – 34%, centar za socijalni rad – 0,3% i drugi – 0,7% . U tri slučaja (1%) nije bilo podatka o podnosiocu prijave.
2. Tužilac najčešće nije obavljao razgovor s licem protiv koga je podneta krivična prijava, niti sa oštećenim (79,5%). S prijavljenim licem i žrtvom tužilac je razgovarao u 15% predmeta, samo sa žrtvom u 4,3% predmeta, a samo s licem protiv kojeg je podneta krivična prijava u 1% predmeta. Ipak, imajući u vidu rezultate ranijih istraživanja, rezultati dobijeni ovom prilikom ukazuju na poboljšanje tužilačke prakse.
3. Krivična prijava odbačena je u 202 predmeta (66,7%), a među razlozima za odbačaj preovlađuju: ocena da ne postoji osnovana sumnja da je osumnjičeni učinio krivično delo (35%), odnosno da prijavljeno delo nije krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti (15%). U 54 predmeta, u kojima je krivična prijava odbačena (26,7%), u obrazloženju razloga njenog odbačaja (zbog nedostatka dokaza da je učinjeno krivično delo), pored ostalog, navedeno je da se osumnjičeni branio ćutanjem, dok je oštećena izjavila da ne želi da svedoči. Međutim, navođeni su i sledeći razlozi: „bivša vanbračna supruga se ne smatra članom porodice", „osumnjičeni i oštećena se uzajamno vređaju i tuku", „osumnjičeni i oštećena su se pomirili", „osumnjičeni je preminuo", „nastupanje zastarelosti" i „osumnjičeni je ispunio obaveze naložene rešenjem o odlaganju krivičnog gonjenja". Pohvalno je to što ni u jednom slučaju okolnost da „nasilje nema trajanje/kontinuitet" nije bila razlog za odbacivanje krivične prijave, kao što je bio slučaj u ranijoj praksi.
4. Zanimljiv razlog za odbacivanje krivične prijave jeste i da se „osumnjičeni i oštećena uzajamno vređaju i tuku". Moguće je da je reč o zamci predstave o „idealnoj žrtvi" (nemoćne, nedužne koja nije isprovocirala nasilje, po mogućstvu i fizički, ali i u svakom drugom pogledu daleko slabije od osumnjičenog). Kada je pred tužiocem, sudom takva žrtva onda problema u pružanju zaštite uglavnom nema, ali kada to nije slučaj (kada se žrtva brani, odnosno kada je posredi reaktivno nasilje ili kada ne odgovara opisu idealne žrtve), onda joj se tražena zaštita uskraćuje. Zato ne čudi to što su u strukturi odbačenih krivičnih prijava dominantne one iz kategorije partnerskog nasilja, a sporadične kada su žrtve deca.

5. U 33 slučaja (11%) tužilac je koristio institut odlaganja krivičnog gonjenja. Među obavezama koje su utvrđene u tim slučajevima preovlađuje „plaćanje u humanitarne svrhe" (70%), a zastupljeni su i „društveno koristan rad" (13,3%), „podvrgavanje psihosocijalnoj terapiji u centru za socijalni rad" (10%), „podvrgavanje terapiji u institutu za mentalno zdravlje" i „uplata novčanog iznosa oštećenoj" (po 0,3%).
6. U uzorku sudskih predmeta koji su pravnosnažno okončani, na prvom mestu po učestalosti je osnovni oblik dela (59%), a slede pravne kvalifikacije iz: st. 2 (22.6%), st. 3 (12,5%), dok kvalifikacije po st. 4 u posmatranom okviru nije bilo. Posebni oblik dela iz st. 5 u uzorku se pojavio u osam slučajeva.
7. U pogledu strukture lica kojima je u postupku pred sudom koji je sudio u prvom stepenu izrečena krivična sankcija (N= 263), dominiraju muškarci sa učešćem od 94% .
8. Preovlađuju učinioci starosti između 33 godine i 48 godina, srednjeg obrazovanja, zaposleni (42%), ali je veoma značajan i udeo nezaposlenih (40%). Penzionera je 11%, a domaćica 2%.
9. U strukturi zanimanja učinilaca preovlađuju kvalifikovani i visokokvalifikovani radnici, a njih slede nekvalifikovani radnici i tehničari.
10. Oko polovine učinilaca je rođeno i živi u gradu, što pobija predrasudu da je nasilje svojstveno ruralnoj sredini i da u gradskoj sredini nije naročito zastupljen ovaj oblik nasilja.
11. Kada je reč o bračnom statusu, među učiniocima preovlađuju lica koja se nalaze u bračnoj ili vanbračnoj zajednici.
12. Manje od petine učinilaca nema dece (18%), a većinu čine roditelji s dvoje dece (39%) ili s jednim detetom (21%), dok njih 22% ima troje ili više dece.
13. Relativno veliki broj učinilaca (oko četiri petine) potiče iz celovitih primarnih porodica. Međutim, značajno je napomenuti da je pretežno reč o disfunkcionalnim porodicama, odnosno porodicama u kojima su odnosi između članova bili loši ili izuzetno loši.
14. Među licima kojima je izrečena krivična sankcija u postupku pred prvostepenim sudom preovlađuju ranije neosuđivani (60%) i uračunljivi učinioci – uračunljivost 57% učinilaca bila je uredna.
15. Među učiniocima koji se nalaze u krivičnopravnom povratu preovlađuju oni koji su osuđivani jednom (65,5%). Lica koja su osuđivana dva, tri ili više puta zastupljena su u strukturi povratnika sa 27,3%, odnosno 7,1%, respektivno.
16. U strukturi krivičnih dela za koja su učinioci ranije osuđivani, dominiraju dela sa elementima nasilja, a jedna petina učinilaca je ranije osuđivana za krivično delo nasilja u porodici (i to najčešće za teže oblike nasilja – st. 2 i 3). Dakle, specijalni povrat nije zanemarljiv u slučajevima nasilja u porodici, te se postavlja pitanje smislenosti dominantnog udela uslovnih osuda u strukturi izrečnih sankcija.
17. Oko polovine učinilaca (47%) u vreme izvršenja dela nije bilo pod dejstvom psihoaktivnih supstanci. Pod uticajem droga u kritično vreme bila su četiri učinioca (1,5%), dok se njih 114 (oko 52%) nalazilo u alkoholisanom stanju. Među učiniocima koji su u kritično vreme bili pod dejstvom alkohola, njih 31,6% nalazilo se u stanju lakog, 39,5% u stanju srednjeg i 29% u stanju teškog ili komplikovanog pijanstva. Relativno velik broj učinilaca boluje od alkoholizma (39%).

18. Za razliku od učinilaca, zanemarljiv broj žrtava u kritično vreme bio je pod dejstvom alkohola (3,3%).
19. Većina učinilaca ne priznaje delo, ne oseća se krivim za događaj i ne izražava kajanje zbog učinjenog krivičnog dela.
20. Struktura osoba viktimizovanih od strane učinilaca muškog pola značajno se razlikovala od strukture žrtava žena učinilaca. Naime, muškarci su najčešće viktimizovali bračne ili vanbračne (48%) i bivše bračne/vanbračne supruge (25%), a ređe svoje roditelje (15,8%), decu (7,3%), braću i sestre (1,2%) i druge kategorije žrtava. Žene su najčešće viktimizovale svoje kćerke i sinove (37,5%), zatim roditelje (31%), a ređe svoje bračne ili vanbračne partnere (25%), bivše bračne ili vanbračne partnere (6%) i druge kategorije žrtava.
21. U pogledu strukture žrtava kada je pol u pitanju, lica ženskog pola dominiraju sa zastupljenošću od 84,5%. Kada je reč o starosnoj strukturi žrtava, kao i kod učinilaca, preovlađuju lica starosti između 33 godine i 48 godina (35%). Maloletna lica, kao i lica starija od 65 godina zastupljena su s po 11% . Prema očekivanju, u starosnoj kategoriji lica od 65 i više godina našlo se znatno više žrtava nego učinilaca nasilja u porodici.
22. Prebivalište žrtava krivičnog dela nasilja u porodici češće je grad (50,1%) nego selo (39,7%) ili prigradsko naselje (10,1%). Dve trećine žrtava je rođeno u gradu (65,8%).
23. Struktura žrtava prema stepenu obrazovanja slična je obrazovnoj strukturi učinilaca – u njoj preovlađuju lica sa završenom srednjom školom ili gimnazijom (49%), odnosno osnovnom školom (28%). Devet procenata žrtava je bez obrazovanja, dok njih 6,3% ima višu školu ili fakultet.
24. Svega 38% punoletnih žrtava bilo je zaposleno, a u strukturi zanimanja preovlađuju domaćice, kvalifikovane i visokokvalifikovane radnice.
25. Najviše žrtava u vreme izvršenja dela nalazilo se u braku (39%). Značajno manje bile su zastupljene razvedene ili rastavljene osobe (23,3%), neoženjeni/neudate (20,4 %), te lica koja se nalaze u vanbračnoj zajednici (11,5%) i udovci/udovice (5,9%).
26. Kada je u pitanju broj dece, dominiraju žrtve s dvoje dece (42,4%) i jednim detetom (27,2%); bez dece je 13,4% žrtava, dok njih 17% ima troje i više dece.
27. Kada je reč o odnosu žrtve i učinioca, preovlađuju slučajevi u kojima je žrtva viktimizovana od strane bračnog partnera (29%), vanbračnog partnera (11,5%) i bivšeg bračnog ili vanbračnog partnera (21,4%). Žrtve su u 16,8% slučajeva bili učiniočevi roditelji, a u 15% slučajeva njegova/njena deca. Ovi rezultati još jednom potvrđuju konzinstetnost da je dominantan oblik nasilja u porodici partnersko nasilje, to jest nasilje prema bračnom supružniku ili vanbračnom partneru (sa učešćem od 61,9%).
28. Ranije zlostavljanje žrtve od strane učinioca postojalo je u čak 70% slučajeva. Najčešće je bilo u pitanju fizičko nasilje. Oko 30% žrtava koje su ranije trpele nasilje, prijavljivalo je krivično delo. U dve trećine tih slučajeva usledio je krivični postupak i to najčešće za nasilje u porodici, a ređe za neko drugo delo.
29. Oko jedna šestina žrtava ranije je tražila pomoć od centara za socijalni rad, nevladinih organizacija, psihologa ili lekara.

30. Najveći broj krivičnih dela nasilja u porodici iz uzorka predmeta u kojima je okončan postupak pred sudom koji je sudio u prvom stepenu, izvršen je u gradu (48%). Na selu ili u prigradskom naselju izvršeno je 41,5 (10,8%) krivičnih dela, respektivno.
31. Kada je u pitanju prostor izvršenja, prema očekivanju, dominira zajednički stan ili dvorište.
32. U slučajevima nasilja u porodici, obuhvaćenim uzorkom predmeta u kojima je okončan prvostepeni sudski postupak, apsolutno je dominiralo fizičko nasilje (92,8%). Psihičko nasilje postojalo je u dve trećine (66,5%) svih slučajeva, pri čemu je ovaj oblik nasilja u devet od deset slučajeva koincidirao s fizičkim nasiljem, dok se retko pojavljivao samostalno (11%). Seksualno nasilje i ekonomska zloupotreba žrtve po pravilu su koincidirali s fizičkim nasiljem.
33. Najčešći vidovi fizičkog nasilja jesu udaranje žrtve otvorenom šakom, pesnicom i nogama po glavi i telu, stezanje vrata, a zatim udaranje šipkom ili motkom po telu. Psihičko nasilje, po pravilu, vršeno je upućivanjem pretnji, vređanjem i psovanjem.
34. Motivi izvršenja krivičnog dela nasilja u porodici najčešće su u vezi sa neadekvatnim razrešenjem konflikata nastalih zbog konzumiranja alkohola (37,5%) i ljubomore (18%). Ponašanje žrtve koje je učinilac tumačio kao za njega uvredljivo i provocirajuće neposredno je prethodilo izvršenju dela u 13% slučajeva. Ređe je zastupljena motivacija u vezi s nemogućnošću učinioca da na adekvatan način prihvati razvod/raskid vanbračne zajednice (6,3%), konfliktom oko podele imovine (2,9%), disciplinovanjem deteta (1,9%) i dr. Neodređena motivacija generisana duševnim oboljenjem učinioca postojala je u 7,2% slučajeva.
35. Najveći broj krivičnih dela iz uzorka predmeta koji se odnose na okončane prvostepene postupke nije izvršen u sticaju (95,8%).
36. Saučesništvo je postojalo u samo četiri slučaja (1,5%), pri čemu je u tri slučaja bila reč o saizvršilaštvu, a u jednom slučaju o podstrekavanju.
37. Najčešće nije bilo očevidaca izvršenog krivičnog dela (58%).
38. Posmatrajući na uzorku sudskih predmeta (N=303), krivična prijava je u dve trećine slučajeva podneta u roku od nekoliko dana nakon izvršenja dela. U 35% slučajeva podneta je odmah ili u roku od jednog dana nakon kritičnog događaja, a relativno retko je to činjeno po proteku 30 i više dana.
39. Interval između podnošenja krivične prijave i podnošenja optužnog akta najčešće je iznosio do šest meseci (u 51% predmeta), premda je u dosta slučajeva iznosio između šest i dvanaest meseci (39,6%). U oko 9% slučajeva taj period je bio duži od godinu dana.
40. Broj održanih ročišta na glavnom pretresu u prvostepenim krivičnim postupcima kretao se u rasponu od jednog do osam. Najčešće, održavano je samo jedno ročište.
41. Prvostepena sudska odluka najčešće je donošena u periodu između šest meseci i godinu dana po podnošenju krivične prijave. Otprilike, u svakom četvrtom slučaju odluka je doneta u periodu kraćem od pola godine od dana podnošenja krivične prijave, dok je u više od četvrtine slučajeva od podnošenja prijave do donošenja prvostepene sudske odluke proteklo više od godinu dana.

42. U posmatranom uzorku bilo je svega 37 predmeta u kojima je vođen i postupak u drugom stepenu, a u vreme prikupljanja podataka postojala drugostepena sudska odluka. Posmatrajući taj poduzorak, može se konstatovati da je period između podnošenja krivične prijave i donošenja drugostepene sudske odluke najčešće iznosio između godinu dana i dve godine.
43. Uopšte, interval između podnošenja krivične prijave i nastupanja pravnosnažnosti sudske odluke najčešće je bio između šest meseci i godinu dana. U tek nešto iznad četvrtine slučajeva, taj period bio je kraći od šest meseci. Premda retko, taj interval je bivao i znatno duži – u četiri predmeta iz posmatranog uzorka on je iznosio između tri i četiri godine.
44. Prema okrivljenima u predmetima iz posmatranog uzorka bilo je određivano, premda relativno retko, zadržavanje (11,6%), ili su bile određivane mere dovođenja (5%) i pritvora (7,6%).
45. Trajanje zadržavanja kretalo se u rasponu od tri sata do 48 sati, pri čemu je u više od dve trećine slučajeva ono trajalo najduže, tj. 48 sati.
46. Pritvor je najčešće trajao kraće od tri meseca (66,6%), dok su slučajevi u kojima je trajao šest meseci i duže zastupljeni sa 24%. U jednoj trećini slučajeva pritvor je trajao manje od mesec dana.
47. Najčešće preduzimane radnje dokazivanja u krivičnim postupcima bile su: ispitivanje oštećenog i drugih svedoka, saslušanje okrivljenog, sudsko-medicinsko veštačenje telesnih povreda oštećenog, neuropsihijatrijsko veštačenje duševnog zdravlja okrivljenog, čitanje izveštaja policije o intervenciji, čitanje izveštaja iz kaznene evidencije za okrivljenog i dr.
48. U petini predmeta iz uzorka (20,5%), žrtva se koristila pravom da ne svedoči i to najčešće samo u istrazi/prethodnom krivičnom postupku (30), odnosno samo na glavnom pretresu (18), a nešto ređe i u jednoj i u drugoj fazi postupka (osam slučajeva). U 11% predmeta pravom da ne svedoče koristili su se i drugi članovi porodice.
49. Svega 5% žrtava iz uzorka predmeta promenilo je iskaz tokom postupka i to, najčešće, na glavnom pretresu.
50. Novu procesnu meru zabrane prilaženja određenim licima sa elektronskim nadzorom ili bez elektronskog nadzora (čl. 136 st. 2 i 10 ZKP-a) sud ni u jednom slučaju nije primenio.
51. Slično je i s merom iz člana 324 ZKP-a (privremeno udaljenje optuženog iz sudnice ako saoptuženi ili svedok odbije da daje iskaz u njegovom prisustvu ili ako okolnosti ukazuju na to da u njegovom prisustvu neće govoriti istinu). Sud ju je primenio u samo jednom slučaju, sa obrazloženjem da oštećeni odbija da daje iskaz u prisustvu optuženog.
52. Među razlozima za obustavu krivičnog postupka (u dvanaest slučajeva) preovlađuje odustanak javnog tužioca od gonjenja (sedam slučajeva), dok su razlozi za donošenje presude kojom se optužba odbija (osam slučajeva) uključivali odustanak javnog tužioca (šest slučajeva) ili oštećene (dva slučaja) od gonjenja.
53. U strukturi meritornih odluka donetih u prvostepenim postupcima oslobađajuće presude učestvuju sa svega 3%.
54. Postupak za kažnjavanje pre glavnog pretresa primenjen je u deset krivičnih po-

stupaka iz uzorka (3,3%).

55. Supsidijarne tužbe su podnete u četiri slučaja – u strukturi ishoda krivičnih postupaka u kojima je oštećeni preduzeo ili nastavio gonjenje, polovinu čine osuđujuće presude (dva slučaja), dok su u po jednom slučaju donete oslobađajuća presuda i presuda kojom se optužba odbija.
56. Pravni lekovi su izjavljeni u svega 15,5% slučajeva. Žalbu protiv presude prvostepenog suda najčešće je izjavljivao samo optuženi, odnosno njegov branilac (28), nešto ređe samo ovlašćeni tužilac (15), a u četiri slučaja žalbe su izjavile obe strane. Presude prvostepenog suda su najčešće pobijane zbog pogrešno ili nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja (25), zatim bitne povrede odredaba krivičnog postupka (18) i odluke o krivičnim sankcijama (15), a nešto ređe zbog povrede krivičnog zakona (dva slučaja) i odluke o troškovima krivičnog postupka (dva slučaja).
57. U strukturi odluka drugostepenog suda preovlađuju presude kojima se potvrđuje prvostepena odluka (25), dok su znatno manje zastupljene odluke kojima je prvostepena presuda preinačena (jedanaest slučajeva) ili ukinuta (sedam slučajeva).
58. U strukturi izrečenih krivičnih sankcija u postupku pred prvostepenim sudom dominiraju mere upozorenja (74,3%), pre svega uslovna osuda, što odgovara podatku o izrečenim krivičnim sankcijama na nivou AP Vojvodine (u 2009. godini uslovna osuda izrečena je u 76% slučajeva), dok je udeo uslovnih osuda za nasilje u porodici na nivou centralne Srbije u istoj godini manji (65%).
59. Kazna je izrečena tek svakom petom učiniocu (21,6%). U ukupnoj strukturi izrečenih krivičnih sankcija kazne zatvora i novčana kazna su zastupljene sa 14,8%, odnosno 6,8%, respektivno. Mere bezbednosti izrečene su u svakom četvrtom postupku koji je obuhvaćen uzorkom, bilo samostalno ili uz drugu krivičnu sankciju.
60. Generalno, najčešće izricana sankcija za krivično delo iz člana 194 Krivičnog zakonika, u posmatranom prostornom i vremenskom okviru, bila je uslovna osuda (72%), dok je najređe izricana sudska opomena (2,3%).
61. Dužina kazni zatvora izrečenih prvostepenim sudskim odlukama kretala se u rasponu od jednog meseca (dva slučaja) do 24 meseci (jedan slučaj), sa srednjom vrednošću od pet meseci. U strukturi izrečenih zatvorskih kazni preovlađuju one u trajanju od tri meseca do šest meseci.
62. Kada je reč o novčanim kaznama izrečenim prvostepenim sudskim odlukama, one su se kretale u rasponu od 15.000 (četiri slučaja) do 50.000 (jedan slučaj) dinara, a u njihovoj strukturi su dominirale kazne u iznosu od 30.000 dinara (deset slučajeva).
63. U najvećem broju slučajeva, sud koji je sudio u prvom stepenu nije našao otežavajuće okolnosti (68%). Onda kada ih je našao, to su najčešće bile „ranija osuđivanost'' (24%), „društvena opasnost dela'' (3%), „okolnosti i pobude iz kojih je delo izvršeno'' (2%) i „sklonost ka vršenju krivičnih dela'' (1,9%). U jednom slučaju je kao otežavajuća okolnost uzeta „činjenica da se optuženi nalazi u zatvoru''.
64. S druge strane, olakšavajuće okolnosti prvostepeni sud nije našao samo u 9,9% slučajeva – one su brojne i raznolike. Sud koji je sudio u prvom stepenu našao

ih je u okviru posmatranog uzorka predmeta ukupno 517, ili u proseku po dve olakšavajuće okolnosti po učiniocu kome je izrečena krivična sankcija.

65. Među olakšavajućim okolnostima preovlađuju „ranija neosuđivanost'' (23,7%), „roditeljstvo'' (21,4%), „priznanje krivičnog dela'' (12,8%) i „korektno držanje optuženog pred sudom'' (10,7%). Znatno manje su zastupljene sledeće okolnosti: „nepridruživanje oštećene krivičnom gonjenju'', „mladost optuženog'', činjenica da je „optuženi bez imovine'', „nezaposlenost'', „bračno stanje'', „iskreno držanje optuženog'', „pomirenje optuženog i oštećene'', „starost optuženog'' i drugo.

66. U strukturi mera bezbednosti izrečenih odlukama prvostepenog suda, apsolutno dominira mera obaveznog lečenja alkoholičara (62,8%), dok četvrtinu ovih mera čine mere obaveznog psihijatrijskog lečenja iz članova 81 i 82 KZ-a. Mere obaveznog lečenja alkoholičara i obaveznog lečenja narkomana izrečene su svakom petom licu protiv kojeg je vođen i okončan krivični postupak u prvom stepenu, što jasno ukazuje na upadljivo prisustvo problema zavisnosti od psihoaktivnih supstanci učinilaca nasilja u porodici, barem onih protiv kojih je vođen krivični postupak i kojima je izrečena krivična sankcija. Najčešće, ove mere izrečene su uz uslovnu osudu (66,6%) i kaznu zatvora (29,1%).

67. Zanimljiv je nalaz da struktura izrečenih krivičnih sankcija nije bila nezavisna od odnosa učinioca i žrtve. Naime, verovatnoća da će biti izrečena pre mera upozorenja nego kazna za krivična dela iz člana 194 st. 1 ili 2 KZ-a bila je najviša u slučaju viktimizacije bračne partnerke/bračnog partnera, a znatno niža u slučaju viktimizacije bivših supruga i – naročito – viktimizacije majki i očeva, onda kada se u ulozi žrtve krivičnog dela nasilja u porodici iz člana 194 st. 1 ili 2 Krivičnog zakonika pojavljivao roditelj, šansa da se izrekne kazna zatvora bila je najviša (tabele 27a i 27b). Istini za volju, optuženi koji su viktimizovali roditelje bili su znatno češće povratnici (51,7%) nego oni koji su viktimizovali svoje bračne partnere (21,7%). S druge strane, u ovom istraživanju nije utvrđena značajna povezanost povrata i izrečenih sankcija (pre svega u smislu odabira između kazne i mere upozorenja) nezavisno od odnosa između učinioca i žrtve – uz kontrolu varijabli koje se odnose na pravnu kvalifikaciju dela iz presude i broj žrtava, određena, slaba povezanost mogla se opaziti samo u slučajevima u kojima su žrtve učiniočevi roditelji, ali se ona gubila u slučajevima viktimizacije bračnih, vanbračnih i bivših supruga. Tako je učinilac povratnik koji je viktimizovao roditelja, u poređenju s povratnikom koji je viktimizovao suprugu, bio u većem riziku da bude osuđen na kaznu, nego da mu se izrekne mera upozorenja. Upravo zbog toga, gorenavedeni rezultati mogu se razumeti kao makar nesigurni indikatori postojećih stereotipa kod predstavnika pravosuđa o „idealnoj žrtvi", odnosno „okrivljavanja" pojedinih kategorija žrtava ovog krivičnog dela, pre svega žena koje trpe nasilje u braku ili vanbračnoj zajednici.

68. Najzad, rezultati ovog istaživanja uputili su i na problem nasilja koje partneri vrše na radnom mestu žrtve. Premda su se takvi slučajevi u posmatranim uzorcima pojavljivali sporadično, oni svakako podsećaju na jedno od konzistentnih i univerzalnih obeležja partnerskog nasilja nad ženama – žene su ugrožene rizikom nasilja od strane partnera i na svom radnom mestu.

Preporuke za unapređivanje domaćeg krivičnopravnog odgovora na nasilje u porodici odnosno pravosudne prakse u ovoj oblasti, zasnovane na rezultatima ovog istraživanja:

1. Nastaviti i unaprediti dobru tužilačku praksu obavljanja razgovora sa žrtvom i osumnjičenim. Ovakvo postupanje tužilaštva deluje ohrabrujuće na žrtvu, dok na osumnjičenog može delovati odvraćajuće (naročito u slučaju primarnih prestupnika). U razgovoru sa žrtvom, valjalo bi joj dati što više informacija o pravilima i toku postupka (koliko postupak može da traje, koji su mogući ishodi postupka, odnosno pojedinih procesnih radnji, koja je njena uloga u postupku, a naročito koji su mogući načini njene zaštite).
2. Zaštitu žrtve treba razumeti kao sistem mera kojima se postiže dvostruki efekat: zaštita žrtve od reviktimizacije i sekundarne viktimizacije i podizanje efikasnosti krivičnog postupka. S tim u vezi, treba odlučno koristiti sva postojeća rešenja koja omogućuju zaštitu žrtve, a ne zazirati ni od rešenja koja se u svetu smatraju dobrom praksom, a za čiju primenu ne postoje zakonske prepreke (npr. obaveštenje žrtve o izlasku okrivljenog iz pritvora, o njegovom puštanju na uslovni otpust i slično).
3. Prilikom odlučivanja o eventualnom odbačaju krivične prijave/odustanku od gonjenja, ne treba davati neprimeren značaj okolnosti „pomirenja" između žrtve i osumnjičenog i spremnosti žrtve da učestvuje ili istraje u postupku.
4. Aktivnije angažovanje javnog tužioca u postupku neophodno je radi donošenja pravovremenih i adekvatnih odluka (npr. u pogledu odlaganja krivičnog gonjenja, odustanka od gonjenja, podnošenja tužbe za zaštitu od nasilja u porodici, podnošenja pravnog leka). Samo njegovo prisustvo na glavnom pretresu (u skraćenom postupku) deluje ohrabrujuće na žrtvu, dok istovremeno jasno pokazuje, u prvom redu okrivljenom, ozbiljnost i zainteresovanost države da suzbije nasilje u porodici.
5. Trebalo bi razmatrati mogućnost primene ustanove odlaganja krivičnog gonjenja, uvek kada je to celishodno. Naročito su primerene mere: odvikavanje od alkohola ili opojnih droga (čl. 236 st. 1 t. 5 ZKP-a), podvrgavanje psihosocijalnoj terapiji (t. 6) i izvršavanje obaveze ustanovljene pravnosnažnom odlukom suda, odnosno poštovanje ograničenja utvrđenog pravnosnažnom sudskom odlukom (npr. mere zaštite od nasilja u porodici).
6. S obzirom na to što povrat (pa ni specijalni) nije redak kod učinilaca nasilja u porodici, neophodno je adekvatno procenjivati društvenu opasnost dela i učinilaca (prilikom odlučivanja o vrsti i meri sankcije, odlučivanja o odlaganju krivičnog gonjenja, predlaganju/određivanju pritvora i drugo).
7. Nastaviti s dobrom sudskom praksom izbegavanja neprimerenih ocena okolnosti koje se uzimaju kao olakšavajuće (npr. „porodičan", „oženjen čovek", „hranilac porodice", „roditeljstvo"), a okolnostima koje delo čine težim (npr. povrat, dužina trajanja nasilja, intenzitet ugroženosti/povrede, delo učinjeno u prisustvu deteta/dece, okolnost da u porodici ima dece) davati adekvatan značaj.
8. U slučaju postojanja više oštećenih, razmotriti primenu konstrukcije sticaja dela (oblika) nasilja u porodici. Ukoliko prevagne opredeljenje za jedno delo, okolnost da je delom pogođeno više lica mora imati odraza na izbor vrste i mere sankcije.

9. Treba imati na umu to da priroda i društvena opasnost ovog dela, kao i obeležja i opasnost učinilaca, nalažu celishodnost češćeg izbora uslovne osude sa zaštitnim nadzorom umesto uslovne osude, nego što je to slučaj u aktuelnoj praksi.
10. Još uvek postoji potreba za daljom edukacijom pravosuđa kako bi se suzbili ukorenjeni rodni stereotipi i sterotipi o „idealnoj žrtvi".

DECA ŽRTVE NASILJA U PORODICI

2

OSNOVNI POSTULATI KRIVIČNOPRAVNE ZAŠTITE MALOLETNIH LICA

1. Pravni okvir i međunarodni standardi

Donošenjem Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (u daljem tekstu: Zakon o maloletnicima), koji je stupio na snagu 1. januara 2006. godine, Republika Srbija svrstala se u listu zemalja koje su posebnim propisom regulisale oblast maloletničkog pravosuđa. Mada je zakon prvenstveno usmeren na regulisanje krivičnog postupka kada su u pitanju maloletnici kao učinioci krivičnih dela, poslednji, treći deo tog zakona, bavi se posebnom zaštitom maloletnika kao žrtava jednog velikog broja krivičnih dela.

Ovakva konstrukcija Zakona o maloletnicima bila je očekivana jer standardi koje su postavile međunarodne organizacije[1] takođe se u mnogo većoj meri bave pozicijom i pravima maloletnika kao učinilaca krivičnih dela, nego pravima maloletnika kao oštećenih u krivičnom postupku. Ipak, određeni međunarodni standardi kada su u pitanju deca koja su oštećena ili svedoci u krivičnom postupku jesu postavljeni i države su dužne da ih primenjuju.

Član 19 Konvencije o pravima deteta[2] obavezuje države članice *da preduzimaju sve odgovarajuće zakonodavne, administrativne, socijalne i obrazovne mere radi zaštite deteta od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povreda ili zloupotrebe, zanemarivanja ili nemarnog odnosa, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući i seksualnu zloupotrebu...*

Dalje je precizirano da se u te mere svrstavaju socijalni programi za obezbeđivanje podrške detetu, kao i svi oblici *sprečavanja, utvrđivanja, prijavljivanja, prosleđivanja, istrage, postupanja i praćenja slučajeva navedenog zlostavljanja deteta i, po potrebi, obraćanja sudu.*

Smernice Ujedinjenih nacija o pravdi u stvarima koje se tiču dece žrtava i svedoka krivičnih dela,[3] operacionalizuju gorenavedene obaveze države i propisuju da profesionalci, kada postupaju u ovim slučajevima, moraju da poštuju sledeće:

- princip poštovanja dostojanstva deteta;
- princip nediskriminacije;

1 O. Perić, *Razvoj maloletničkog krivičnog prava i rešenja zastupljena u novom krivičnom zakonodavstvu o maloletnicima u Republici Srbiji,* Branič 1-2/2007, str. 137-138

2 Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta „Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 15/90 i „Službeni glasnik Republike Srbije - Međunarodni ugovori", br. 4/96 i 2/97

3 UN Guidelines on Justice in Matters Involving Child Victims and Witnesses of Crime (ECOSOC resolution 2005/20), http://www.apav.pt/portal/pdf/ECOSOC_RESOLUTION_2005-20.pdf

- princip najboljeg interesa deteta, koji u sebi sadrži i pravo na zaštitu i pravo na zdrav razvoj;
- pravo na participaciju.[4]

Ovi principi su dalje razrađeni i ogledaju se u sledećim pravima dece žrtava ili svedoka krivičnih dela:

Pravo na poštovanje dečjeg dostojanstva podrazumeva da se s decom koja su žrtve ili svedoci krivičnih dela mora postupati brižljivo i pažljivo tokom celokupnog sudskog postupka, da će se uvažavati njihove lične prilike i trenutne potrebe, godine, pol, invaliditet, kao i nivo zrelosti, te da će se u potpunosti poštovati njihov fizički, mentalni i moralni integritet. Naglašeno je i da će mešanje u privatni život deteta biti ograničeno na minimum koji je potreban za dostizanje najvišeg standarda u prikupljanju potrebnih dokaza kako bi se obezbedilo fer i pravično suđenje. S ciljem izbegavanja dalje štete po dete, uzimanje izjava, preglede i ostale načine prikupljanja dokaza tokom istrage moraju da sprovedu edukovani profesionalci koji će postupati na senzibilan, dostojanstven i sveobuhvatan način, a sve ove radnje moraju biti sprovedene u prigodnom okruženju koje odgovara potrebama deteta i na jeziku koje dete razume.[5]

Pravo na zaštitu od diskriminacije podrazumeva, pored zabrane svih oblika diskriminacije na osnovu pola, rase, nacionalne, socijalne ili etničke pripadnosti, invaliditeta ili drugih svojstava, i pravo da svako dete treba da bude tretirano kao verodostajan svedok u čiji iskaz ne sme da se sumnja odnosno da se smatra neistinitim samo na osnovu detetovih godina.[6]

Pravo na informisanje znači da deca žrtve i svedoci krivičnih dela, kao i njihovi roditelji, staratelji ili pravni zastupnici, moraju biti odmah i na adekvatan način informisani o:

- dostupnosti medicinskih, psiholoških, socijalnih i ostalih servisa;
- krivičnom postupku i načinu na koji će se dete ispitivati;
- postojećim mehanizmima podrške za dete tokom trajanja sudskog postupka;
- posebnom mestu na kome će se saslušanje obaviti;
- mogućnosti da se traže zaštitne mere;
- posebnim mehanizmima da se preispitaju odluke u pogledu dece žrtava i svedoka krivičnih dela;
- pravima dece žrtava i svedoka krivičnih dela;
- toku postupka, činjenici da li je učinilac dela u pritvoru, odlukama tužilaštva;
- mogućnosti podnošenja zahteva za naknadu štete.[7]

Pravo da {dete} bude saslušano i da izrazi svoje stavove i zabrinutost obavezuje profesionalce da omoguće da deca slobodno i na svoj način iskažu svoje stavove i zabrinutosti koje imaju u vezi s njihovim učešćem u krivičnom postupku, svoju zabrinutost za ličnu bezbednost zbog relacije koju imaju sa učiniocem dela, način na koji žele da daju svoj iskaz i svoja osećanja u pogledu okončanja sudskog procesa. Profesionalci su dužni, ukoliko ne postoje mogućnosti da se izađe u susret detetovim zahtevima, da ga o tome na adekvatan način obaveste.[8]

4 Ibid., tačka 8
5 Ibid, tačke 10-14
6 Ibid, tačke 15-18
7 Ibid, tačke 19-20
8 Ibid, tačka 21

Pravo na efektivnu pomoć deci žrtvama i svedocima krivičnih dela, i gde je to moguće ostalim članovima porodice, obavezuje države da moraju da im obezbede pomoć posebno obučenih profesionalaca u različitim domenima usluga: finansijsku pomoć, pravnu pomoć, psihološko savetovanje, zdravstvene, socijalne i edukativne usluge, servise za fizički i psihološki oporavak i ostale servise koji su neophodni za reintegraciju deteta. Sve navedene usluge treba u fokusu da imaju potrebe deteta i da mu omoguće da aktivno učestvuje u svim fazama postupka. U pružanju pomoći i podrške deci žrtvama i svedocima krivičnih dela, profesionalci treba da učine napor ne bi li koordinisali svoja postupanja, kako dete ne bi bilo predmet preteranih intervencija. Sve usluge moraju biti na raspolaganju detetu od momenta podnošenja krivične prijave, pa sve dok za njima postoji potreba. Profesionalci su u obavezi da razviju i primene mere kako bi olakšali deci da daju iskaz ili da prezentuju dokaze kako bi se unapredila komunikacija i razumevanje pretkrivične i krivične faze postupka. Ove mere uključuju:

- postojanje specijaliste za decu žrtve i svedoke, koji će se baviti posebnim potrebama te dece;
- postojanje osobe za podršku, uključujući specijaliste i prikladne članove porodice koji prate dete tokom davanja iskaza;
- u slučajevima u kojima je to neophodno, imenovanje staratelja kako bi se zaštitili pravni interesi deteta.[9]

Pravo na privatnost jeste primarni interes zaštite dece žrtava i svedoka krivičnih dela. Potrebno je sačuvati kao tajnu informaciju da je dete uključeno u neki sudski proces. To se može postići uvođenjem obaveze poverljivosti i zabrane odavanja podataka na osnovu kojih bi moglo da se sazna ko je dete koje je žrtva ili svedok u sudskom postupku. Mere podrazumevaju zaštitu dece od javnosti, kao što je isključenje javnosti i medija tokom saslušanja deteta.[10]

Pravo da {dete}bude zaštićeno od izlaganja dodatnim štetnim postupcima tokom sudskog postupka obavezuje profesionalce da deci žrtvama i svedocima krivičnih dela moraju da pristupaju na senzibilan način kako bi im obezbedili pomoć i praćenje tokom postupka, objasnili tok postupka i mogući ishod, obezbedili da se suđenje odvija u što kraćem roku, osim ako to nije u najboljem interesu deteta, da se koriste procedure koje su prilagođene deci, da postoje interdisciplinarne usluge za decu na jednom mestu, preuređene sudske prostorije u kojima deca daju iskaz, pravljenje odmora tokom ispitivanja deteta, zakazivanje pretresa u vreme dana koje odgovara godinama i zrelosti deteta, prilagođen sistem obaveštavanja da dete dolazi u sud samo onda kada je to stvarno neophodno, i drugo. Profesionalci su takođe u obavezi da primenjuju sledeće mere:

- da se ograniči broj ispitivanja deteta uz obavezu da se preduzimaju specijalne procedure radi prikupljanja dokaza od deteta kojima bi se smanjila potreba za dodatnim ispitivanjem;
- da se dete zaštiti od unakrsnog ispitivanja od strane učinioca dela, i po potrebi, kada je to neophodno, da se dete sasluša bez prisustva učionioca dela; potrebno je obezbediti posebne čekaonice u sudu i izdvojene prostorije u kojima bi se obavljala saslušanja;

9 Ibid, tačke 22-25
10 Ibid, tačke 26-28

- da se omogući da se deca ispituju na senzibilan način, pri čemu je sudija dužan da upravlja ispitivanjem i da smanjuje mogućnost zastrašivanja deteta, korišćenjem drugih pomoćnih sredstava tokom svedočenja ili imenovanjem eksperta psihološke struke.[11]

Pravo na bezbednost zahteva da u slučajevima u kojima je bezbednost deteta žrtve ili svedoka ugrožena, moraju biti preduzete adekvatne mere kako bi se rizici po bezbednost prijavili nadležnim institucijama i dete zaštitilo pre, tokom i posle sudskog postupka. Profesionalci koji dolaze u kontakt s detetom moraju da obaveste nadležne ako sumnjaju da je dete bilo povređeno, da je sada povređeno ili da postoji opasnost da bude povređeno. Takođe, profesionalci moraju da budu edukovani da prepoznaju i spreče zastrašivanje, pretnje ili povrede deteta žrtve ili svedoka. U slučaju da je moguće da dete bude žrtva zastrašivanja, pretnji ili povreda, potrebno je preduzeti posebne mere kako bi se osigurala bezbednost deteta, kao što su:

- izbegavanje direktnog kontakta tokom celog sudskog postupka između deteta žrtve ili svedoka i osumnjičenog;
- izricanje sudskih mera zabrane prilaska koje se registruju;
- određivanje pritvora tokom istrage i određivanje posebnih uslova za kauciju s klauzulom „bez kontakata'';
- određivanje kućnog pritvora osumnjičenom;
- gde je moguće i gde je to potrebno, obezbeđivanje policijske zaštite deteta žrtve ili svedoka pri čemu se ne otkriva njegovo mesto prebivališta.[12]

Pravo na reparaciju obavezuje države da, u slučajevima u kojima je to moguće, deca žrtve dobiju naknadu štete kako bi ostvarili pravo na potpunu kompenzaciju, reintegraciju i oporavak. Procedure za ostvarivanje ovog prava moraju biti odmah dostupne i prilagođene deci. Reparacija može biti u obliku prava na naknadu štete od učinioca dela koja se dosuđuje u krivičnom postupku, može biti naknada žrtvama krivičnih dela koja se isplaćuje iz posebnog državnog fonda, i može biti pravo na naknadu štete koje se ostvaruje u građanskom postupku. Tamo gde je to moguće, potrebno je uračunati i troškove socijalne i edukativne integracije, troškove lečenja, psihološke i pravne pomoći. Moraju se ustanoviti takve procedure da izvršenje naloga za reparaciju i njeno plaćanje bude pre plaćanja kazne.[13]

Pravo na specijalne preventivne mere odnose se na decu žrtve ili svedoke krivičnih dela, koja su u posebnom riziku da ponovo budu viktimizovana ili napadnuta. Profesionalci su u obavezi da razviju i primene posebne strategije i intervencije zaštite u slučajevima u kojima postoji opasnost da dete ponovo bude viktimizovano. Te strategije i intervencije zaštite moraju uzeti u obzir prirodu viktimizacije, uključujući vrstu zlostavljanja u kući, seksualnu eksploataciju, zlostavljanje u institucionalnom okruženju i trgovinu ljudskim bićima (trafiking).[14]

Zbog zabrinjavajućih podataka s kojima se susretao Komitet Ujedinjenih nacija za

11 Ibid, tačke 29-31
12 Ibid, tačke 32-34
13 Ibid, tačke 35-37
14 Ibid, tačke 38-39

prava deteta, generalni sekretar Ujedinjenih nacija 2001. naložio je da se uradi sveobuhvatna studija o nasilju nad decom koja je objavljena 2006. godine.[15] Jedna od preporuka u toj studiji jeste da države moraju da razviju višestruk i sistematičan pravni okvir kako bi odgovorile na nasilje koje se čini nad decom, da ga integrišu u proces nacionalnog planiranja putem donošenja strategija, politika ili planova, i da odrede nadležnu osobu, prvenstveno na ministarskom nivou, koja će da nadgleda implementaciju mera kojima se prevenira i sprečava nasilje.

U ispunjavanju gore navedenih međunarodnih standarda za zaštitu dece od svih oblika nasilja, Republika Srbija je u čl. 64 Ustava[16] potvrdila prava deteta koja su ratifikovana Konvencijom o pravima deteta, a posebno da su *deca zaštićena od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zloupotrebljavanja.* Radi operacionalizovanja ustavnih načela o zaštiti dece, 2005. godine donet je Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja,[17] a nakon toga i posebni protokoli, 2008. godine usvojena je Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja[18] i donet Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja (2010-2012).[19]

Poseban protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja,[20] koji je donet u skladu sa Opštim protokolom za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja,[21] propisuje standarde za vođenje krivičnog postupka kada su deca žrtve ovih dela, u kome je podsećanje na relevantne odredbe Zakona o maloletnicima i Zakonika o krivičnom postupku. Jedino u tački 2.3,[22] Protokol obavezuje sud i tužilaštvo da *određenim radnjama ostvare preduslove za adekvatno učešće maloletnog lica u sudskom postupku.*

Međutim, kada se popisuju radnje koje sud i tužilaštvo treba da preduzmu, ima se utisak da je reč o radnjama u postupku koji se vodi zbog bilo kog od krivičnih dela u kome je maloletno lice žrtva (npr. obaveza saslušanja maloletnog lica uz prisustvo roditelja). Propušteno je da se naglasi da dela zlostavljanja i zanemarivanja prema maloletnicima uglavnom čine osobe koje se o detetu staraju ili osobe od poverenja. Ova deca – maloletnici, u sudskom postupku treba da svedoče protiv svog (svojih) roditelja, usvojioca, staraoca, rođaka i tako dalje. Zaštita najboljeg interesa deteta u ovim slučajevima bila bi da se prikupi dovoljno dokaza da maloletnici, žrtve zlostavljanja (fizičkog, seksualnog, psihičkog) i zanemarivanja, ne moraju da svedoče ili da njihovo svedočenje bude poslednje sredstvo dokazivanja kojem se u ovom slučaju pribegava. I kada svedoče, sud je taj koji treba da proceni da li je najbolji interes deteta da svoj iskaz dâ pred roditeljem zlostavljačem koji nema branioca, ili će sud takvom roditelju postaviti branioca

15 Report of the independent expert for the United Nations study on violence against children, 2006, http://www.unicef.org/violencestudy/reports/SG_violencestudy_en.pdf

16 Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 98/2006

17 Opšti Protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, Vlada Republike Srbije, Zaključak 05 br. 5196/2005 od 25. avgusta 2005.g., dostupan na http://minoritycentre.org/sites/default/files/Opstiprotokolzazastitudeceodzlostavljanjaizanemarivanja.pdf

18 Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 122/2008

19 Zaključak o usvajanju Akcionog plana za sprovođenje Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja (2010-2012), „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 15/2010

20 Poseban protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, Rešenje Ministarstva pravde br. 560-01-1/2009-01 od 17. juna 2009, dostupan na http://www.mpravde.gov.rs/images/Posebni%20protokol%20-%20pravosudje.pdf

21 Zaključak Vlade RS 05 br. 5196/2005 od 25. avgusta 2005, dostupan na http://minoritycentre.org/sites/default/files/Opstiprotokolzazastitudeceodzlostavljanjaizanemarivanja.pdf

22 Poseban protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, str. 23

po službenoj dužnosti, a zatim saslušati maloletnu žrtvu u skladu sa čl. 324 ZKP-a (bez prisustva osumnjičenog).

U praksi, malo toga se promenilo za decu žrtve nasilja. Još uvek ne postoje propisane procedure o tome na koji način se prikupljaju dokazi kako bi se sprečila sekundarna viktimizacija deteta žrtve ili svedoka, u iskaz dece se sumnja i u sudskom postupku se zahteva njihovo veštačenje na okolnost da nisu sklona „konfabulacijama", ne postoje dostupni servisi za reintegraciju dece koja su žrtve nasilja, deci i njihovim staraocima se ne daju potrebne informacije o toku postupka i njihovim pravima, a ne koriste se ni instituti koji predstavljaju deo našeg pravnog sistema, kao što je saslušanje deteta žrtve putem tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka.[23]

Još uvek je primetno nerazumevanje profesionalaca u odnosu na poziciju deteta žrtve, pogotovu ako treba da daje iskaz u prisustvu roditelja koji ga je prethodno zlostavljao. Autonomni ženski centar[24] se zbog jednog ovakvog slučaja u kome su i predsedavajuća sudija i zamenica tužioca i punomoćnica deteta po službenoj dužnosti insistirale da se dete sasluša u prisustvu oca, osumnjičenog, koji nije imao branioca, obratio Savetu za praćenje Zakona o maloletnicima.[25] Zakonska zastupnica, majka, zbog odbijanja da dozvoli da dete daje iskaz direktno pred ocem, kažnjena je zbog nepoštovanja suda s 50.000,00 din., a ta okolnost je uzeta kao olakšavajuća okolnost prilikom odmeravanja kazne okrivljenom. Ovde je važno napomenuti da je ovo bio treći po redu krivični postupak koji se zbog različitih oblika zlostavljanja i zanemarivanja vodio protiv oca, ovde osumnjičenog, te da su prema ocu bile izdate mere zaštite po Porodičnom zakonu - zabrana približavanja detetu i zabrana prilaska mestu stanovanja i školi deteta, koje profesionalci u ovom postupku nisu razmotrili niti uvažili.

Ovakvo postupanje profesionalaca delimično je posledica ustavnih i zakonskih odredbi koje propisuju da je u krivičnom postupku pretežniji princip zaštita prava okrivljenog, u odnosu na princip zaštite žrtava od sekundarne viktimizacije i zaštite najboljeg interesa deteta.

Komitet za prava deteta je u svojim Zaključnim primedbama,[26] koje je usvojio nakon razmatranja Inicijalnog izveštaja Republike Srbije po ovoj Konvenciji, konstatovao:

... Komitet pozdravlja uvrštavanje zaštitnih mera protiv nasilja u porodici u Krivični zakonik i Porodični zakon, ... Komitet, međutim, izražava zabrinutost zbog činjenice da se navedene uredbe ne sprovode i da opšta atmosfera nasilja, uključujući i porodično nasilje, i dalje preovladava u srpskom društvu...[27] Komitet posebno izražava zabrinutost zbog činjenice da telesno kažnjavanje u okviru porodice još uvek nije stavljeno van zakona, tako da se i dalje koristi kao široko rasprostranjeni disciplinski metod.[28]

Zbog ovako konstatovanog stanja, komitet je dao izričite preporuke državi Srbiji da preduzme korake radi obezbeđivanja efikasne primene zakona, ustanovi sveobuhvatan sistem obaveštavanja u slučajevima porodičnog nasilja i zloupotrebe dece, obezbedi efi-

U skladu sa st. 3 čl. 152 Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 85/2005

24 Autonomni ženski centar je ženska nevladina organizacija iz Beograda, koja od 1993. pruža psihološku i pravnu pomoć ženama žrtvama partnerskog i seksualnog nasilja, i njihovoj deci; više na http://www.womenngo.org.rs/

25 dopis Autonomnog ženskog centra upućen Savetu za praćenje zakona o maloletnicima dana 3. juna 2011.

26 Zaključne primedbe Komiteta za prava deteta: Republika Srbija, CRC/C/SRB/CO/1, donete 6. juna 2008, dostupne na sajtu Uprave za ljudska i manjinska prava, http://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/u3/konvencije/konvencija-o-pravima-deteta/zakljucna_zapazanja_inic_izv_crc.doc

27 Ibid, tačka 44, deo Zloupotreba i zanemarivanje dece

28 Ibid, tačka 46, deo Telesno kažnjavanje

kasnu, ali i po dete najbezbolniju, istragu u sudskom postupku u slučajevima porodičnog nasilja i zloupotrebe deteta, uključujući i seksualne zloupotrebe deteta u porodici, obezbedi sprovođenje krivičnih sankcija protiv učinilaca ovih krivičnih dela vodeći pri tome računa o zaštiti prava deteta na privatnost, te da obezbedi pružanje usluga podrške, s ciljem psihološkog oporavka i reintegracije deteta u društvo.[29] Takođe je preporučeno da Republika Srbija hitno i izričito zabrani telesno kažnjavanje u porodici.[30]

Da je sprečavanje i suzbijanje nasilja nad decom prepoznato kao važan problem na evropskom kontinentu, vidi se i posredstvom konvencija, preporuka i rezolucija Saveta Evrope. Kao regionalno međunarodno telo, Savet Evrope veliku pažnju posvećuje posebnim oblicima kriminaliteta i zaštiti žrtava nasilja, i prepoznao je da je potrebno utvrditi prava žrtava i obaveze država članica u zaštiti od svakog oblika nasilja pojedinačno. Tako, u poslednjoj deceniji na nivou Saveta Evrope donete su sledeće preporuke koje se, svaka ponaosob, bave tačno određenom vrstom nasilja nad decom: Rec (2001) 16 o zaštiti dece od seksualne eksploatacije; Rec (2005) 5 o pravima dece koja žive u državnim institucijama, Preporuka 1778 (2007) o deci žrtvama: suzbijanje svih oblika nasilja, eksploatacije i zlostavljanja, Rec (2009) 10 o integrisanim nacionalnim strategijama za zaštitu dece od nasilja, Preporuka 1905 (2010) o deci koja su svedoci nasilja u porodici. Savet Evrope je 17.11.2010. usvojio i Smernice o pravosuđu pristupačnom deci (Guidelines on child friendly justice),[31] koje se baziraju na istim principima i pravima kao i Smernice Ujedinjenih nacija o pravdi u stvarima u pogledu dece žrtava i svedoka krivičnih dela.[32]

Kako su ovo sve preporuke koje predstavljaju tzv. meko pravo, Savet Evrope je pristupio izradi i pravno obavezujućih dokumenata – konvencija od kojih su najznačajnije:

- Evropska konvencija o ostvarivanju dečijih prava (ETS br. 160, 1996),[33] koja u čl. 3, u delu proceduralnih prava, garantuje deci pravo da u sudskom postupku budu informisana i da izraze svoje mišljenje;
- Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima (ETS br. 197, 2005),[34] koja sadrži posebne odredbe kada su u pitanju deca žrtve trgovine ljudima;
- Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja (ETS br. 201, 2007),[35] s posebnim osvrtom na zaštitu od takvih oblika nasilja u okviru porodice;
- Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (ETS br. 210, 2011),[36] u kojoj je po prvi put jasno ustanovljena obaveza država potpisnica da štite decu svedoke žrtava porodičnog nasilja.

29 Ibid, sve preporuke možete pročitati u tački 45

30 Ibid, tačka 47

31 Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child friendly justice, http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/childjustice/Draft%20guidelines_en.asp

32 UN Guidelines on Justice in Matters Involving Child Victims and Witnesses of Crime (ECOSOC resolution 2005/20), http://www.apav.pt/portal/pdf/ECOSOC_RESOLUTION_2005-20.pdf

33 European Convention on the Exercise of Children's Rights, CETS No. 160, 1996, http://untreaty.un.org/unts/144078_158780/17/8/8234.pdf

34 Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima „Službeni glasnik Republike Srbije - Međunarodni ugovori", br. 19/2009.

35 Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja „Službeni glasnik Republike Srbije - Međunarodni ugovori", br. 1/2010.

36 Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence, CETS No. 210, 2011, http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/HTML/DomesticViolence.htm

Republika Srbija je do sada ratifikovala samo dve gorenavedene konvencije - o borbi protiv trgovine ljudima i o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja.

O tome koliko su fenomeni nasilja nad decom međusobno povezani, mnogo se govori poslednjih godina. Deca koja su u mladosti bila direktne ili indirektne žrtve porodičnog nasilja, uključujući i seksualno nasilje u okviru porodice,[37] često, bežeći od kuće i od nasilja koje su tamo doživljavali, postaju žrtve trgovine ljudima radi seksualne eksploatacije.[38]

U poslednjih dvadeset godina, pred Evropskim sudom za ljudska prava našli su se slučajevi u kojima su države, članice Saveta Evrope, smatrane odgovornim za nepružanje zaštite deci žrtvama porodičnog i seksualnog nasilja.[39] Nažalost, neki od slučajeva koji su razmatrani završili su se smrtnim ishodom po decu (i njihove majke), žrtve porodičnog nasilja.[40]

2. Deca kao direktne ili indirektne žrtve nasilja

Podaci Sveobuhvatne studije Ujedinjenih nacija o nasilju nad decom govore da između 133 i 275 miliona dece širom sveta godišnje svedoči nasilju u porodici. Partnersko nasilje povećava rizik od nasilja prema deci u porodici, i istraživanja pokazuju da postoji uska povezanost između nasilja nad ženama i nasilja nad decom.[41] Opšti komentar br. 13 Komiteta za prava deteta,[42] koji daje pravno tumačenje čl. 19 Konvencije o pravima deteta, izričito navodi da izloženost (svedočenje) nasilju u porodici predstavlja oblik psihološkog nasilja.[43] I Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja[44]

37 Ratifikovanjem Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, Republika Srbija je prihvatila obavezu, propisanu u čl. 18 Konvencije, da *preduzme neophodne zakonodavne ili druge mere kako bi obezbedila da sledeći vidovi namernog ponašanja budu kriminalizovani:*
a) bavljenje seksualnim aktivnostima s detetom koje, shodno odgovarajućim odredbama unutrašnjeg prava, nije navršilo pravni uzrast u kome su seksualne aktivnosti dopuštene;
b) stupanje u seksualne aktivnosti s detetom kada je pri tom:
- *primenjena prinuda, sila ili pretnja;*
- *zloupotrebljen priznati položaj poverenja, autoriteta ili uticaja nad detetom, uključujući tu i položaj u porodici;*
- *zloupotrebljena posebno osetljiva situacija u kojoj se dete nalazi, njegov ranjivi položaj, prvenstveno zbog mentalnog ili fizičkog hendikepa ili zavisnosti.*

O tome kolika je rasprostranjenost seksualne zloupotrebe dece, ne samo kod nas, nego i u Evropi i svetu, može da pokaže kampanja koju trenutno sprovodi Savet Evrope: *Jedno od pet – Ko su učinioci?*

38 Prema podacima iz Izveštaja o trgovini ljudima u RS za period od 2000. do 2010, koji je objavila nevladina organizacija ASTRA, specijalizovana za pružanje pomoći žrtvama trgovine ljudima, više od polovine identifikovanih žrtava trgovine ljudima u Srbiji (51%) imalo je prethodno iskustvo nasilja (u primarnoj porodici ili u partnerskom odnosu). Pretpostavlja se da je taj procenat i veći, imajući u vidu da za 33% žrtava ne postoji ovaj podatak. Izveštaj dostupan na sajtu http://www.astra.org.rs/wp-content/uploads/2008/07/palermo-2010-SRP-web.pdf, paragraf 885

39 Pogledati: Bevakva i S. protiv Bugarske (71127/01), A. protiv Ujedinjenog Kraljevstva (25599/94), E.S. i ostali protiv Slovačke (8227/04), D.P. i J.C. protiv Ujedinjenog Kraljevstva (38719/97), E. i ostali protiv Ujedinjenog Kraljevstva (33218/96)

40 Pogledati: Kontrova protiv Slovačke (7510/04), Tomašić i ostali protiv Hrvatske (46598/06)

41 Report of the independent expert for the United Nations study on violence against children, 2006, tačka 47, http://www.unicef.org/violencestudy/reports/SG_violencestudy_en.pdf; pogledati Ignjatović, T, *Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu: model koordiniranog odgovora zajednice,* Rekonstrukcija Ženski fond, Beograd, 2011, str. 40;

42 Committee on the Rights of the Child, General comment No. 13, The right of the child to freedom from all forms of violence, 2011, http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.13_en.doc

43 Ibid, tačka 21 (e)

44 Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, Vlada Republike Srbije, Zaključak 05 br. 5196/2005 od 25. avgusta 2005.

definiše izlaganje zbunjujućim ili traumatskim događajima i okolnostima (npr. porodičnom nasilju) kao oblik emocionalne zloupotrebe. Neke evropske države, i pre nego što je to propisano kao međunarodna obaveza, prepoznale su potrebu da se deci koja svedoče nasilju prizna status direktnih žrtava. Tako član 4 Zakona o sprečavanju nasilja u porodici Republike Slovenije propisuje da će se dete smatrati žrtvom nasilja u porodici i kada nije neposredno žrtva nasilja, već živi u okruženju koje karakteriše nasilje.[45]

Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici[46] po prvi put propisuje obavezu država članica potpisnica da u skladu sa čl. 26 Konvencije preduzmu posebne mere radi zaštite dece koja svedoče nasilju. Članom 46 Konvencije predviđeno je da će *države članice preduzeti neophodne zakonodavne i ostale mere kako bi osigurale da okolnosti da je delo učinjeno prema detetu ili u prisustvu deteta budu uzete u obzir kao otežavajuće okolnosti prilikom odmeravanja krivične sankcije.*

Dosadašnja praksa sudova u Srbiji je pokazala da se činjenica da je dete prisustvovalo izvršenju krivičnog dela, pa i krivičnog dela nasilja u porodici, ni na koji način nije uzimala u obzir, pa čak ni kao otežavajuća okolnost.[47] Samim tim, učinioci nasilja bivaju privilegovani, jer se posledice koje je takvo ponašanje imalo na psihički razvoj dece[48] ne procenjuju u sudskom postupku.

Zaštitnik građana Republike Srbije 31. avgusta 2011. doneo je zbirnu preporuku u odnosu na postupanje jednog odeljenja Centra za socijalni rad grada Beograda u kome je navedeno da je *centar za socijalni rad u više slučajeva saznanja ili sumnji na zlostavljanje i zanemarivanje deteta i porodičnog nasilja načinio propuste u radu na štetu prava deteta, koji se ogledaju u nepreduzimanju i neblagovremenom preduzimanju mera i aktivnosti iz nadležnosti organa starateljstva radi zaštite prava i interesa deteta, u nepoštovanju najboljih interesa deteta i standarda stručnog rada, kao i u neprimenjivanju važećih propisa, čime su povređena prava deteta na zaštitu od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, pravo na rehabilitaciju i reintegraciju deteta, pravo na blagovremeno, celovito i efikasno pružanje usluga socijalne zaštite, porodičnopravne zaštite i poštovanja najboljih interesa deteta.[49] I dalje nastavlja: nepriznavanjem detetu statusa žrtve nasilja, organi i ustanove propuštaju da detetu, koje trpi teške i često nepopravljive posledice po svoju dobrobit i razvoj, obezbede hitnu zaštitu i primene sve raspoložive mere radi detetovog oporavka od pretrpljenog nasilja i radi njegove integracije.*

Kako problem nije uočen samo u postupanju profesionalaca u Srbiji, članom 46 Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici[50] predviđeno je da će *države članice preduzeti neophodne zakonodavne i ostale mere kako bi osigurale da okolnost da je delo učinjeno prema detetu ili u prisustvu deteta bude uzeta u obzir kao otežavajuća okolnost prilikom odmeravanja krivične sankcije.*

Usaglašavanje krivičnog zakonodavstva sa članom 46 Konvencije predstavlja jedan

45 Zakon o preprečevanju nasilja v družini, „Uradni list RS", br. 16/08

46 Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence, CETS No. 210, 2011, http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/HTML/DomesticViolence.htm

47 S. Konstantinović-Vilić, N. Petrušić, *Krivično delo nasilja u porodici: aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu,* Autonomni ženski centar i Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Beograd, 2007.

48 Pogledati: *Behind Closed Doors – The Impact of Domestic Violence on Children,* (2006), UNICEF, The Body Shop International plc, UK, http://www.unicef.org/protection/files/BehindClosedDoors.pdf

49 Preporuka Zaštitnika građana od 31.8.2011, dostupna na sajtu http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/misljenja-preporuke-i-stavovi/1473-2011-09-05-07-31-04

50 Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence, CETS No. 210, 2011, http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/HTML/DomesticViolence.htm

od predloga sadržanih u Inicijativi Zaštitnika građana za izmenu Krivičnog zakonika u oblasti krivičnopravne zaštite žrtava porodičnog nasilja i seksualnog zlostavljanja.[51]

3. Saradnja institucija

U svim međunarodnim dokumentima koji se bave pitanjima nasilja nad ženama i decom, dosledno se naglašava potreba za bliskom saradnjom institucija koje su nadležne da svaka, u svom domenu, pružaju pomoć i podršku žrtvama.[52]

Zakon o maloletnicima, radi zaštite najboljeg interesa maloletnika kao učinilaca krivičnih dela, propisao je i aktivnu ulogu organa starateljstva, kao i međusobnu upućenost tužilaštva i suda na profesionalce iz organa starateljstva i obrnuto. Postavlja se pitanje zašto je zakonodavac propustio da uredi pitanje saradnje tužilaštva i suda sa organom starateljstva i u slučajevima kada je maloletno lice oštećeno nekim od navedenih krivičnih dela. Možda je zakonodavac imao na umu shodnu primenu odredbi ovog zakona o učešću organa starateljstva i kada su u pitanju maloletne žrtve? Nažalost, odgovora na ovo pitanje nema, barem ne u komentarima predmetnog zakona.[53]

Iako ne postoje zakonske odredbe o saradnji suda i tužilaštva sa organom starateljstva u slučajevima kada su maloletnici žrtve krivičnih dela, Republika Srbija je ipak načinila poseban korak kako bi poboljšala položaj maloletnika koji su žrtve zlostavljanja i zanemarivanja. Ministarstvo pravde juna 2009. usvojilo je Poseban protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja,[54] donet u skladu sa Opštim protokolom o zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja iz 2005.

Poseban protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja donet je u skladu s principima nediskriminacije, najboljeg interesa deteta, prava na život, opstanak i razvoj, i prava na participaciju, i utvrđuje sledeće opšte ciljeve:

- *da doprinese unapređivanju dobrobiti maloletnih lica suzbijanjem zlostavljanja i zanemarivanja, kao i da doslednim sprovođenjem svih zakonskih odredaba umanji efekte njihove sekundarne viktimizacije u sudskim postupcima;*
- *da doprinese obezbeđivanju da sve preduzete mere, radnje, aktivnosti i donete odluke tokom sudskih postupaka budu u najboljem interesu maloletnih lica;*
- *da doprinese obezbeđivanju stručne i efikasne pomoći pravosudnih organa ostalim nosiocima javne vlasti i drugim subjektima u procesu zaštite maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja;*
- *da doprinese unapređivanju rada pravosudnih organa radi hitnog i humanog postupanja prema maloletnim licima;*
- *da doprinese ostvarivanju ciljeva i smernica Nacionalnog plana akcije za decu i Opšteg protokola;*

51 Pogledati: http://www.ombudsman.rs/attachments/1529_Inicijativa%20za%20izmenu%20KZ%20ZG%202011final.doc

52 Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence, CETS No. 210, 2011, http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/HTML/DomesticViolence.htm, član 7 *Sveobuhvatne i koordinirane politike*

53 M. Grubač, Lj. Lazarević, *Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica,* Justnijan, Beograd, 2005.

54 Poseban protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, dostupan na http://www.mpravde.gov.rs/images/Posebni%20protokol%20-%20pravosudje.pdf

- *da doprinese ostvarivanju ciljeva Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od svih oblika zlostavljanja, zanemarivanja i iskorišćavanja.*[55]

Ono što predstavlja suštinu zaštite maloletnih žrtava definisano je specifičnim ciljevima Posebnog protokola, a to su:

- *uspostavljanje efikasne i jedinstvene procedure koja će osigurati postojanje brzog i koordinirajućeg postupka koji štiti maloletna lica od dalje viktimizacije i obezbeđuje im odgovarajuću pomoć;*
- *ostvarivanje efikasnijeg protoka informacija između organizacionih jedinica ministarstva nadležnog za pravosuđe i pravosudnih i drugih državnih organa i službi uključenih u proces zaštite maloletnih lica.*[56]

Opšti i specifični ciljevi Posebnog protokola operalizovani su u daljem tekstu protokola. Kada je u pitanju krivičnopravni postupak zaštite maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, propisane su radnje koje je potrebno uraditi odmah nakon prijavljivanja ili saznanja za krivično delo, kao i postupanje profesionalaca u toku samog krivičnog postupka. Onog momenta kada se prijavi ili sazna za krivično delo koje je učinjeno na štetu maloletnika, potrebno je da predstavnik javnog tužilaštva, pored onoga što je bila i dosadašnja praksa (da zna da prepozna da se radi o delu zlostavljanja i zanemarivanja i da postupa u skladu sa ZKP-om), *proceni rizik, stanje i potrebe maloletnika i njegove porodice* i *da koordiniše ostale učesnike u postupku radi potpunog sagledavanja rizika i stanja, te preduzimanja odgovarajućih mera u cilju zaštite.*[57]

Nema daljih uputstava o tome na koji način profesionalci procenjuju rizik (visok, srednji ili nizak stepen ugroženosti). Nije preporučena ili usvojena standardana lista pitanja (vodič za profesionalce), kakva inače postoji u svetu, koja bi pomogla da se profesionalci lakše odrede u odnosu na hitnost postupanja i stepen rizika, odnosno zaštite.[58] Lista pitanja za procenu rizika profesionalcima služi i kao orijentir u prikupljanju relevantnih informacija, tako da kasnije, s mnogo više argumenata, brane svoj stav i svoje postupanje, ali i kao dokaz u sudskom postupku.

Drugo važno pitanje koje se navodi u prvoj fazi zaštite jeste koordinacija ostalih učesnika u postupku. U glavi V Posebnog protokola,[59] navedeno je ko se smatra ostalim učesnicima u zaštiti maloletnih lica:

Javni tužioci specijalizovani za postupanje u ovoj vrsti materije blisko sarađuju s centrima za socijalni rad, predstavnicima ministarstva unutrašnjih poslova, pravde, prosvete i drugim ustanovama i organizacijama čija je uska nadležnost briga o porodici i mladima.[60]

55 Poseban protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, str. 9.
56 Ibid.
57 Ibid., str. 22
58 A. Summers, „Children's Exposure to Domestic Violence, A Guide to Research and Resources", Permanency Planning for Children Department, National Council of Juvenile and Family Court Judges, 2006; A.L. Robinson, „Reducing Repeat Victimization Among High-Risk Victims of Domestic Violence - The Benefits of a Coordinated Community Response in Cardiff, Wales", *Violence Against Women,* Volume 12, Number 8, Sage Publications 2006.
59 Poseban protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, str. 26.
60 Profesionalci koji su gore navedeni takođe su obavezani opštim i posebnim protokolima o zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja u okviru svog ministarstva.

U okviru iste glave, protokol je dao uputstva predstavnicima javnog tužilaštva u načinu na koji tužilaštvo treba da vrši koordinaciju ostalih učesnika u zaštiti maloletnih lica. Iako na prvi pogled izgleda kao da tu nema ničeg novog u odnosu na dosadašnje postupanje tužilaštava u Srbiji, ipak je u tekstu Protokola vidljivo zalaganje za jednu novu koncepciju rada – **blisku saradnju tužilaštva sa ostalim profesionalcima.** Tužilaštva su u obavezi da se konsultuju sa stručnjacima drugih službi, s tim što je istaknuto da proces konsultacije ne sme da utiče na hitnost postupanja. Protokol donosi jednu novinu kada je u pitanju saradnja organa starateljstva i tužilaštva, a to je organizovanje tzv. konferencije slučaja.[61] Konferencija slučaja je timski sastanak predstavnika različitih institucija nadležnih za rešavanje situacija nasilja u porodici[62] ili nasilja nad decom, koju saziva voditelj slučaja u organu starateljstva (a po dogovoru može i neki drugi stručnjak, npr. tužilac) i na kojoj se zajednički procenjuje stepen ugroženosti žrtve odnosno žrtava, izrađuje plan zaštite, formira osnovna grupa za zaštitu, izrađuje rezervni plan i određuje način praćenja efekata.[63] Međutim, Posebni protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja ne nalaže tužiocu da prisustvuje konfrenciji slučaja već navodi da je poželjno da konferenciji slučaja prisustvuje specijalizovan tužilac koji se na nju obavezno poziva. U slučaju njegovog izostanka – dostavlja mu se zapisnik.[64] Na ovaj način, prisustvo konferenciji slučaja zavisi najviše od ličnog angažmana i entuzijazma specijalizovanog tužioca koji postupa u predmetu.

Mada svim profesionalcima deluje da konferencija slučaja predstavlja još jednu dodatnu radnu obavezu za koju je potrebno izdvojiti određeno vreme u okviru redovnih obaveza, oni profesionalci koji su tokom prethodnih godina učestvovali na takvoj konferenciji, uvideli su njene prednosti. Na tom sastanku, na koji su pozvani svi oni profesionalci koji imaju saznanja o slučaju (lekari, vaspitači, nastavnici, školski psiholog ili pedagog) i oni koji po njemu treba da postupaju (policija, organ starateljstva, tužilaštvo), radi se sledeće:

- prvo, stručnjak koji je zakazao sastanak ukratko iznosi činjenice slučaja;
- zatim stručnjaci međusobno razmenjuju sve informacije koje njihove službe imaju o slučaju;
- u slučajevima gde je moguće čuti šta maloletna žrtva govori iz skrin sobe ili putem audio-vizuelnih sredstava za prenos slike i zvuka, na konferenciju se poziva i maloletna žrtva s kojom razgovara psiholog ili drugo stručno lice;
- nakon svih prikupljenih informacija i dokaza, rekonstruiše se najverovatniji tok samog krivičnog dela i procenjuje stepen ugroženosti žrtve;
- potom, u skladu s procenom rizika, sledi dogovor profesonalaca oko toga ko će šta i u kom roku da uradi (plan zaštite), o čemu se sastavlja pismeni zapisnik;
- utvrđuje se i rezervni plan, alternativna rešenja za slabe tačke u dogovorenom planu zaštite;
- na kraju se dogovara datum revizionog sastanka kako bi se razmotrilo postupanje svih u prethodnom periodu i eventualno izmenio prvobitno sačinjen plan zaštite.

61 Ibid., str. 28.

62 I. Slavković, T. Ignjatović, *Nasilje u porodici – čija je odgovornost, Priručnik za organizovanje konferencije slučaja za zaštitu od nasilja u porodici,* Autonomni ženski centar, Beograd, 2006, dostupna na http://www.womenngo.org.rs/publikacije-dp/cija-je-odgovornost.pdf

63 Ibid.

64 Poseban protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, str. 28 .

Na ovaj način se postiže i zadovoljenje jednog od opštih ciljeva ovog protokola, a to je smanjenje sekundarne viktimizacije maloletnog lica, jer ono svoj iskaz neće morati iznova da ponavlja pred policijom, organom starateljstva i tužilaštvom, već samo jednom u prisustvu predstavnika ovih institucija. Ukoliko bi se tom prilikom iskaz deteta snimio putem tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka,[65] taj iskaz bi mogao da se koristi u daljem toku krivičnog postupka (kao dokaz u istrazi i na glavnom pretresu). Korišćenjem ove zakonske mogućnosti, maloletni oštećeni se štiti od psihološke i emotivne štete koju prouzrokuju naknadna svedočenja,[66] i tokom sudskog postupka bi samo trebalo da potvrdi da li ostaje pri navodima koje je tada rekao i da li ima nešto da doda. S druge strane, konferencija slučaja doprinosi da postupci radi zaštite maloletnih lica budu hitni, jer profesionalci ne razmenjuju međusobno dopise s molbama da im se dostavi izveštaj, dokaz, mišljenje i ne čekaju mesecima na njih, već se tačno dogovara šta je kojoj instituciji potrebno za dalji rad na slučaju od drugih institucija i u kom roku će ta druga institucija to da učini. Na konferenciji slučaja se zapravo pravi plan integralnih usluga za maloletnog oštećenog, koji je predviđen Smernicama Ujedinjenih nacija o pravdi u stvarima koje se tiču dece žrtava i svedoka krivičnih dela[67] i Smernicama Saveta Evrope o pravosuđu pristupačnom deci,[68] jer se vodi briga o detetu, o njegovim potrebama, o šteti koju je već pretrpelo[69] i o rehabilitaciji, a ne samo i isključivo o potrebama sudskog procesa (kakva je praksa bila do sada i po kojoj se o žrtvi razmišlja samo kao o „dokaznom sredstvu'').

65 U skladu sa st. 3 i 4 čl. 152 Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 85/2005.

66 N. Dičić, „Pregled najvažnijih odredaba Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica – usklađenost međunarodnim standardima ", *Zbirka odluka o ljudskim pravima IV – Presude Evropskog suda za ljudska prava o pitanjima koja se odnose na maloletnike,* Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2006, str. 15.

67 UN Guidelines on Justice in Matters Involving Child Victims and Witnesses of Crime (ECOSOC resolution 2005/20), tačke 22-25 i 29-31.

68 Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child friendly justice, tačke 16-17

69 R. Gašić-Marušić, „Zdravstveni aspekti nasilja nad decom, mogućnosti ranog otkrivanja i blagovremene zaštite", u: Milosavljević, M, (ured.) *Nasilje nad decom,* Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, 1998, str. 47-76.

ZAŠTITA MALOLETNIH OŠTEĆENIH: PRAVOSUDNA PRAKSA U VOJVODINI

1. Predmet i metodologija istraživanja

Istraživanjem su traženi odgovori na pitanja o načinu na koji su vođeni postupci u slučajevima koji su pokrenuti zbog krivičnog dela iz čl. 194 Krivičnog zakonika kada su deca bila direktne žrtve ovog krivičnog dela, kao i na koji način su se primenjivale posebne odredbe o zaštiti maloletnih lica kao oštećenih u krivičnom postupku u skladu sa Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica.[1] Istraživačkim upitnikom bila su obuhvaćena i pitanja u vezi sa saradnjom sudova, tužilaštava i centara za socijalni rad, u skladu s Posebnim protokolom o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja.

Od ukupnog istraživačkog uzorka koji se sastojao od 303 sudska i 303 tužilačka predmeta, iz osam osnovnih sudova i tužilaštava u Vojvodini, deca su se kao direktne žrtve nasilja pojavila u 32 sudska i 15 tužilačkih predmeta. Kako je ovo poduzorak koji je dobijen iz ukupnog istraživačkog uzorka, on nije u dovoljnoj meri reprezentativan da bi se nalazi mogli generalizovati, to jest da bi se moglo zaključivati o postojanju pravilnosti u postupanju sudova i tužilaštava u Vojvodini. Međutim, slučajevi koji su analizirani mogu da ukažu na pojave koje su zapažene kada su u pitanju dela porodičnog nasilja učinjena na štetu maloletnih lica, i o tome će biti reči u narednom delu.

Radi sprovođenja istraživanja krivičnopravne zaštite maloletnika u slučajevima nasilja u porodici, izrađen je poseban upitnik koji su anketari popunjavali u slučaju kada je dete u sudskim spisima označeno kao oštećeno predmetnim krivičnim delom. Jedan deo upitnika je sadržavao pitanja o opštim demografskim podacima, a drugi deo upitnika je bio usmeren na utvrđivanje na koji način se primenjuju zakonske odredbe.

I ovi podaci su prikupljani u periodu od 5. 6. 2010. godine do 27. 9. 2010. godine, kodirani su i obrađeni nezavisno od rezultata celokupnog istraživanja korišćenjem programa SPSS ver. 15.0. Rezultati sprovedene kvantitativne i kvalitativne analize prezentovani su onako kako je to urađeno za osnovno istraživanje, uz navođenje broja umesto procenta slučajeva, kako bi se izbegla greška u zaključivanju, jer se radi o malom uzorku slučajeva.

Analizirani uzorak čini 47 predmeta i to 15 tužilačkih i 32 sudska predmeta.

2. Predmeti tužilaštva

Od ukupno pregledana 303 predmeta osnovnih, odnosno opštinskih javnih tužilaštava u AP Vojvodini, u samo 15 slučajeva su maloletna lica bila označena kao direktne žrtve

1 Istraživanje primene Zakona o maloletnicima sprovedeno je kao prateće istraživanje u okviru istraživanja krivičnopravne prakse sudova i tužilaštava u slučajevima nasilja u porodici.

krivičnog dela nasilja u porodici. Struktura uzorka tužilačkih predmeta prema sedištu javnog tužilaštva prikazana je Tabelom 1.

Tabela 1. Struktura uzorka tužilačkih predmeta prema sedištu osnovnog (opštinskog) javnog tužilaštva

Mesto	
Novi Sad	4
Pančevo	1
Vršac	2
Zrenjanin	3
Subotica	1
Stara Pazova	1
Ruma	2
Sremska Mitrovica	1
Svega	**15**

Broj maloletnih lica koja su bila označena kao direktne žrtve u tužilačkim predmetima nešto je veći – 19, jer je u jednom slučaju prijavljeno nasilje nad troje, a u dva slučaja nad dvoje dece. Analiza tužilačkih predmeta, kada je u pitanju sam postupak u tužilaštvu, rađena je prema broju predmeta, a kada je u pitanju međusobni odnos učinioca i žrtve - prema broju žrtava.

2.1. Struktura uzorka tužilačkih predmeta s obzirom na oblik krivičnog dela

Ono što se može primetiti pri analiziranju tužilačkih predmeta, jeste da se, prilikom podnošenja krivične prijave od strane ovlašćenih podnosilaca, ovo delo učinjeno (i) prema maloletnom licu uglavnom kvalifikuje kao stav 1 (devet slučajeva), dok je u šest slučajeva bilo kvalifikovano kao st. 3. (samostalno ili u vezi sa st. 1).

Tabela 2. Struktura uzorka tužilačkih predmeta prema podnosiocu krivične prijave i kvalifikaciji dela u krivičnoj prijavi

Podnosilac krivične prijave	Kvalifikacija dela u krivičnoj prijavi			Ukupno
	194 st. 1	*194 st. 3*	*194 st. 3 u vezi sa st. 1*	
MUP	5	1	1	7
Oštećen/a	1	1	1	3
Roditelj oštećenog/e	2	0	2	4
Nepoznato	1	0	0	1
Svega	**9**	**2**	**4**	**15**

Oštećeni i njihovi roditelji koji prijavljuju delo ne moraju da poznaju zakon, ali ostaje nejasno zašto predstavnici MUP-a u najvećem broju slučajeva u kojima su oni podnosioci krivične prijave za nasilje u porodici prema maloletnom licu, vrše kvalifikaciju dela prema st. 1.

Moguće je da do ovakve kvalifikacije dela dolazi u slučajevima kada pored maloletne postoji i punoletna žrtva (najčešće majka deteta). Međutim, u jednom slučaju se radilo o maloletnoj žrtvi koja se nalazila u vanbračnoj zajednici sa učiniocem, a znamo da vanbračna zajednica za razliku od bračne ne predstavlja osnov za emancipaciju deteta.[2]

2.2. Maloletne žrtve nasilja u porodici

Iz tužilačkih spisa vidljiva je jedna pravilnost koja figurira skoro u svim istraživanjima koja se bave nasiljem nad decom. Dečaci i devojčice su u podjednakom procentu žrtve zlostavljanja u porodičnom kontekstu. U tužilačkom uzorku u kome se kao direktne žrtve pojavljuje 19 dece – deset su dečaci, a devet devojčice.

Tabela 3. Struktura uzorka tužilačkih predmeta prema polu i starosti deteta žrtve

Starost deteta žrtve	Pol deteta žrtve		Ukupno
	ženski	*muški*	
od 14 godina	5	7	12
od 14 do 18 godina	4	3	7
Svega	**9**	**10**	**19**

Nasilje nad maloletnim licima uglavnom je učinjeno u gradu (9), u mestu stanovanja (13), u zajedničkom stanu/dvorištu (12). Zabeleženo je prisustvo očevidaca događaja u sedam slučajeva, a u jednom slučaju koji se odigrao u zgradi škole koju dete pohađa, incidentu su prisustvovali razredni starešina i čistačica.

U strukturi prijavljenog nasilja, dominira fizičko nasilje (14), dok je psihičko prijavljeno u deset slučajeva, a ekonomsko i seksualno u po jednom slučaju.

Kako preovladava prijavljivanje fizičkog nasilja, sredstvo izvršenja je po pravilu fizička snaga – kombinovano (8), otvorena šaka (5) i glava (1), s tim što je u jednom slučaju korišćeno oruđe, a u dva slučaja neko drugo sredstvo. Uvrede, psovke i pretnje su bile prateće u četiri predmeta.

U devet slučajeva se iz spisa tužilačkog predmeta nije video motiv izvršenja dela, a od motiva koji su zabeleženi ističu se: neposlušnost deteta žrtve (3), poremećeni odnosi zbog alkoholizma prijavljenog lica (2) ili njegove zavisnosti od psihoaktivnih supstanci (1).

Ranije zlostavljanje deteta žrtve je zabeleženo u šest slučajeva,[3] a tamo gde ga je bilo, ono se sastojalo u vršenju psihičkog (u svim slučajevima) i fizičkog nasilja (u pet slučajeva). Samo u polovini slučajeva u kojima je konstatovano ranije zlostavljanje ono je bilo i prijavljeno nekoj instituciji. U dva slučaja ranije prijavljenog nasilja vođen je krivični postupak, a u jednom slučaju prekršajni postupak protiv učinioca nasilja.

2 Emancipacija u pravnom smislu jeste sticanje potpune poslovne sposobnosti deteta koje je navršilo 16 godina, pod posebnim okolnostima (sklapanjem braka ili roditeljstvom) u skladu sa čl. 11 Porodičnog zakona.

3 U šest slučajeva nije bilo podataka za ovo pitanje.

Osim jednog starijeg maloletnika koji je bio u alkoholisanom stanju i koristio oruđe (dršku kuhinjskog noža) da se odbrani, maloletnici žrtve u tužilačkim predmetima po pravilu nisu u alkoholisanom stanju niti koriste oružje ili oruđe.

2.3. Učinioci nasilja u porodici

Podaci tužilačkih predmeta o prijavljenim učiniocima nasilja u porodici kada su žrtve tih dela maloletna lica, pokazuju da je u 13 slučajeva prijavljen učinilac nasilja roditelj, u jednom slučaju deda po majci i u jednom vanbračni partner maloletne žrtve.

Tabela 4. Struktura uzorka tužilačkih predmeta prema polu maloletnih oštećenih i njihovom odnosu s licem protiv koga je podneta krivična prijava

Odnos deteta žrtve s licem protiv koga je podignuta krivična prijava	Pol deteta žrtve		Ukupno
	ženski	*muški*	
Vanbračna zajednica	1	0	1
Sin/ćerka	7	10	13
Unuk/unuka	1	0	1
Svega	**9**	**10**	**19**

Statistika tužilačkih spisa pokazuje da su prijavljeni učinioci nasilja nad maloletnim licima bile osobe muškog pola u 11 slučajeva i osobe ženskog pola u četiri slučaja, starosti od 33 godine do 48 godina (devet slučajeva), u braku ili vanbračnoj zajednici (deset slučajeva) ili razveden/a (četiri slučaja), s dvoje dece (sedam slučajeva), osnovnog (tri slučaja) ili srednjeg obrazovanja (šest slučajeva), (samo) zaposlen/a (sedam slučajeva).[4]

Učinioci žive u gradu (osam slučajeva) i na selu (pet slučajeva), državljani su Republike Srbije, srpske nacionalne pripadnosti (12). Nije bilo podataka da se radilo o licima koja su izbegla ili raseljena s Kosova, niti da su povratnici s ratišta.

Kada je u pitanju ranija osuđivanost, četvoro prijavljenih lica je bilo ranije osuđivano (od jedanput do pet puta). Prijavljenom licu koje je ranije osuđivano pet puta, od čega i za dela iz čl. 194 st. 1 i st. 3, bila je ranije izrečena i kazna maloletničkog zatvora.

2.4. Postupanje tužilaštava

Kada je u pitanju postupanje tužilaštva, istraživačka pažnja je usmerena na razloge zbog kojih se tužilaštvo odlučuje na odbacivanje krivične prijave kada postoji sumnja da je delo učinjeno na štetu maloletnog lica, kao i koje radnje tužilaštvo preduzima pre nego što donese takvu odluku. Stoga je od anketara traženo da primat daju onim slučajevima u kojima je tužilaštvo odbacilo krivičnu prijavu. Anketari su imali mogućnost da pored odbačenih krivičnih prijava zabeleže i krivične prijave koje nisu bile odbačene, s tim što se postupci koji su zabeleženi u tužilaštvu ne poklapaju s predmetima koji su bili zabeleženi u sudovima. Još jednom naglašavamo da podaci o ovako velikom broju odbačenih

4 U tužilačkim spisima ponekad nedostaju opšti demografski podaci o učiniocu i žrtvi, tako da se prilikom analize u proseku pojavljuje oko 10% podataka koji nedostaju.

krivičnih prijava ne predstavljaju pravilo u postupanju tužilaštava kada su u pitanju maloletnici kao žrtve krivičnog dela nasilje u porodici.

Tabela 5. Odluka tužilaštva nakon podnošenja krivične prijave

Odluka tužilaštva nakon podnošenja krivične prijave	Broj slučajeva
Odbacivanje krivične prijave	7
Predlog za preduzimanje istražnih radnji	6
Podizanje optužnice	2
Svega	**15**

Kako se može videti iz gornje tabele, u sedam slučajeva tužilaštvo je odbacilo krivičnu prijavu bez sprovođenja istrage.

Oštećeni je pola sata posle ponoći došao kući u pripitom stanju (1,65 gr/kg alkohola u krvi), te nakon što je probudio majku, otišao je u svoju sobu i glasno pustio muziku. Nakon toga ulazi njegov otac i govori mu da smanji muziku jer svi spavaju, na šta mu je mldb. oštećeni odgovorio „Pičko jedna, puši kurac!". Otac je tada sa obe ruke uhvatio mldb. sina i počeo da ga gura od sebe, a zatim mu je zadao jedan udarac zatvorenom šakom u predelu glave. Nakon toga mldb. oštećeni s kuhinjskog pulta uzima viljušku za meso i oca udara po glavi. Nakon toga otac mu otima viljušku, počinju međusobno da se guraju, padaju i zadaju jedan drugom udarce. Otac je uspeo da savlada svog sina i rukama ga držao na podu dok nije stigla policija koju je pozvala majka.

Osumnjičeni je polupao kućni nameštaj, staklene posude, te je u predelu lica udario mal. ćerku, a zatim prema njoj bacio keramičku posudu.

Razlog za ovakvu odluku tužilaštva je najčešće bio nedostatak dokaza (četiri predmeta) ili konstatacija tužilaštva da se prijavljeno delo ne smatra krivičnim delom (jedan predmet), s tim što je u četiri slučaja tome prethodilo traženje mišljenja centra za socijalni rad i prikupljanje dodatnih informacija. U jednom slučaju je nastupila smrt osumnjičenog.

Samo u jednom slučaju tužilaštvo je pribeglo primeni instituta odlaganja krivičnog gonjenja iz čl. 236 ZKP-a i krivična prijava je odbačena nakon što su se osumnjičena i maloletna oštećena podvrgle terapiji u centru za socijalni rad.

Krivična prijava je odbačena jer je osumnjičena izvršila obavezu iz čl. 236 tač. 6, tj. i osumnjičena i oštećena su se podvrgle psihosocijalnoj terapiji. Prema izveštaju centra za socijalni rad, terapija se uspešno sprovodi, te je tako otklonjena i štetna posledica.

Da tužilaštva ovim slučajevima prilaze s dozom opreza, i to opravdanom, vidljivo je na primerima utvrđene zloupotrebe ovog krivičnog dela. U tri predmeta očevi maloletnih oštećenih prijavljivali su zlostavljanje od strane majke, dok je u jednom slučaju postojala i prijava seksualnog zlostavljanja od strane dede po majci u čijem domaćinstvu živi mal. oštećena nakon razvoda svojih roditelja.

Krivičnu prijavu je podneo bivši suprug osumnjičene, kao sredstvo pritiska na osumnjičenu, jer je pokrenula parnični postupak protiv podnosioca prijave radi zaštite od nasilja u porodici i parnični postupak koji se vodi za starateljstvo nad maloletnom oštećenom, a čiji su roditelji podnosilac prijave i osumnjičena.

U skoro istom broju slučajeva (šest) tužilaštvo je podnelo predlog za sprovođenje istražnih radnji, ali je nakon prikupljenih dokaza, samo u jednom slučaju podnelo optužnicu. U dva slučaja odustanak od daljeg gonjenja usledio je posle pristizanja izveštaja organa starateljstva, u jednom jer je utvrđeno da u odnosu na mal. oštećenu prijavljeno delo nije krivično delo, u jednom jer su mal. oštećena i njena majka odustale od svedočenja i u jednom nakon veštačenja u pogledu mal. oštećenog za koga je utvrđeno da ima epilepsiju, te se nije onesvestio od šamara koji mu je udarila majka.

Tabela 6. Razlozi za odbacivanje krivične prijave ili odustajanje od gonjenja

Razlozi	Odluka tužioca			Ukupno
	Odbacivanje	*Istražne radnje*	*Optužnica*	
Nedostatak dokaza	4	0	0	4
Smrt osumnjičenog	1	0	0	1
Podvrgavanje osumnjičenog terapiji	1	0	0	1
Odustanak nakon istrage	0	5	0	5
Prijavljeno delo nije kriv. delo	1	0	0	1
Nije odbačena	0	1	2	3
Svega	**7**	**6**	**2**	**15**

Tužilaštvo obavlja razgovor sa oštećenim maloletnim licima samo u pet od petnaest slučajeva, prilikom podnošenja krivične prijave (dva slučaja), nakon podnošenja krivične prijave (dva slučaja), a u jednom slučaju prilikom primene instituta odlaganja krivičnog gonjenja. Kada je obavljen razgovor sa oštećenim maloletnim licem, u dva slučaja u pitanju su bila deca mlađa od 14 godina, a u tri slučaja starija od 14 godina.

Istovremeno, tužilaštva su obavila razgovor sa osumnjičenima u tri slučaja od petnaest slučajeva – prilikom podnošenja krivične prijave, nakon podnošenja i u jednom slučaju prilikom primene instituta odlaganja krivičnog gonjenja.

2.5. Saradnja javnog tužilaštva sa organom starateljstva

Saradnja javnih tužilaštava sa organom starateljstva vidljiva je u slučajevima u kojima je tražen izveštaj organa starateljstva i koji su uticali na donošenje odluke tužilaštva o daljem postupanju u predmetnom slučaju. U devet od petnaest slučajeva, traženo je mišljenje organa starateljstva.

Tabela 7. Uticaj izveštaja centra za socijalni rad na razloge za odbacivanje krivične prijave ili odustajanje od gonjenja

Razlozi za odbacivanje ili odustajanje	Da li je tražen izveštaj centra za socijalni rad			Ukupno
	Da	*Ne*	*Nepoznato*	
Nedostatak dokaza	3	1	0	4
Smrt osumnjičenog	0	1	0	1
Podvrgavanje osumnjičenog terapiji	1	0	0	1
Odustanak nakon istrage	2	2	1	5
Prijavljeno delo nije kriv. delo	1	0	0	1
Nije odbačena	2	1	0	3
Svega	**9**	**5**	**1**	**15**

Tužilaštvo je tražilo izveštaj centra za socijalni rad, te je nakon provere dospeo izveštaj u kom je navedeno da u dedinoj porodici nema zlostavljanja nad mldb. detetom, te da ne postoji nasilje u porodici. Zbog navedenog, doneta je odluka o odbacivanju kriv. prijave. Oštećena potiče iz razrušene porodice, a sada živi u skladnom domaćinstvu sa svojom majkom i njenim roditeljima, koji su vredni ljudi. Odnosi između žrtvinog oca i majke su duboko poremećeni.

Odustanak od gonjenja dana 9.12.2009, s obzirom na to što iz iskaza razrednog starešine proizlazi da je osumnjičeni blago udario šamar oštećenom, da je bio revoltiran i uznemiren zbog stalnih primedbi na ponašanje njegovog deteta, da je inače dobar čovek i bolestan, da je često dolazio u školu zbog ponašanja mldb. oštećenog, da oštećeni inače živi sa ocem, dok majka živi u Zemunu, dok je oštećeni naveo da voli svog oca, da ga je otac malo udario, da ga nije bolelo, dok iz izveštaja centra za socijalni rad proizlazi da u ponašanju oštećenog postoji poremećaj, da se otac trudi sam da ima uvid u ponašanje mldb. oštećenog, te je ponašanje oštećenog bilo ishitreno, ali adekvatno nastaloj situaciji budući da se oštećeni duže vreme ponaša asocijalno i konfliktno, te bi kažnjavanje oca od strane suda mldb. oštećeni samo zloupotrebio i nastavio s neadekvatnim ponašanjem kako u školi tako i u privatnom životu.

Kako je period koji je obuhvaćen istraživanjem podrazumevao predmete koji su se dogodili pre ili odmah nakon donošenja Posebnog protokola o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, činjenica da je u više od polovine predmeta postojala saradnja tužilaštava i organa starateljstva veoma je pohvalna, ali dalje od traženja izveštaja organa starateljstva nije se išlo.

Ni u jednom slučaju nije uočeno da se tužilaštvo suprotstavilo mišljenju organa starateljstva i da nije postupilo u skladu s tim mišljenjem. Mada su u većini slučajeva izveštaji organa starateljstva bili korektni, ima i onih koji su bili nepotpuni u sagledavanju svih okolnosti slučaja i porodičnih prilika.

Na primer, u opisanom slučaju u kojem je roditelj svom detetu udario šamar u školi, u prisustvu razrednog starešine i čistačice, nije ispitivano da li isto čini i kod kuće; ne

proverava se činjenica zašto je detetova majka otišla i da li joj otac deteta dozvoljava viđanje, itd. Krivicu su, ne samo učinilac nasilja, nego i institucije, prebacili na maloletnog oštećenog, bez dovođenja u pitanje da li je njegovo ponašanje moguća posledica, a ne uzrok nasilja.

Nema podataka o tome da je tužilaštvo u ovim predmetima podnelo tužbu za izdavanje mera zaštite od nasilja u porodici ili neku od tužbi radi zaštite prava deteta po Porodičnom zakonu. Doduše, u komentaru jednog slučaja je navedeno sledeće:

Tužilac je u optužnici predložio, na osnovu čl. 198 st. 2 tač. 1 i 2 ZKP-a, meru zaštite iz Porodičnog zakona i to iseljenje i zabranu prilaska. Okrivljeni je uslovno osuđen na deset meseci s rokom provere od dve godine, a predlog za izricanje mera zaštite iz Porodičnog zakona je odbijen.

Mada je vidljiva dobra namera i pokušaj ovog tužilaštva da se maloletna žrtva zaštiti, stiče se utisak da tužioci ne poznaju u dovoljnoj meri ovlašćenja koja imaju po Porodičnom zakonu. Druga okolnost je da se ovaj slučaj dogodio jula 2009. godine, dva meseca pre izmene Krivičnog zakonika kojom je omogućeno donošenje mere bezbednosti zabrane približavanja i kominikacije sa oštećenim iz čl. 89a KZ-a, i da tužilaštvo kasnije u toku postupka nije tražilo da se izrekne ta mera bezbednosti.

3. Deca kao direktne ili indirektne žrtve nasilja u porodici

Pre analize sudskih predmeta u kojima su maloletna lica označena kao direktne žrtve nasilja, biće napravljen osvrt na pitanje da li profesionalci priznaju deci, svedocima nasilja u porodici, status oštećenih. Da bi smo ovo ustanovili, uporedili smo podatke koji su dobijeni u istraživačkom uzorku sudskih predmeta, a koji se odnose na broj dece koja su prepoznata kao direktne žrtve, s podatkom o tome koliko je učinilaca ovog krivičnog dela imalo decu, i istovremeno su čitanjem sudskih predmeta pronalaženi oni u kojima maloletna deca nisu prepoznata kao žrtve ovog krivičnog dela.

Na ukupnom uzorku od 303 sudska predmeta u kojima je bilo 307 učinilaca, podaci pokazuju da samo 18% učinilaca nije imalo decu,[5] dok su 252 učinioca imala jedno dete (21%), dvoje (39%), troje (22%) i više dece, uglavnom maloletne. U ispitivanom uzorku, samo 40 dece (11,2%)[6] u 32 sudska slučaja (10,6%) prepoznati su kao direktne žrtve ovog krivičnog dela, odnosno u 12,7% slučajeva u kojima je učinilac imao decu (N=252).

U analiziranim sudskim predmetima primećeno je da su deca najčešće prisustvovala nasilju koje je vršeno nad njihovom majkom, ali je bilo i onih koji su zajedno s majkom vređani, nazivani pogrdnim imenima, kojima su nasilnici pretili, ne samo usmeno nego i oružjem/oruđem i izbacivali ih iz kuće.[7]

Dana 20.06.2006. godine oko 16 časova učinilac je žrtvu vređao rečima „jebem ti oca i majku", potom ju je uhvatio za kosu i počeo da vuče po podu i nakon toga ju je zajedno s malodobnim detetom izbacio na ulicu ne dozvoljavajuci im ulazak u kuću; dana

5 Dobijeni podatak je sličan podatku koji je ranijim istraživanjem dobijen za sudove u Beogradu i Nišu, gde je konstatovano da je bez dece bilo 14,2% učinilaca (videti: S. Konstantinović-Vilić, N. Petrušić, *Krivično delo nasilja u porodici: aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu,* Autonomni ženski centar i Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Beograd, 2007).

Ukupan broj žrtava koje su obuhvaćene optužnicom/optužnim predlogom iznosio je 357.

7 Neki od navedenih slučajeva su i ranije citirani, ali je radi razumevanja fenomena prisustvovanja nasilju odlučeno da se ponovo navedu.

21.02.2006. godine učinilac je žrtvi pretio rečima „ubiću te, a ubiću i dete", a nakon toga i rečima „kurvo jedna, jebaću ti i majku i oca" .

Okrivljeni je bio u teškom stanju pijanstva, preko 2,5% alkohola u krvi, u stanu gde su živeli kao podstanari je, nakon verbalne prepirke sa oštećenom, nju udario glavom o zid, srušio je na pod, udarao rukama i nogama, stavljao nogu na vrat, a sve to u prisustvu njene maloletne ćerke. Dobila je lake telesne povrede.

Okrivljeni je neutvrđenog dana, u januaru mesecu 2008. godine, oštećenoj D.M. uputio uvredljive reči nazivajući je „kurvo", psujući je, pretio da će kupiti pištolj i ubiti i nju i decu, nakon čega je neutvrđenog dana, u martu 2008. godine, oštećenoj D.M. upućivao uvredljive reći, te joj zadao udarac otvorenom šakom u predelu glave i više udaraca nogom u predelu butine i pretio da će zaklati i nju i decu, a sve navedeno činio u prisustvu svoje maloletne dece D.S., D.D. i D.G.

Okrivljeni je pogrdnim rečima vređao suprugu oštećenu S.P. i to rečima: „Kujo, kurvo, jebem vas", a potom iz kuće uzeo dva noža sečiva 17 cm i držeći noževe u ruci došao ispred oštećene S.P. i maloletnih M. i Lj. P. , preteći im rečima: „Zaklaću vas, sve ću vas pobiti", nakon čega su oštećene uplašene za svoj telesni integritet pobegle i zaključale se u sobi, pri čemu je okrivljeni u svojoj kući, bez odobrenja nadležnog organa neovlašćeno držao vatreno oružje - pušku marke „Toz", tablice ABN 16359 sa 235 komada municije, kalibra 5,6 mm.

Učinilac je u vremenskom periodu od 2007. godine, pa do 03.06.2009. godine, smanjenih sposobnosti da shvati značaj svog dela i da upravlja svojim postupcima ali ne u bitnoj meri, primenom nasilja, pretnjom da će napasti na život i telo i drskim i bezobzirnim ponašanjem ugrozio spokojstvo, telesni integritet i duševno zdravlje člana svoje porodice, vanbračne supruge-oštećene. U alkoholisanom stanju i zbog mentalnog poremećaja i poremećaja ponašanja zbog upotrebe alkohola (f10.1), tukao ju je, čupao, vređao. Dana 03.06.2009. takođe u alkoholisanom stanju, kada je oštećena nakon svađe pokušala da napusti kuću s mal. ćerkom, učinilac je uzeo nož i pokušao da je ubode u stomak, ali je oštećena uspela da pobegne i da se skloni u kuću svoje majke. Učinilac je pri tome bio svestan svoga dela, hteo njegovo izvršenje i bio svestan da je delo zabranjeno.

Učinilac je u stanju bitno smanjene uračunljivosti, pri čemu je bio u alkoholisanom stanju od oko 2 promila, primenom nasilja i bezobzirnim ponašanjem ugrozio spokojstvo i telesni integritet svoje supruge, tako što joj je u prisustvu dvoje maloletne dece, stavio vanglu s kupusom na glavu, odgurnuo je, nakon čega je ona pala na pod, a zatim ju je dva-tri puta otvorenom šakom udario u predelu glave i gurnuo na krevet, a potom ju je još nekoliko puta udario šakom u predelu lica, zatim joj kuhinjskim nožem pretio da će je ubiti. Oštećenoj je naneo lake telesne povrede u vidu nagnječenja mekih tkiva u čeonom predelu glave, predelu lica, nosa i vrata.

Okrivljeni je svoju suprugu oštećenu S.M. u više navrata vređao, govorio joj je da je kurva u prisustvu dece, psovao joj roditelje, a dana 31.07.2008. godine oštećenu je nekoliko puta udario otvorenom šakom u predelu glave i uhvatio ju je za vrat.

Učinilac je u porodičnoj kući, u prisustvu mal. ćerke, nakon svađe sa suprugom - žrtvom, nju fizički napao. Udario ju je više puta otvorenom šakom u predelu lica i tela, a zatim pesnicom u predelu oka, usled čega je oštećena pala na pod, a on je nastavio da je udara. Naneo joj je lake telesne povrede - krvni podliv oba oka, nagnječenje i krvni podliv u predelu leđa i obe ruke.

Učinilac je nakon prepirke sa svojom suprugom tj. oštećenom oko neverstva ošteće-

nog, udario oštećenu otvorenom šakom u predelu glave, uhvatio ju je za vrat, daveći je pred decom, a onda ju je zajedno s decom isterao iz kuće.

Mnogo dramatičniji slučajevi bili su oni gde su maloletna deca bila prinuđena da brane svoje majke:

Okrivljeni je popio dva-tri piva od 0,5 l nakon posla, kada se vratio kući oštećena je gledala seriju, suđe nije bilo oprano, ćerka koja ima loše vladanje u školi je htela da izađe i prespava kod drugarice, pa su se okrivljeni i oštećena posvađali oko toga. Okrivljeni je udario oštećenu zbog ćerkinog ponašanja, gurali su se do kupatila, oštećena je gađala okrivljenog nekom plastikom, on ju je ugurao u kupatilo, te je leđima pala u kadu, pa su joj noge bile preko kade. Došla je tada ćerka i kuhinjskim nožem ubola okrivljenog iznad lakta. Tada je prestala tuča, a oštećena je pozvala policiju.

Ili gde su majke branile svoju decu:

U porodičnoj kući učinilac je tokom verbalnog sukoba sa oštećenom, bivšom suprugom i njihovom mal. decom, krenuo ka sinu u nameri da ga udari, pa je udario majku koja se isprečila kako bi ga zaštitila čime joj je naneo lake telesne povrede.

Da nasilje ne prestaje ni nakon prekida (van)bračne zajednice, i da su maloletna deca sredstvo kojim se učinioci nasilja služe kako bi i dalje činili nasilje prema svojim bivšim partnerkama,[8] pokazuju i ovi slučajevi:

Dana 26.02.09 okrivljeni je došao do kuće svoje bivše vanbračne supruge-oštećene, gde ona živi s majkom i bratom, a u nameri da preuzme njihovo zajedničko dete, iako to nije bio dan predviđen za njihovo viđanje i održavanje ličnih kontakata, te je okrivljeni, nakon svađe i upućenih uvreda u dvorištu kuće snažno odgurnuo oštećenu.

U periodu od 2002. do 2008. godine učinilac je tukao, vređao, psovao žrtvu i sprečavao ju je da radi. Nakon prestanka bračne zajednice naneo joj je laku telesnu povredu, pretio, na silu uzeo dete.

Neki od učinilaca su čak kršili mere zaštite koje su im bile izrečene u skladu s Porodičnim zakonom, ne osvrćući se na činjenicu da su i mal. deca prisutna.

Nakon što je žrtva došla da preuzme njihovog zajedničkog sina, u toku verbalnog konflikta sa žrtvom, ispred kuće učinioca, učinilac je više puta otvorenom šakom udario žrtvu u predelu obraza, iako mu je presudom zabranjeno da uznemirava žrtvu, da bi potom nakon nekoliko dana došao u stambene prostorije firme u kojoj žrtva radi, iako mu je presudom zabranjeno da pristupa u prostor mesta rada žrtve na udaljenosti manjoj od 50m i naloženo da se uzdržava od pristupa u ovaj prostor.

Učinilac je prekršio meru zaštite od nasilja u porodici, to jest zabranu približavanja žrtvama, bivšoj supruzi i maloletnoj deci, na taj način što je došao do kuće u kojoj se nalazila žrtva s maloletnom decom, ušao u kuću i prostoriju u kojoj se nalazila žrtva s decom i na taj način im se približio na udaljenost manju od 200 m .

Svi gorenavedeni slučajevi mogu da ukažu na to da u našem krivičnopravnom sistemu zaštite izostaje adekvatna zaštita dece koja su indirektno (posmatranjem nasilja koje se vrši prema drugom roditelju) ili direktno (izbacivanjem iz kuće, usmenim pretnjama i pretnjama oružjem/oruđem, psovkama, uvredama) ugrožena nasiljem u porodici.

Ono što predstavlja dodatnu poražavajuću činjenicu, kada je u pitanju krivičnopravna zaštita, jeste da je u 37% slučajeva roditeljstvo učinioca bilo uzeto kao olakšavajuća okolnost, i ni u jednom slučaju činjenica da je delo izvršeno u prisustvu deteta (dece) nije

8 Pogledati: T. Ignjatović, *Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu: model koordiniranog odgovora zajednice,* Rekonstrukcija Ženski fond, Beograd, 2011, str. 42.

bila navedena kao otežavajuća okolnost.

Postoji i jedan broj slučajeva u kojima je partnerka–oštećena, u vreme izvršenja dela bila trudna, ali ni u tim slučajevima sud tu činjenicu ne uzima u obzir prilikom odmeravanja kazne. Iako smo ovde u domenu zaštite nerođenog deteta, u dosadašnjoj praksi nismo videli da je ijedan učinilac nasilja odgovarao za uzrokovanje prevremenog porođaja ili čak smrt fetusa.

Okrivljeni je pretnjom da će napasti na život i telo oštećene, drskim i bezobzirnim ponašanjem ugrožavao spokojstvo, telesni integritet i duševno stanje oštećene, na taj način što ju je u alkoholisanom stanju napao verbalno, upućivao joj pogrdne reči, te kada je oštećena predložila da ode kod ginekologa, da proveri svoje zdrastveno stanje, budući da je trudna, rekao joj da ne želi više da je vidi, pa pošto se oštećena sa svojim stvarima uputila prema putničkom vozilu, gađao ju je prvo stolicom, pa potom kuhinjskim nožem, ali je nije pogodio, jer je uspela da izbegne udarac noža i stolice.

Učinilac i oštećena su se posvađali zbog majke oštećenog; nakon verbalnog sukoba učinilac je svoju trudnu ženu udario otvorenom šakom po licu i u stomak, ona mu je uzvratila; njoj su konstatovane teške, a njemu lake telesne povrede.

Učinilac je ošamario svoju ćerku usled čega je pala na beton, svoju suprugu vređao i udario u predelu stomaka (dok je bila u drugom stanju), udario šamar supruzi bez povoda, da bi potom nastavio da je udara šakama u predelu glave, pretio supruzi da će je ubiti, slao joj sms poruke da će je napuniti olovom, istukao suprugu na ulici.

Poslednjih dvadeset godina u svetu su razvijene liste za procenu stepena ugroženosti žena žrtava partnerskog nasilja, koje služe da se proceni nivo opasnosti od mogućeg ubistva, ali i rizik od daljeg ponavljanja nasilja i nastanka teških telesnih povreda.[9] Sva prethodno opisana ponašanja učinilaca nasilja i specifična stanja u kojima se žrtva nalazila, a koja su navedena u ovim sudskim spisima, upravo predstavljaju faktore koji ukazuju na postojanje visokog stepena ugroženosti žrtve, ali i postojanja rizika od povređivanja ili ubistva i drugih članova porodice[10] (upotreba oružja ili pretnja oružjem, pretnja ubistvom, kršenje mera zaštite, zavisnost od alkohola i psihoaktivnih supstanci, napuštanje nasilnog partnera ili pokretanje postupka za razvod braka, trudnoća, nasilje koje se dešava pred decom). Ozbiljan rizik za decu da jednog dana i sama postanu direktne žrtve porodičnog nasilja postoji u svim onim slučajevima kada nisu bila direktne žrtve fizičkog nasilja, ali su tom nasilju svedočili.[11]

9 Liste za procenu stepena ugroženosti žrtava partnerskog nasilja nastale su istraživačkim putem, uvidom u veliki broj sudskih slučajeva koji su vođeni zbog krivičnog dela ubistva sadašnje ili bivše (van)bračne supruge odnosno partnerke, na osnovu kojih su izdvajana ponašanja učinilaca pre izvršenog ubistva koja su bila zajednička za većinu istraživanih slučajeva. Neke od tih lista jesu: DA (Danger Assessment Scale), dostupna na http://www.dangerassessment.org; SARA (Spousal Assault Risk Assesment), dostupna na http://www.biscmi.org/documents/Spousal_Assault_Risk_Assessment.pdf, B-; SAFER (Brief Spousal Assault Form for the Evaluation of Risk), dostupna na http://canada.justice.gc.ca/eng/pi/rs/rep-rap/2005/rr05_fv1-rr05_vf1/rr05_fv1.pdf; DASH (Domestic Abuse, Stalking and Honour Based Violence), dostupna na http://www.dashriskchecklist.co.uk

10 Autonomni ženski centar u radu sa ženama koje su preživele ili i dalje preživljavaju partnersko nasilje koristi adaptiranu CAADA-DASH MARAC LISTU INDIKATORA RIZIKA za prepoznavanje visokorizičnih slučajeva nasilja u porodici, proganjanja i nasilja „u ime časti", koja je preuzeta sa sajta grada Richmond-a u UK (*http://www.richmond.gov.uk/domestic_abuse_multi-agency_risk_assessment_conference*), a koju je Autonomni ženski centar adaptirao i prilagodio kontekstu u Srbiji. Ta lista je trenutno u fazi pilotiranja i provere od strane Autonomnog ženskog centra i Sekretarijata za rad, zapošljavanja i ravnopravnost polova Autonomne Pokrajine Vojvodine.

11 A. Summers, (2006). Children's Exposure to Domestic Violence, A Guide to Research and Resources, Permanency Planning for Children Department, National Council of Juvenile and Family Court Judges; Edleson, J. L (2011). *Emerging Responses to Children Exposed to Domestic Violence.* Harrisburg, PA: VAWnet, a project of the National Resource Center on Domestic Violence, dostupno na http://www.vawnet.org

4. Sudski predmeti

4.1. Struktura uzorka sudskih predmeta s obzirom na oblik krivičnog dela

Od ukupno pregledana 303 predmeta osnovnih, odnosno opštinskih sudova u AP Vojvodini, u samo 32 (10,6%) predmeta maloletna lica bila su označena kao direktne žrtve krivičnog dela nasilja u porodici. Uzorkom sudskih predmeta obuhvaćeni su događaji koji su se odigrali u periodu od 22. decembra 2005. godine do 28. septembra 2009. godine. Struktura uzorka sudskih predmeta prema sedištu suda prikazana je Tabelom 8.

Tabela 8. Struktura uzorka sudskih predmeta prema sedištu osnovnog (opštinskog) suda

Mesto	opštinski	osnovni
Novi Sad	6	0
Pančevo	5	0
Vršac	5	0
Zrenjanin	1	4
Subotica	2	0
Sombor	5	0
Kikinda	0	2
Sremska Mitrovica	2	0
Svega	**26**	**6**

Analiza sudskih predmeta, kada je u pitanju sam postupak u sudu, rađena je prema broju predmeta (N=32), dok su podaci u odnosu na učinioce obrađivani prema ukupnom broju učinilaca (N=33), a podaci u odnosu na žrtve prema broju dece žrtava (N=40).

Podaci sudskih predmeta pokazuju gotovo istu pravilnost kao i analizirani tužilački predmeti. Kvalifikacija krivičnog dela u situaciji kada su maloletna lica oštećena krivičnim delom nasilja u porodici bila je po stavu 3 (samostalno ili u vezi sa st. 1), i po stavu 1. Slučajevi u kojima je delo kvalifikovano po st. 1 uglavnom su bili oni u kojima je pored maloletne postojala i punoletna žrtva (najčešće majka deteta), ili u kojima su podnosioci krivične prijave sami oštećeni ili njihovi zakonski zastupnici (videti Tabelu 9). Samo je jedan postupak pokrenut zbog kršenja mera zaštite od nasilja u porodici prema maloletnom licu.

Tabela 9. Struktura uzorka sudskih predmeta prema podnosiocu krivične prijave i kvalifikaciji dela u krivičnoj prijavi

Podnosilac krivične prijave	Kvalifikacija dela u krivičnoj prijavi									Ukupno
	118a st. 1	194	194 st. 1	194 st. 2	194 st. 3 (u vezi sa st. 1)	194 st. 5 u vezi sa st. 3 i 1	121 st. 2 i 193 st. 1	ostalo	nije označena	
MUP	1	0	4	1	8	0	1	1	0	**16**
Oštećen/a	0	0	3	1	4	1	0	0	0	**9**
Drugi za oštećenog/e	0	1	2	0	1	0	0	0	1	**5**
CSR	0	0	0	0	0	0	0	0	1	**1**
Nepoznato	0	0	1	0	0	0	0	0	0	**1**
Svega	**1**	**1**	**10**	**2**	**13**	**1**	**1**	**1**	**2**	**32**

Bilo je očekivano da krivične prijave u najvećem broju podnose predstavnici MUP-a (16), ali je neočekivano ovoliko prijava koje su podnela oštećena maloletna lica (devet). U tri slučaja od devet slučajeva u kojima su sami maloletni oštećeni podneli krivičnu prijavu, njihova zakonska zastupnica – majka takođe je bila oštećena ovim krivičnim delom, tako da su krivičnu prijavu podneli zajedno. Među drugim osobama iz detetovog okruženja, koje su podnosile krivične prijave MUP-u, preovladavaju majke koje nisu istovremeno i same bile žrtve nasilja (barem ne tom prilikom), otac, deda, sestra, a u jednom slučaju delo je prijavila razredna starešina. U istraživačkom uzorku samo je jedna krivična prijava radi zaštite maloletnog lica koju je podneo organ starateljstva.

Struktura krivičnih dela s obzirom na pravnu kvalifikaciju u optužnom aktu prikazana je Tabelom 10, dok je njihova struktura prema pravnoj kvalifikaciji u presudi suda koji je sudio u prvom stepenu predstavljena u Tabeli 11. Ishodi postupaka pred sudovima koji su sudili u prvom stepenu prikazani su Tabelom 12.

Tabela 10. Struktura krivičnih dela s obzirom na pravnu kvalifikaciju u optužnom aktu (N=32)

Pravna kvalifikacija krivičnog dela u optužnom aktu	N
Član 194 st. 2 KZ-a	1
Član 194 st. 3 KZ-a	14
Član 194 st. 3 u vezi sa st. 1 KZ-a	15
Drugo	2
Svega	**32**

Tabela 11. Struktura krivičnih dela s obzirom na pravnu kvalifikaciju u odluci suda koji je sudio u prvom stepenu (N=31)

Pravna kvalifikacija dela u prvostepenoj presudi[11]	N
Član 194 st. 2 KZ-a	1
Član 194 st. 3 KZ-a	15
Član 194 st. 3 u vezi sa st. 1 KZ-a	15
Svega	**31**

Tabela 12. Struktura ishoda krivičnih postupaka pred sudovima koji su sudili u prvom stepenu (N=32)

Ishod krivičnog postupka pred prvostepenim sudom	N
Obustava postupka	1
Doneta presuda kojom se optuženi oslobađa od optužbe	1
Doneta odluka kojom se optuženi oglašava krivim	29
Izrečena mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi	1
Svega	**32**

4.2. Učinioci nasilja u porodici

Prilikom obrađivanja podataka u vezi sa učiniocima, u jednom predmetu se kao učinioci pojavljuju i očuh i majka, tako da su podaci obrađivani u odnosu na ukupan broj učinilaca koji iznosi 33.

Svi sudski postupci koji su bili predmet ove analize vođeni su protiv roditelja kao učinilaca krivičnog dela nasilja u porodici prema deci. Uglavnom je bila reč o biološkim roditeljima, osim u dva slučaja kada je postupak vođen prema očuhu (Tabela 13).

Tabela 13. Struktura uzorka sudskih predmeta prema polu oštećenih i njihovom odnosu s licem protiv koga je podneta krivična prijava

Odnos deteta žrtve s licem protiv koga je podignuta krivična prijava	Pol deteta žrtve		Ukupno (N=40)
	ženski	*muški*	
Sin/ćerka	21	17	38
Pastor/pastorka	1	1	2
Svega	**22**	**18**	**40**

Statistika sudskih spisa pokazuje da je 29 osoba muškog pola i četiri osobe ženskog pola prijavljeno kao učinioci nasilja nad maloletnicima (Grafikon 1). Ako imamo na umu

12 U jednom predmetu tužilaštvo je odustalo od gonjenja pa je postupak obustavljen.

da žene kao učinioci nasilja u porodici u ukupnom istraživačkom uzorku čine 6%, može se zaključiti da žene, kada čine nasilje, čine ga češće prema svojoj deci.

Grafikon 1. Pol učinilaca

Oni koji čine nasilje prema svojoj deci su starosne dobi od 33 godine do 56 godina (23), u braku ili vanbračnoj zajednici (25) ili razvedeni/e (osam), s dvoje (12) ili troje dece (12), osnovnog (14) ili srednjeg obrazovanja (11), nezaposleni/e (18). Među nezaposlenima, njih 13 je ranije radilo, a šest obavlja privremene i povremene poslove (Tabele 14 i 15).

Tabela 14. Struktura uzorka sudskih predmeta prema starosti i bračnom stanju učinilaca krivičnog dela

Starost	Bračno stanje			Ukupno
	Oženjen/udata	Živi u vanbračnoj zajednici	Razveden/a	
18-25 godina	0	1	0	1
25-32 godine	1	3	0	4
33-40 godina	3	2	4	9
41-48 godina	3	2	2	7
49-56 godina	5	0	2	7
57-65 godina	3	1	0	4
Nepoznato	1	0	0	1
Ukupno	**16**	**9**	**8**	**33**

Tabela 15. Struktura uzorka sudskih predmeta prema broju dece i bračnom stanju učinilaca krivičnog dela

Broj dece	Bračno stanje			Ukupno
	Oženjen/udata	Živi u vanbračnoj zajednici	Razveden/a	
1	2	1	1	4
2	5	3	4	12
3	6	4	2	12
4	1	1	1	3
5 i više	1	0	0	1
8	1	0	0	1
Ukupno	**16**	**9**	**8**	**33**

Učinioci žive na selu (15), u gradu (15) i u prigradskom naselju (3), državljani su Republike Srbije, i dvadesetoro se izjašnjava da je srpske nacionalne pripadnosti. Za troje učinilaca je konstatovano da su izbegla ili raseljena lica s Kosova, a u jednom slučaju da je u pitanju povratnik s ratišta.

Kada je reč o ranijoj osuđivanosti, više od polovine prijavljenih učinilaca nasilja prema svojoj deci bilo je ranije osuđivano (u ukupnom uzorku taj podatak iznosi 40%). Učinioci su ranije bili osuđivani za isto krivično delo (njih šestorica, od toga jedan čak dva puta pre toga – videti Tabelu 16), neki za dela koja u sebi ne sadrže element nasilja, ali je bilo i onih koji su prekršajno kažnjavani zbog remećenja javnog reda i mira (jedan čak 13 puta) i dvojica po čl. 32 Zakona o oružju i municiji.[13] Samo jedan učinilac je vršio krivična dela i kao maloletnik. Samo jedna majka je bila ranije osuđivana, i to za krivično delo koje ne sadrži element nasilja.

Pitanje ranije osuđivanosti vraća nas na pitanje saradnje policije i tužilaštva sa organom starateljstva. Kako ne postoji zakonska obaveza policije da slučajeve porodičnog nasilja nad decom prijave organu starateljstva, već je to prepušteno Opštem protokolu o zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja, kao i posebnim protokolima, moglo bi se zaključiti da je u ovim slučajevima nedostajala adekvatna socijalna intervencija. Iz spisa većine predmeta nije se moglo utvrditi da li je organ starateljstva imao saznanja da u ovim porodicama postoji roditelj koji čini nasilje prema deci i drugim članovima porodice kako bi u odnosu na tog roditelja preduzeo adekvatne mere iz svoje nadležnosti (preventivni i korektivni nadzor, podnošenje tužbe za potpuno ili delimično lišenje roditeljskih prava i tužbe za izdavanja mera zaštite od nasilja u porodici). Podatak o ranijoj osuđivanosti nas vraća i na pitanje nedostatka standardne procene rizika od nasilja, jer je ponavljanje nasilja prepoznat rizik za teško povređivanje i smrtne ishode nasilja, odnosno pokušaj suicida. O negativnom uticaju ponavljanog (kontinuiranog) nasilja na fizički, psihički, emotivni, socijalni i saznajni razvoj dece i mogućim štetnim posledicama

13 Zakon o oružju i municiji, „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 9/92, 53/93, 67/93, 48/94, 44/98, 39/2003, 101/2005 - dr. zakon, 85/2005 – dr. zakon i 27/2011 – odluka Ustavnog suda.

po njihovo ponašanje i usvojene stavove, na osnovu podataka u sudskim spisima moglo se samo delimično zaključivati, ali su ti uticaji dobro poznati i dokumentovani.[14]

Tabela 16. Struktura uzorka sudskih predmeta prema ranijoj osuđivanosti

Ako je osuđivan, koliko puta	Da li je ranije osuđivan		Ukupno
	da	ne	
nije osuđivan	0	16	16
osuđivan jednom	8	0	8
osuđivan dva puta	3	0	3
osuđivan tri i više puta	4	0	4
nepoznato	2	0	2
ukupno	**17**	**16**	**33**

Među faktorima rizika za nasilno ponašanje koje se čini u odraslom dobu često se navodi iskustvo nasilja u detinjstvu, u primarnoj porodici i u okruženju u kojem je osoba odrastala. Učinioci nasilja prema deci, njih 14, rasli su u kompletnoj primarnoj porodici, dok je njih dvoje odrastalo bez oca, a jedan bez oba roditelja.[15] U 27 slučajeva anketari nisu iz sudskih spisa uspeli da saznaju kakvi su bili odnosi u primarnoj porodici učinioca. U četiri slučaja je bilo zabeleženo da su ti odnosi bili loši, a u jednom slučaju da su odnosi bili dobri. Njih troje je u toku sudskog postupka saopštilo da je problem u porodici bio alkoholizam oca, a kod jednog učinioca je konstatovano fizičko zlostavljanje u primarnoj porodici od strane oca.

Učinilac je odrastao uz agresivnog oca alkoholičara zbog koga su o njemu i njegovom bratu brinuli deda i baba po majci kod kojih je odrastao. Imao je jedanaestoro braće i sestara, završio je osnovnu školu uz četiri ponavljanja 1. razreda usled odsustva uslova za učenje. Izdržava četvoro dece iz prvog braka, četvoro iz sadašnjeg i troje ženine dece iz prvog braka i jedno unuče.

Kao što se iz gorenavedenih podataka vidi, analizom sudskih spisa teško da može da se dođe do relevantnih podataka o tome koliki je transgeneracijski prenos nasilnog ponašanja. Naravno, ustanovljavanje tih činjenica nije zadatak suda, ali kod profesionalaca koji postupaju u zaštiti dece žrtava nasilja mora da postoji svest da svaki oblik nasilja prema deci mora biti zaustavljen i sankcionisan kako deca žrtve ne bi kasnije preuzela nasilan obrazac ponašanja.

U analizi svih sudskih spisa konstatovano je da je veoma mnogo slučajeva koji su učinjeni pod dejstvom alkohola (52%). Slična pravilnost postoji i kada su u pitanju slučajevi nasilja prema deci. Kod 14 učinilaca od 33 učinioca konstatovan je problem sa zavisnošću od alkohola, i u vreme izvršenja dela njih sedmoro je bilo u stanju lakog, petorica u stanju srednjeg i dvojica u stanju teškog (komplikovanog) pijanstva. Zavisnost od alkohola je karakteristična za učinioce muškog pola (Tabela 17), dok se samo jedna majka nalazila u stanju lakog pijanstva.

14 A. Summers, (2006). Children's Exposure to Domestic Violence, A Guide to Research and Resources, Permanency Planning for Children Department, National Council of Juvenile and Family Court Judges; Edleson, J. L (2011). *Emerging Responses to Children Exposed to Domestic Violence.* Harrisburg, PA: VAWnet, a project of the National Resource Center on Domestic Violence, dostupno na http://www.vawnet.org

15 U 16 slučajeva, u sudskim spisima nije bilo podataka o ovoj okolnosti.

Tabela 17. Struktura uzorka sudskih predmeta prema polu i alkoholisanosti u vreme izvršenja dela

Alkoholisanost u vreme izvršenja dela	Pol		Ukupno
	muški	ženski	
lako pijanstvo	6	1	7
srednje pijanstvo	5	0	5
teško pijanstvo	1	0	1
komplikovano pijanstvo	1	0	1
ne	12	2	14
nepoznato	4	1	5
Ukupno	**29**	**4**	**33**

Kod 20 učinilaca uračunljivost je bila uredna, dok je kod sedam konstatovana smanjena uračunljivost, ali ne bitno, i kod pet bitno smanjena uračunljivost. Jedna osoba je proglašena neuračunljivom.

Kod jedne majke je konstatovano postojanje psihopatske strukture ličnosti, kod dva oca je konstatovane su psihoze, a nijedan učinilac nasilja prema deci nije bio zavisan od psihoaktivnih supstanci.

Odnos učinilaca prema delu za koje su prijavljeni ogleda se u tome što oni ne priznaju delo niti osporavaju vezu s događajem (14 slučajeva) niti prebacuju odgovornost na žrtvu (u četiri slučaja), dok ima i onih koji svoje postupanje opravdavaju time da nisu imali izbora (u tri slučaja) ili da su u pitanju bile nesrećne okolnosti (dva slučaja). Oni koji priznaju delo se ili ne kaju (četiri slučaja) ili izražavaju samo verbalno kajanje (pet slučajeva). Takvi rezultati se često dobijaju u istraživanjima dela nasilja u porodici, a kada su deca žrtve, moglo bi se reći da su i očigledna posledica još uvek uvreženog stava u našem društvu da je u redu disciplinovati decu putem fizičkog kažnjavanja, kao i činjenice da deca imaju mnogo manje moći od odraslih osoba i ne mogu da napuste nasilnog roditelja. Šansu da promene svoje ponašanje i stavove imaju samo očevi koji su prihvatili sopstvenu odgovornost kao i roditelji koji su se stvarno pokajali zbog učinjenog dela ili nanete štete (u četiri slučaja) – Tabela 18.

Tabela 18. Zastupljenost kajanja kod učinilaca prema polu

Da li učinilac izražava kajanje	Pol		Ukupno
	muški	*ženski*	
Da	3	1	4
Neodređeno	2	0	2
Samo verbalno kajanje	5	0	5
Ne kaje se	4	0	4
Ne priznaje delo	11	3	14
Nepoznato	4	0	4
Ukupno	29	4	33

Iako je uzorak mali, zanimljivo je bilo pogledati da li su učinioci koji iskazuju kajanje bili ranije osuđivani. Pokazalo se da samo oni roditelji koji nisu bili ranije osuđivani izražavaju kajanje zbog učinjenog, dok je u slučaju onih koji su bili ranije osuđivani konstatovano samo verbalno kajanje, što bi moglo da opravda pretpostavku o njihovoj spremnosti da ponavljaju nasilje prema svojoj deci (Tabela 19).

Tabela 19. Zastupljenost kajanja kod učinilaca prema činjenici ranije osuđivanosti

Da li učinilac izražava kajanje	Da li je ranije osuđivan		Ukupno
	Da	Ne	
Da	0	4	4
Neodređeno	1	1	2
Samo verbalno kajanje	3	2	1
Ne kaje se	1	3	4
Ne priznaje delo	10	4	14
Nepoznato	2	2	4
Ukupno	**17**	**16**	**33**

4.3. Žrtve – osnovna sociodemografska obeležja, karakteristike viktimizacije i odnos sa učiniocem

U istraživačkom uzorku, ukupno četrdesetoro dece bilo je označeno kao direktne žrtve krivičnog dela nasilja u porodici. U dva slučaja je prijavljeno nasilje nad troje dece, u četiri slučaja nad dvoje, dok je u ostalim slučajevima procesuirano nasilje samo nad jednim detetom.

U 17 slučajeva postupak je vođen samo u odnosu na dete žrtvu, dok su u 11 slučajeva bile zabeležene dve žrtve (dvoje dece ili odraslo lice i dete), u devet slučajeva su bile tri žrtve i u tri slučaja krivičnopravnom zaštitom bile su obuhvaćene četiri žrtve ovog krivičnog dela (majka i troje dece).

Struktura maloletnih lica kao žrtava se u sudskim predmetima nešto razlikuje od tužilačkih predmeta, jer preovladava veća zastupljenost devojčica (22) u odnosu na dečake (18) – Grafikon 2. Generalno gledano, deca oba pola su žrtve svojih roditelja u podjednakom odnosu. Ovde je reč o zloupotrebi odnosa moći koju roditelji imaju u odnosu na svoju decu, i pol u takvim slučajevima obično nije značajan.

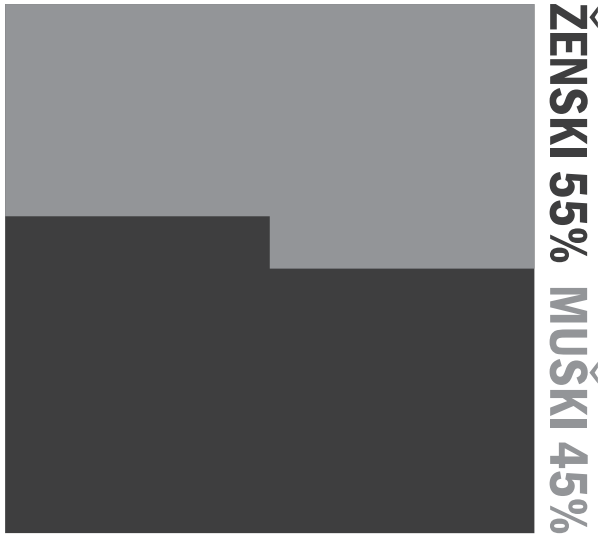

Grafikon 2. Pol deteta žrtve

U mlađem uzrastu (do 14 godina), dečaci i devojčice su kao žrtve nasilja skoro izjednačeni po broju, ali u uzrastu od 14 do 18 godina rodna dimenzija nasilja počinje da bude vidljiva – dvostruko je više devojaka nego momaka, koje su bile žrtve ovog krivičnog dela. Nažalost, ne možemo sa sigurnošću tvrditi da bi se takav podatak dobio i na većem, reprezentativnom uzorku, ali je pojava zanimljiva i trebalo bi je istražiti (Tabela 20).

Tabela 20. Struktura uzorka tužilačkih predmeta prema polu i starosti deteta žrtve

Starost deteta žrtve	Pol deteta žrtve		Ukupno
	ženski	*muški*	
do 14 godina	12	13	25
od 14 do 18 godina	10	5	15
Svega	**18**	**22**	**40**

Među žrtvama u ovom uzorku našle su se i tri bebe – dve bliznakinje mentalno obolelih roditelja, koje možda ne bi postale žrtve nasilja da u Srbiji postoji organizovana podrška i praćenje roditelja s mentalnim oboljenjima, i jedna beba koja je nastradala jer se njen otac, prilikom vršenja nasilja, nije obazirao na činjenicu da je majka drži u naručju.

Učinilac je nakon kraće prepirke ošamario svoju nevenčanu suprugu koja je u rukama držala njihovo dete staro pet meseci, da bi nakon što je otac žrtve pokušao da ih razdvoji i smiri, njemu zadao udarac u predelu leđa, pri čemu je zakačio i svoju mal. ćerku koja je od tog udarca zadobila ogrebotinu i crvenilo na čelu.

Ako se pogledaju podaci u odnosu na obrazovni uzrast deteta žrtve, devetoro dece je bilo predškolskog, 14 školskog i 15 srednjoškolskog uzrasta. U predmetima je bilo vidljivo i da su neka deca tokom vremena zbog nasilja napustila školovanje.

Žrtva je ćerka učinioca i odnosi među njima su duže vremena bili veoma loši, naročito kada je žrtva napustila osnovnu školu. Učinilac ima problema s konzumiranjem

alkohola i tada nasilje naročito eskalira. Više puta je bezuspešno lečen od alkoholizma. U sukob sa žrtvom naročito dolazi zbog njenog ponašanja, pa nasilje koristi u svrhu „prevaspitavanja deteta". Po mišljenju centra za socijalni rad, učinilac „neadekvatno obavlja svoju roditeljsku dužnost". Od 2006. godine mldb. žrtva se nalazila u evidenciji centra za socijalni rad zbog bežanja od kuće, a što se javilo kao posledica poremećenih porodičnih odnosa, ali centar za socijalni rad nije izricao bilo kakve mere niti je preduzimao nešto konkretno u rešavanju tog problema.

Žrtva je ćerka učinioca. U vreme izvršenja dela je imala 17 godina. Nije završila osnovnu školu (ima samo šest razreda osnovne škole), a roditelji su u njenom vaspitavanju imali problema. Prema izveštaju centra za socijalni rad žrtva je„od napuštanja osnovne škole počela da skita, odlazi od kuće i sklapa poznanstva s vršnjacima sličnog načina života, najčešće muškarcima, s kojima stupa u emotivne veze. Nije sklona vršenju krivičnih dela ali je podvodljiva i u riziku je od sukoba sa zakonom. Higijenske navike su joj slabo razvijene i stupa u seksualne odnose neodgovorno". Do sukoba sa učiniocem je došlo kada mu je žrtva saopštila da je rešila da se uda za Roma. Nakon izvršenog krivičnog dela žrtva živi u kući svojih roditelja s nevenčanim suprugom Romom i trudna je.

Deca žrtve nasilja žive u gradu (22), na selu (15), i u prigradskom naselju (troje) i državljani su Republike Srbije. Među decom žrtvama nije bilo izbeglih niti raseljenih lica s Kosova.

Sa sigurnošću je iz sudskih spisa ustanovljeno da je 27 dece bilo žrtva ranijeg zlostavljanja od strane učinioca, dok su u dva slučaja deca ranije prisustvovala zlostavljanju drugog člana porodice. Prema vrsti nasilja koje je činjeno, prethodno fizičko nasilje je vršeno nad 21 detetom, psihičko nad 19 dece i u jednom slučaju konstatovano je prethodno seksualno nasilje.

Mnogo više zabrinjava činjenica da je zlostavljanje dece bilo prijavljivano nadležnim institucijama u nešto manje od polovine slučajeva u kojima je zabeleženo ranije zlostavljanje, i to: većem broju institucija (u šest slučajeva), samo centru za socijalni rad (pet) i školskom psihologu/pedagogu (dva slučaja). Tek u svakom četvrtom postupku,[16] radi zaštite od prethodnog zlostavljanja, vođen je krivični postupak radi zaštite od nasilja u porodici (sedam slučajeva) ili prekršajni postupak (dva slučaja).

Kao reakciju na dugogodišnje nasilje koje su trpele, tri devojčice/devojke iz istraživačkog uzorka pokušale su samoubistvo. Iz predmeta je bilo vidljivo da su prvenstveno škole imale saznanja o zlostavljanju. Kao i druge institucije koje su dužne da štite maloletna lica od zlostavljanja i zanemarivanja, i škole su u obavezi da postupaju u skladu s Posebnim protokolom za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama.[17] Protokol ih obavezuje da formiraju poseban tim za zaštitu dece/učenika od nasilja i slučaj odmah prijave nadležnom organu starateljstva ili policiji. Međutim, podaci dobijeni na ovom uzorku pokazuju da škole odnosno timovi za zaštitu dece nisu to činili. Samo u jednom slučaju jedna razredna starešina prijavila je policiji fizičke povrede koje je videla na detetu.

Kao najstarija sestra vrlo često je dobijala batine od oca, zbog čega je imala suicidalne ideje, pokušaj samoubistva i potpuno razrađen plan, čak je napisala i oproštajno pismo i krenula ka Mostu Slobode da skoči, kada ju je neko od poznanika sreo i primetio

16 Isti odnos je zabeležen i u tužilačkim spisima.

17 Poseban protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, koji je Ministarstvo prosvete usvojilo 4.10.2007; dostupan na http://www.mp.gov.rs/userfiles/projekti/borba-protiv-nasilja/PosebniProtokol.pdf

uznemirenost, te ju je vratio kući. Samopovređivala se i tako što je čupala pramenove kose, davila se sopstvenim rukama, zasecala vene nožem – većina tih situacija događala se nakon neopravdano dobijenih surovih batina od strane oca. Mal. oštećena skoro svakodnevno ima suicidalne misli, a naručito nakon jake porodične svađe. Poslednji put je pokušala da oduzme sebi život kada je nakon šestočasovne prepirke otac nožem krenuo ka majci, dana 5.12.2007. godine (a što nije ušlo u činjenični opis k.d. – napomena anketara), kada je mal. oštećena krenula da skoči s terase stana u kome su živeli, ali ju je u tome sprečila komšinica. Obraćala se psihologu i pedagogu škole, a po mišljenju direktora škole, ona je visoko traumatizovana sa smanjenim pragom tolerancije za bilo kakvu porodičnu svađu. Sudija je kao olakšavajuće okolnosti našao: složene imovinske prilike i složene zdravstvene prilike okrivljenog (boluje od astme i pod stalnom je lekarskom terapijom), neosuđivan. Otežavajućih okolnosti nije bilo.

U vreme izvršenja krivičnog dela, a zbog nasilja koje je trpela, popila je veliku količinu tableta za smirenje s namerom da izvrši suicid; u spisima predmeta se vidi da je ranije bežala od kuće; imala je disciplinskih problema u školi, agresivno se ponašala prema drugim učenicima i imala je sukobe sa autoritetima; nalazi se u evidenciji centra za socijalni rad kao maloletno lice koje je izvršilo jedno krivično delo.[18]

Sud, sa svoje strane, nije na adekvatan način cenio okolnost vršenja prethodnog nasilja nad maloletnim licima, niti je utvrđivao posledice koje je to nasilje ostavilo na fizički i psihički status dece žrtava. I rezultati ovog istraživanja daju osnova za zaključak da je u sudskim presudama prevaga na strani olakšavajućih okolnosti (i to ličnih prilika učinioca), dok posledice viktimizacije oštećenog, čak i kada je u pitanju dete, ne zavređuju toliko pažnje prilikom odmeravanja kazne. Zato ne čudi (ali zabrinjava) to što pokušaji samoubistva maloletne oštećene, koji su u vezi s nasiljem koje je trpela, nisu cenjeni kao otežavajuća okolnost.

Deca nisu imala oružje u momentu kada je delo učinjeno, a samo je za jedno dete ustanovljeno da je bilo alkoholisano u vreme izvršenja dela.

U vreme izvršenja krivičnog dela, a zbog nasilja koje je trpela, popila je veliku količinu tableta za smirenje u kombinaciji sa alkoholom s namerom da izvrši samoubistvo; u spisima predmeta se vidi da je ranije bežala od kuće; ponašala se promiskuitetno i najčešće je birala partnere problematičnog ponašanja.

4.4. Obeležja izvršenja krivičnog dela

Krivična dela nasilja u porodici prema maloletnim licima su u skoro podjednakom uzorku učinjena u gradu (15), i u selu (14), dok je u tri slučaja nasilje izvršeno u prigradskom naselju. U 31 slučaju nasilje je izvršeno u mestu stanovanja žrtve, a u 21 slučaju u zajedničkom stanu/kući/dvorištu učinioca i deteta žrtve (Tabela 21).

18 Poslednja dva navedena pasusa preuzeta su iz istog slučaja u kome su oštećene dve mal. ćerke učinioca.

Tabela 21. Prostor izvršenja krivičnog dela

Prostor	
Stan/kuća/dvorište učinioca	8
Stan/kuća/dvorište žrtve	1
Zajednički stan/dvorište	21
Park/ulica/otvoren prostor	1
Drugo	1
Svega	**32**

Kada se pogleda koji su motivi za vršenje nasilja nad decom, dominira činjenica da je došlo do, kako je to nazvano u spisima predmeta, „poremećenih odnosa usled konzumiranja alkohola'' (u devet slučajeva), a odmah posle toga motiv je bio neposlušnost deteta žrtve (šest slučajeva) (Tabela 23).

Dana 07.06.2008. godine okrivljeni je u poslepodnevnim časovima u porodičnoj kući primenom nasilja ugrozio telesni integritet člana svoje porodice - svoga sina oštećenog mldb N.M, na taj način što mu je prvo zadao više udaraca otvorenom šakom u lice, nakon čega ga je uhvatio za nadlakticu leve ruke i mldb oštećenog uvukao u sobu, gde ga je zatim nekoliko puta udario otvorenom šakom u leđa, a zatim vojničkim opasačem, takođe u leđa i u predelu natkolenice, usled čega je mldb oštećeni zadobio lake telesne povrede u vidu nagnječenja leđa, oba uha, grudnog koša i obe natkolenice s krvnim podlivima. Od svoje treće godine mldb. dete je pokazivalo bezobzirno ponašanje prema svom okruženju. Bio je vrlo agresivan, roditelji su ga čak ispisali iz zabavišta jer je terao sam sebe da povraća, a kritičnog dana dete je bilo na igralištu i ostaloj deci pokazivalo guzu i svoj polni organ. Psihološkinja je razgovarala sa žrtvom i s roditeljima. Navodi da se otac kaje zbog toga što je uradio, te da je s majkom kontaktirao češće. Roditelji su joj u prvom razgovoru rekli da se njihovo mldb. dete nedolično ponaša i da na taj način iritira. Ona ih je uputila da dalje potraže lekarsku pomoć. Roditelji su prihvatili sugestiju. Danas se mldb. dete leči na Institutu za mentalno zdravlje i dijagnostikovan mu je hiperkinetski poremećaj ponašanja.

Dana 09.04.2008. godine u dvorištu porodične kuće, sposobna da shvati značaj svoga dela i da upravlja svojim postupcima, ugrozila je spokojstvo, telesni integritet i duševno stanje člana svoje porodice, mal. sina starog devet i po godina. Više puta ga je udarila drvenim prutom dužine 80 cm po telu, nanela mu LTP, 8-10 komada trakastih podliva crvene boje po leđima, dužine 15-25 cm, širine 1 cm, na levoj podlaktici dva velika hematoma širine 3 cm, dužine 10 cm i na levoj butini hematom veličine 4 x 10 cm. Majka se naljutila na sina koji je prethodno otišao od kuće, zaključao ju je sa ćerkom, a po povratku nakon dva sata je lagao gde je bio i pri tome vikao na majku.

Istina je da nije lako biti roditelj u situacijama kada deca ugrožavaju prava drugih ili pokazuju ponašanja koje odrasli procenjuju kao štetna za njihov razvoj, ali je odgovornost roditelja da se uzdrži od fizičkog kažnjavanja, da u skladu sa onim što je učinjeno proceni koja bi kazna bila adekvatna i ukoliko ne zna kako da se postavi u određenoj situaciji, da potraži pomoć stručnjaka. U našem društvu je tek pokrenuta rasprava o zabrani svakog fizičkog kažnjavanja dece, ali se ovde opisana dela nikako ne bi mogla

razumeti kao mera za „neposlušnost" deteta, ne samo zbog posledica po telesni integritet deteta (povrede), već i zbog načina i sredstava koja su u fizičkom nasilju korišćena (videti dalje u tekstu).

Tabela 22. Motiv izvršenja krivičnog dela

	Broj
iz spisa predmeta se ne vidi motiv	6
ljubomora	3
razvod bračne/raskid vanbračne zajednice	1
poremećeni odnosi zbog konzumiranja alkohola	9
podela imovine	1
učinilac isprovociran vređanjem i ponašanjem žrtve	2
neposlušnost deteta žrtve	6
mentalno oboljenje	3
drugo	1
Svega	**32**

Preovlađujući oblik nasilja nad decom je fizičko nasilje (u 29 slučajeva), dok je psihičko nasilje bilo zastupljeno u 19 slučajeva. U jednom slučaju je pored fizičkog utvrđeno i postojanje seksualnog nasilja, a u jednom slučaju i ekonomskog nasilja. Ovi podaci su skoro identični s podacima iz celokupnog istraživačkog uzorka. I na ovom uzorku se psihičko nasilje u više od polovine slučajeva nasilja događalo istovremeno s fizičkim, a u dva slučaja učinilac je procesuiran zbog vršenja „samo" psihičkog nasilja prema detetu (Tabela 23).

Tabela 23. Učestalost fizičkog i psihičkog nasilja

		Vrsta nasilja - psihičko		**Ukupno**
		ne	**da**	
Vrsta nasilja - fizičko	ne	1	2	3
	da	12	17	29
Ukupno		**13**	**19**	**32**

Ako pogledamo pol učinioca (N=33), očevi učinioci (kojih je ukupno 29) u 27 slučajeva vršili su fizičko nasilje, a u 18 slučajeva psihičko nasilje. Majke (kojih je ukupno četiri) u tri slučaja bile su fizički nasilne prema deci, a u dva slučaja su bile psihički nasilne. Činjenični opis dva slučaja koja su procesuirana samo zbog postojanja psihičkog nasilja izgledao je ovako:

Tokom 2004. i 2005. godine u više navrata i na različitim lokacijama, ispred kuće i ispred zgrade osnovne škole, na kolovozu ulice, a nakon razvoda braka sa ocem mal.

oštećenog (sina) i pošto je oštećeni - njihovo mal. dete povereno ocu na čuvanje i vaspitanje, u neposrednom kontaktu putem telefona, upućujući mu uvredljive reči i pretnje: „Htela sam ubiti tatu, kuća vam ide u vazduh, kompletno svi idete u vazduh, biće krvi do kolena, nećeš se živ vratiti kući", nasilnim putem je pokušavala da uspostavi kontakt s mal. oštećenim, izazivajući sukobe i fizičke obračune sa ocem mal. oštećenog, kojima je mal. oštećeni prisustvovao i time je ugrozila spokojstvo i duševno stanje svog mal. sina.

U toku novembra 2007. i 29.12.2007. u porodičnom stanu, u stanju smanjene uračunljivosti,ali ne u bitnoj meri, pretnjom da će napasti na život i telo, drskim i bezobzirnim ponašanjem ugrozio je spokojstvo, telesni integritet i duševno zdravlje članova svoje porodice-bivše supruge-oštećene, ćerke-oštećene i mal. ćerke-oštećene stare 17 godina, na taj način što je u toku novembra 2007.u alkoholisanom stanju, u stanju akutne alkoholne intoksikacije lakog do srednjeg stepena i mentalnog poremećaja i poremećaja ponašanja, usled zavisnosti od stalne upotrebe alkohola, lupao stvari po kući, polomio brave na vratima, oštećenoj bivšoj supruzi pretio da će je ubiti, dok je dana 29.12.2007. takođe u alkoholisanom stanju galamio, lupao i šutirao stvari po stanu, udarao nogom u ležajeve i ležajeve izbacio iz stana, srušio i šutirao novogodišnju jelku, hvatao se za polni organ i vređao ih nazivajući ih kurvama i govoreći im da uzmu torbice i izađu na ulicu da se prostituišu i zarade pare, pretio im da će ih izbaciti na ulicu, a oštećenoj bivšoj supruzi psovao krepanu i crknutu majku, zbog čega su bile prinuđene da pozovu policiju.

Kao sredstva izvršenja fizičkog nasilja prema deci najčešće se pojavljuje otvorena šaka (13 slučajeva), zatim telesna snaga učinioca korišćenjem ruku i nogu (deset), pesnica (četiri slučaja) ali i sredstva da se telo teško povredi kao što su remen od kamiona, sekira, nož, šipka, vojnički opasač, drveni prut. U jednom slučaju povrede su nanošene gašenjem cigareta po telu deteta, a jedno dete je zlostavljano polivanjem hladnom vodom. Psihičko nasilje po pravilu je vršeno upućivanjem uvreda, pretnji i psovanjem. Samo u 11 slučajeva, učinioci su koristili jedan način izvršenja. U svim ostalim slučajevima, bilo je dva ili više različitih načina nanošenja fizičkih i psihičkih povreda.

Sledeći opisi radnje dela najbolje ilustruju ove podatke:

Dana 22.12.2005. u porodičnoj kući, u toku svađe s mal. ćerkom, a u vezi sa đačkom knjižicom mal. sina, uzeo je remen od kamiona i mal. ćerci zadao dva udarca u predelu tela, nanevši joj pri tom lake telesne povrede u vidu oguljotine u predelu leve nadlaktice i leve natkolenice, čime je primenom nasilja ugrozio spokojstvo, telesni integritet i duševno stanje mal. ćerke.

Okrivljeni je primenom nasilja, drskim i bezobzirnim ponašanjem ugrožavao spokojstvo, telesni integritet i duševno stanje člana svoje porodice, svog maloletnog sina-oštećenog koji je živeo s njim, na taj način što ga je tukao i to uglavnom u večernjim satima, svakodnevno ga prisiljavao da uči celu noć i kontrolisao šta uči, gasio mu cigarete po telu, a kada bi oštećeni razgovarao preko telefona sa svojom majkom, stajao bi pored telefona kontrolišući šta govori, a usled kojih udaraca je oštećeni zadobio lake telesne povrede.

Okrivljeni je u stanju bitno smanjene uračunljivosti, primenom nasilja, koristio opasno oruđe, nakon međusobne verbalne prepirke sa svojim maloletnim sinom, iz kuće izneo sekiru s drvenom držalicom, dužine 50 cm, gađao oštećenog, nakon čega je uzeo nož na preklapanje dužine oštrice 11 cm, gađao njime oštećenog, ali ga nije pogodio.

U 12 slučajeva bilo je drugih svedoka koji su prisustvovali vršenju nasilja nad detetom (najčešće drugi članovi porodice). Većina njih bi se samim svojim prisustvom mogla

svrstati u kategoriju žrtava (direktnih ili indirektnih, maloletnih ili punoletnih), ali im taj status u ovim postupcima nije priznat.

Sticaj je konstatovan u četiri slučaja. Interesantna su dva slučaja u kojima je zabeležen sticaj stava 3 krivičnog dela nasilja u porodici sa stavom 1. U odnosu na ukupan uzorak (N=303), samo u ta dva slučaja učinilac nije bio privilegovan postupanjem tužilaštva i suda u situaciji kada su oštećeni i maloletno i punoletno lice. U tim slučajevima je bio zauzet stav da je zaštitni objekat ovog krivičnog dela svaki član porodice ponaosob, a ne porodica kao celina,[19] pa je samim tim i učinilac okrivljen za vršenje dva ili više dela, a ne jednog, što je preovlađujuća praksa.

Za jedno krivično delo iz čl.194 st.3 u vezi sa st.1 KZ-a utvrđena mu je kazna zatvora u trajanju od tri meseca, za drugo krivično delo iz čl.194 st.3 u vezi sa st.1 KZ-a utvrđena mu je kazna zatvora u trajanju od tri meseca i za jedno krivično delo iz čl.194 st.1 KZ-a utvrđena mu je kazna zatvora u trajanju od dva meseca, pa mu je primenom zakonskih odredbi za odmeravanje kazne za krivična dela u sticaju izrečena uslovna osuda i utvrđena jedinstvena kazna zatvora u trajanju od sedam meseci, koja se neće izvršiti ukoliko okrivljeni u roku od dve godine ne učini novo krivično delo.

U preostala dva slučaja sticaj je ustanovljen u odnosu na drugo krivično delo - u slučaju seksualnog nasilja prema detetu i u slučaju nedavanja izdržavanja.

Krivično delo 182/1 KZ – Osumnjičeni je dana 20.01.2008. godine, svoju ćerku, maloletnu oštećenu, staru sedam godina, odveo u spavaću sobu u stanu u kojem žive, potom je sa sebe skinuo odeću, sve osim potkošulje i gaća, skinuo oštećenoj svu odeću, uzeo je u naručje, ljubio po polnom organu, telu i ustima, dodirujući je pri tome prstima po telu. Krivično delo 194/1 KZ – Osumnjičeni je od decembra 2007. godine do 21.01.2008. godine svoju suprugu šamarao, pretio da će je ubiti i vređao pogrdnim imenima, a dana 21.01.2008. godine više puta ju je ošamario, stezao rukama za vrat, vređao i pretio da će je ubiti.

Među ovim predmetima konstatovan je samo jedan slučaj saizvršilaštva, u kome su oba roditelja, u međusobnoj svađi i udaranju, povredila maloletno dete.

Učinioci su pri međusobnoj svađi i udaranju udarili i malodobnu žrtvu u predelu lica i naneli joj lake telesne povrede u vidu oguljotine na gornjem kapku levog oka, oguljotine u slepoočnom delu desnog oka i krvni podliv gornje usne. Učinilac muškog pola je očuh malodobne žrtve, odnosno žrtva je ćerka učinioca ženskog pola. Odnosi u porodici su veoma loši. Učinilac muškog pola često dolazi kući u pijanom stanju i maltretira sve članove porodice, pa i drugog učinioca. Oba učinioca su nezaposlena i cela porodica živi s minimalnim novčanim sredstvima, što predstavlja čest uzrok za međusobne svađe. U postupku nije bilo neopodno uzimanje iskaza od malodobne žrtve pošto je postojala fotodokumentacija o povredama koje je dete zadobilo. Policija je saznala za nasilje na taj način što je majka deteta, koja je jedan od učinilaca dela, otišla u policiju i prijavila nasilje (pri tom nije navela da je ona jedan od učinilaca dela, već je policiji ispričala da drugi učinilac, koji je njen suprug i očuh malodobne žrtve, već duže vremena njih maltretira i kako ona više ne može da živi u zajednici s njim).[20]

Ovaj slučaj neodoljivo podseća na doskora veoma uočljivu praksu organa za prekršaje. Naime, u slučajevima kada bi policija konstatovala tuču odnosno svađu između dva lica – članova porodice (obično partnera), ne bi se bavila time ko je zapravo učinilac, a

19 O razlikama u tumačenju zaštitnog objekta bilo je više reči na str. 25-29.

20 Opis slučaja od strane anketara koji je obrađivao predmet.

ko žrtva (koja primenjuje reaktivno, odbrambeno nasilje), već su obe strane odgovarale kao učinioci prekršaja protiv javnog reda i mira.[21] Međutim, kako su se s vremenom pomenuti organi bolje upoznali sa specifičnostima nasilja u porodici, to je loša praksa napuštena, a ne zanemaruje se pitanje ko je „primarni" učinilac nasilja i izbegava se kažnjavanje žrtve.

Tako bi se i ovde moglo postaviti nekoliko pitanja. Zašto je ceo slučaj nasilja u porodici u kojem glavnu ulogu ima očuh sveden na jedan događaj u kojem je dete žrtva dva odrasla člana porodice, očuha i majke? Prema podacima iz upitnika, majka, ovde učinilac dela, navela je da trpi nasilje od strane svog supruga (kao i ostali članovi porodice), što sve daje osnova za pretpostavku da je datom prilikom na sceni bilo reaktivno (odbrambeno) nasilje kada je ona u pitanju. Iz spisa se nije moglo videti kako je devojčica povređena – da li dok je pokušavala da razdvoji roditelje ili dok je branila majku. Takođe, nije zabeleženo zašto očuhov alkoholizam nije utvrđivan ako je bilo osnova za sumnju. Nedostaju dokazi koji govore o tome na koji način je utvrđeno da su se dve osobe udarale, pa su u tom međusobnom udaranju udarile treću osobu (u ovom slučaju dete), tako da su joj naneli oguljotine na očima i krvni podliv gornje usne. I kako se desilo da od jednog udarca dođe do višestrukog povređivanja deteta i po očima i po usni?

Vođenjem krivičnog postupka protiv ove majke, koja je po podacima iz upitnika najverovatnije žrtva nasilja, u potpunosti je izjednačena odgovornost onoga koji čini nasilje sa onima koji se brane. Ono što predstavlja posledicu ovakve intervencije državnih organa jeste da se žrtve koje ovako prođu nakon što prijave nasilje, više nikada neće obratiti nadležnim institucijama za pomoć.

4.5. Krivični postupak – tok, sadržaj i trajanje

Prema uzorku sudskih predmeta, krivična prijava je u nešto više od polovine slučajeva podneta u roku od nekoliko dana nakon izvršenja dela (Tabela 24). U 16 slučajeva ona je podneta odmah ili u roku od jednog dana nakon kritičnog događaja, ali ima i onih kod kojih je proteklo više od mesec dana od kritičnog događaja.

Tabela 24. Vreme proteklo od izvršenja krivičnog dela do podnošenja krivične prijave (u danima)

	N=32
Do 10	6
10-30	3
30-90	1
90-180	9
Svega	**31**[21]

21 S. Jovanović, *Pravna zaštita od nasilja u porodici,* Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2010, str. 253.
22 U jednom slučaju nije postojao podatak u istraživačkom upitniku.

Tabela 25. Vreme proteklo od podnošenja krivične prijave do podnošenja optužnog akta (u mesecima)

	N=32
Kraće od mesec dana	6
Od 1 do 3	3
Od 3 do 6	1
Od 6 do 12	9
Od 12 do 24	3
24 i više	1
Svega	**31**[22]

Interval između podnošenja krivične prijave i podnošenja optužnog akta najčešće je iznosio od 6 do 12 meseci (u 15 slučajeva), u 12 slučajeva taj interval je bio kraći od šest meseci, a u četiri slučaja duži od godinu dana (Tabela 25). Kako u istraživačkom uzorku tridesetoro dece (od ukupno četrdesetoro) živi u istom domaćinstvu sa izvršiocem, čini se da nije realno očekivati da će maloletne žrtve, tokom tako dugog trajanja krivičnog postupka, istrajati u tome da daju i ponavljaju svoj iskaz, ako ne postoje nadzor nad ponašanjem optuženog, organizovani rad i podrška nenasilnim članovima porodice. Istovremeno, to je dug period nesigurnosti i neizvesnosti, koje su razvojno štetne, jer mogu da utiču na pojavu strepnje i straha, na doživljaj nepredvidivosti i nekonzistentnosti okruženja, te na mogućnost da se redukuju strah i negativne posledice događaja kojima je dete bilo izloženo, to jest na mogućnost da se dete oporavi.[24]

I u predmetima koji se tiču zaštite maloletnih oštećenih, broj održanih ročišta na glavnom pretresu u prvostepenim krivičnim postupcima iz uzorka kretao se u rasponu od jednog do osam. Najčešće, održavano je samo jedno ročište (Tabela 26).

Tabela 26. Broj održanih ročišta na glavnom pretresu

Broj ročišta	
Jedno	11
Dva	8
Tri	4
Četiri	5
Pet	2
Osam	1
Svega	**31**[24]

23 Ibid.

24 Preventing Child Maltreatment Throught the Promotion of Safe, Stable, and Nurturing Relationships Between Children and Cargivers, 2010, Centers for Disease Control and Prevention National Center for Injury Prevention and Control.

25 Ibid.

Tabela 27. Vreme proteklo od podnošenja krivične prijave do donošenja prvostepene sudske odluke (u mesecima)

	Krivični postupci okončani u prvom stepenu
1-3	2
3-6	1
6-12	11
12-24	15
24 i više	2
Svega	**31**[25]

Prvostepena sudska odluka, kada su u pitanju maloletni oštećeni, u 15 slučajeva donesena je između 12 meseci i 24 meseca po podnošenju krivične prijave, a u 11 slučajeva u periodu od šest meseci do godinu dana. (Tabela 27).

U posmatranom uzorku, bilo je svega sedam predmeta u kojima je vođen i postupak u drugom stepenu, a u vreme prikupljanja podataka postojala je drugostepena sudska odluka. Period između podnošenja krivične prijave i donošenja drugostepene sudske odluke najčešće je iznosio između godinu dana i dve godine (Tabela 28).

Tabela 28. Vreme proteklo od podnošenja krivične prijave do donošenja drugostepene sudske odluke (u mesecima)

	N
Nema drugostepene odluke	26
Od 12 do 24	5
24 i više	2
Svega	**32**

Uopšte uzev, interval između podnošenja krivične prijave i nastupanja pravnosnažnosti sudske odluke najčešće se kretao između 12 meseci i 24 meseca (Tabela 29). Premda retko, taj interval je bio i znatno duži - u četiri predmeta iz posmatranog uzorka on je iznosio između dve i četiri godine.

26 Ibid.

Tabela 29. Vreme proteklo od podnošenja krivične prijave do nastupanja pravnosnažnosti sudske odluke (u mesecima)

	N
Nije nastupila pravnosnažnost	3
Od 3 do 6	2
Od 6 do 12	6
Od 12 do 24	17
24 i više	4
Svega	**32**

Prikazani podaci pokazuju da ni u odnosu na maloletne oštećene, krivični postupci nisu bili brži, čak su se u proseku odvijali i sporije nego kada su žrtve punoletna lica. Sa stanovišta prava na hitnu zaštitu maloletnih lica, to nije ohrabrujući podatak.

Prema okrivljenima u predmetima iz uzorka bilo je određivano, u retkim slučajevima, zadržavanje (dva slučaja), dovođenje (dva slučaja) i pritvor (tri slučaja). Zadržavanje je trajalo 48 sati. Pritvor je u ova tri slučaja trajao 54 dana, šest meseci, odnosno 450 dana.

U trideset slučajeva tokom istrage je kao dokaz izvedeno saslušanje okrivljenog, oštećenog i/ili svedoka i u 11 slučajeva to je bilo jedino dokazno sredstvo. Pored saslušanja, bilo je određivano neuropsihijatrijsko veštačenje, traženi su izveštaji lekara specijaliste, izveštaji iz kaznene evidencije i izveštaji centra za socijalni rad, i veštačila se težina nanesenih povreda. Na glavnom pretresu u 23 slučaja izvedeni su isti dokazi kao i u istrazi, a jedino su u šest slučajeva saslušavani veštaci.

U šest predmeta iz ovog uzorka, dete žrtva koristilo se pravom da ne svedoči i to u podjednakom broju u istrazi/prethodnom krivičnom postupku (troje), odnosno samo na glavnom pretresu (troje). U osam predmeta pravom da ne svedoče koristili su se i drugi članovi porodice.

Oštećena je jedno od troje dece okrivljenog, žive u istom domaćinstvu, i nakon kritičnog događaja, oštećena nije svedočila, ali iz obaveštenja datog policiji proizlazi da okrivljeni često pije, fizički i psihički maltretira sve članove porodice i bahato se ponaša.

Od ukupnog broja maloletnih oštećenih koji su dali svoj iskaz u sudskom postupku, nema podataka da je ijedno oštećeno dete promenilo iskaz tokom postupka.

Novu procesnu meru zabrane prilaženja određenim licima sa elektronskim nadzorom ili bez elektronskog nadzora (čl. 136 st. 2 i 10 ZKP-a) sud ni u jednom slučaju nije primenio, a nema podataka ni da je tužilaštvo tražilo da se takva mera usvoji. Isti podaci su i za meru iz člana 324 ZKP-a, koju nijedan tužilac nije tražio kako bi zaštitio najbolji interes maloletnog oštećenog.

Samo u jednom slučaju je obustavljen krivični postupak zbog odustanka javnog tužioca od gonjenja. Do odustanka je došlo nakon što se predmet po odluci drugostepenog suda vratio na ponovni postupak, a razlog za takvo postupanje tužilaštva nije bio naveden.

Učinilac je u periodu od januara 2007. godine do 23.03.2007. godine, primenom nasilja, drskim i bezobzirnim ponašanjem i pretnjom da će napasti na život i telo, ugrozio spokojstvo, telesni integritet i duševno zdravlje člana svoje porodice, na taj način što

je u alkoholisanom stanju vređao svoju ćerku, govoreći joj da je govno, govedo, da je glupa, psovao joj majku, bez povoda je udario otvorenom šakom po licu i glavi, pretio joj da će je ubiti i baciti kroz terasu. Dana 23.03.2007. oko 6 h je u više navrata ulazio u njenu sobu, vređao je, udarao otvorenim šakama, uhvatio za kosu i izvukao iz kreveta, i dok je ležala na podu udarao je, šutirao, bacio na nju stolicu i naneo joj povredu u vidu otoka i modrice leve uške uva, nosne piramide, i bolni otok veličine 3 x 3 na desnoj nadlaktici. Učinilac je maloletnu žrtvu i ranije fizički maltretirao na taj način što ju je dana 14.5.2005. oko 5 h udario pesnicom u predelu nosa i naneo joj tešku telesnu povredu s dislokacijom. Zbog toga je protiv njega vođen krivični postupak po čl. 118a st. 3 u vezi sa st. 1, koji je okončan osuđujućom presudom – izrečena mu je bila kazna zatvora od šest meseci i mera bezbednosti obaveznog lečenja alkoholičara u trajanju od godinu dana. Napred navedena presuda je preinačena i učinilac je osuđen na kaznu zatvora od četiri meseca. Nakon podnošenja optužnog predloga i održana četiri glavna pretresa, doneta je prvostepena presuda kojom je okrivljeni oglašen krivim i osuđen na pet meseci zatvora. Okružni sud je po žalbi branioca okrivljenog ukinuo presudu i predmet vratio na ponovno suđenje. U ponovljenom postupku, javni tužilac je na glavnom pretresu odustao od gonjenja, a oštećena je izjavila da ne želi da preuzme gonjenje.

U strukturi meritornih odluka donetih u prvostepenim postupcima, oslobađajuća presuda je doneta samo u jednom slučaju. I ovde je javni tužilac odustao od krivičnog gonjenja tokom istrage, pa je zakonska zastupnica maloletnih oštećenih preuzela gonjenje.

Učinilac je uhvatio jednu mldb. žrtvu u predelu leve nadlaktice i nakon toga podigao je bicikl i bacio ga na mldb. žrtvu pogodivši je u predelu grudi, usled čega je žrtva pala na zemlju. Učinilac se potom okrenuo prema drugoj mldb. žrtvi koja se isprečila ispred njega, te je drugoj žrtvi zadao više udaraca pesnicom u glavu i rame, oborivši je na zemlju i time joj prouzrokovao lake telesne povrede u vidu oguljotine na leđima prečnika 1 cm, oguljotine u predelu levog kolena i nekoliko manjih hematoma na levoj nadlaktici i nakon toga pratio je mldb. žrtve do kuće njihove tetke gde im se obratio s više pogrdnih reči i psovki. Obe mldb. žrtve su deca učinioca koja su nakon razvoda braka (od 2000. godine) živela s majkom i to u istom selu u kome je živeo i učinilac. Viđanje učinioca s mldb. žrtvama nije se odvijalo uredno zbog alkoholizma učinioca. Prema navodima učinioca, on nije video svoju decu, ovde žrtve nasilja, četiri godine pre kritičnog događaja. Neposredno pre izvršenja krivičnog dela, učinilac je pod dejstvom alkohola u krvi slučajno naišao na mldb. žrtve, koje su se kretale putem kojim je on vozio bicikl. Nije ih prepoznao u mraku (ulica je bila neosvetljena), pa je najpre došlo do verbalnog sukoba među njima. Zakonska zastupnica mldb. oštećenih je izjavila žalbu na ovakvu oslobađajuću presudu. Postupak je obustavljen posle mesec i po dana zbog smrti učinioca.

Postupak za kažnjavanje pre glavnog pretresa u ovim slučajevima nije primenjen.

Pravni lekovi izjavljeni su u devet slučajeva. Žalbu protiv presude prvostepenog suda najčešće je izjavljivao samo optuženi ili njegov branilac (u pet slučajeva), nešto ređe samo ovlašćeni tužilac (tri slučaja), a u jednom slučaju žalbu su izjavile obe strane. Presude prvostepenog suda su u najvećem broju slučajeva pobijane zbog odluke o visini krivične sankcije (četiri slučaja), zatim iz sva tri zakonska razloga (tri slučaja), zbog pogrešno ili nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja (dva slučaja), i u po jednom slučaju zbog bitne povrede odredaba krivičnog postupka i zbog činjenice da maloletni oštećeni nije imao punomoćnika po službenoj dužnosti.

Postupak po žalbi u vreme prikupljanja podataka nije bio okončan u dva slučaja. U

strukturi odluka drugostepenog suda preovlađuju presude kojima se ukidaju prvostepene presude (tri slučaja), potvrđuje prvostepena odluka (dva slučaja) i odluke kojima je prvostepena presuda preinačena (dva slučaja).

4.6. Izrečene krivične sankcije

Struktura izrečenih krivičnih sankcija pred prvostepenim sudom u postupcima koji su se vodili radi zaštite maloletnih lica kao oštećenih, odgovaraju podacima koji su dobijeni na ukupnom uzorku. Najviše je uslovnih osuda (prema 23 učinioca), dok su kazne zatvora izrečene sedmorici učinilaca (Tabela 30). Mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi je izrečena samostalno samo jednom učiniocu, dok je u šest slučajeva bila izrečena mera bezbednosti obaveznog lečenja uz glavnu krivičnu sankciju.

Tabela 30. Struktura krivičnih sankcija izrečenih u postupku pred prvostepenim sudom (N=33)

Izrečene krivične sankcije	
Kazna zatvora	7
Uslovna osuda	23
Mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi	6
Nije izrečena krivična sankcija	1
24 i više	2
Svega	**33**

Dužina kazni zatvora izrečenih prvostepenim sudskim odlukama kretala se u rasponu od tri meseca (dva slučaja) do 20 meseci (dva slučaja), s tim što je najčešće izricana kazna zatvora u trajanju od godinu dana (12 slučajeva) i u trajanju od šest meseci (osam slučajeva). Kada se pogleda dužina izrečenih efektivnih zatvorskih kazni, one su izricane ili u rasponu od tri meseca do šest meseci, ili na godinu dana i više (Tabela 31).

Tabela 31. Dužina kazni zatvora izrečenih u postupku pred prvostepenim sudom

Dužina zatvorske kazne (u mesecima)
*** Krivična sankcija u 1. stepenu Crosstabulation**

Dužina zatvorske kazne (u mesecima)	Krivična sankcija u 1. stepenu					Svega
	Nema presude	Doneta oslobađajuća presuda	Efektivna kazna zatvora	Uslovna osuda	Izrečena samo mera bezbednosti	
Nije izrečena zatvorska kazna	1	1	0	1	1	4
3	0	0	1	1	0	2

5	0	0	1	1	0	2
6	0	0	0	8	0	8
7	0	0	0	1	0	1
10	0	0	0	1	0	1
12	0	0	3	9	0	12
15	0	0	0	1	0	1
20	0	0	2	0	0	2
Svega	**1**	**1**	**7**	**23**	**1**	**33**

U istraživačkom uzorku se samo jedan slučaj dogodio nakon izmena Krivičnog zakonika iz septembra 2009. godine, kojima su povećane zaprećene kazne za krivično delo nasilja u porodici, na osnovu kojih, u slučajevima gonjenja za ovo delo po stavu 3, više nije moguće izreći uslovnu osudu u skladu sa čl. 66 st. 2 KZ-a, jer je zaprećena kazna zatvora do deset godina. Ostali slučajevi su se dogodili pre ove izmene, te su procesuirani po blažem zakonu kada je uslovna osuda bila moguća.

Olakšavajuće i otežavajuće okolnosti koje su navođene u ovim slučajevima mogu da ukažu na razloge zbog kojih su izricane goreprikazane sankcije. Kao što se iz Tabele 32 može videti, roditeljstvo učinioca je na prvom mestu među olakšavajućim okolnostima – u skoro polovini slučajeva. Zatim slede njegova ranija neosuđivanost, priznanje krivičnog dela, korektno držanje, imovinsko stanje i nezaposlenost, ali i konstatacija da je učinilac „porodičan čovek''.

Olakšavajuće okolnosti: lični i porodični status okrivljenog, normalizacija i poboljšanje međusobnih odnosa okrivljenog, oštećene i supruge, socioekonomska ugroženost okrivljenog jer se ne nalazi u radnom odnosu, što je rezultiralo gubitkom njegovog porodicnog autoriteta i dostojanstva.

Olakšavajuće okolnosti: porodičan čovek i otac troje mal. dece, od pokretanja postupka okrivljeni potpuno menja ponašanje i odnos prema supruzi i deci.

Nekoliko godina unazad, u stručnoj javnosti se dosta govori o olakšavajućim okolnostima koje se navode u slučajevima nasilja u porodici, a posebno kada su maloletna deca oštećena u tom postupku. Nažalost, postoji nerazumevanje profesionalaca u pogledu toga da činjenica da je neko roditelj, a da je pri tome zloupotrebio moć i odgovornost koju ima u odnosu na svoje dete, ne sme da predstavlja olakšavajuću okolnost. Od roditelja se očekuje da pruži sigurnost, stabilnost i negu koje štite dete od negativnih uticaja iz okruženja. Odgovornost je na roditelju da ne pređe granicu kojom se vaspitanje deteta pretvara u zlostavljanje deteta.

Tabela 32. Struktura olakšavajućih okolnosti koje je našao prvostepeni sud

Olakšavajuće okolnosti	
Roditeljstvo	15
Ranija neosuđivanost	11
Priznanje krivičnog dela	6
Korektno držanje optuženog pred sudom	6

Optuženi je bez imovine	5
Nezaposlenost	4
Porodičan čovek	4
Nepridruživanje oštećene krivičnom gonjenju	3
Bračno stanje	2
Optuženi i oštećena su se pomirili	2
Iskreno kajanje optuženog	1
Mladost okrivljenog	1
Više ih nije tukao	1

Samo u četiri slučaja sud nije našao nijednu olakšavajuću okolnost, dok je u 11 slučajeva bila utvrđena samo jedna olakšavajuća okolnost.

Jedan slučaj gorenavedenog psihološkog nasilja interesantan je za analizu, ne samo sa stanovišta olakšavajućih okolnosti, već i sa stanovišta odgovornosti nadležnih institucija koje su mogle da spreče nastanak ovog nasilja.

Olakšavajuće okolnosti: činjenica da je deo komplikacija u njenom ponašanju nastao delom i zbog majčinskog instinkta s kojim se nije snašla prilikom kontakta sa oštećenim. Iz izveštaja centra za socijalni rad vidi se da od razvoda braka okrivljene i njenog bivšeg supruga postoje problemi oko viđanja okrivljene sa sinom (oštećenim). Komunikacija među roditeljima je vrlo loša, zbog čega je u više navrata između njih dolazilo i do fizičkog obračuna. Otac mal. oštećenog pred detetom je loše govorio o okrivljenoj, želeći da je prikaže kao lošu osobu, čak je u jednom trenutku rekao da je mal. oštećeni oduvek mrzeo majku, što je on porekao. U početku je želeo da kontaktira s majkom, ali s vremenom sve ružnije priča o njoj i primećeno je da odbija kontakte s majkom, izgovarajući pri tom reči koje je otac upotrebljavao. Nijedan pokušaj razgovora sa ocem da utiče pozitivno na sina i da poboljša odnos s majkom nije nailazio na prihvatanje, uvek je isticao da mal. oštećeni to ne želi. Stranke nisu pokazale dovoljan nivo saradnje i međusobne tolerancije.

U slučajevima kao što je ovaj neophodno je da organ starateljstva preduzme mere iz svoje nadležnosti prema roditelju koji onemogućava kontakt. Takođe je potrebno raditi s detetom koje pokazuje nerazumno i neopravdano odbijanje kontakta s roditeljem koji ga nije zlostavljao, jer je pozadina ovog ponašanja najčešće negativni uticaj roditelja s kojim dete živi. U ekstremnim slučajevima detetu se stavlja u izgled nanošenje nekog većeg zla (pa čak i da će ubiti tog drugog roditelja), ukoliko ostvari kontakt s roditeljem s kojim ne živi, tako da je ono primorano da bira između viđanja drugog roditelja i spasavanja njegovog života. Organ starteljstva treba da pruži i psihološku podršku majci koja mora da razume da ne sme da prelazi detetove granice, kao i da presretanje deteta samo proizvodi kontraefekat kod samog deteta. Istovremeno, roditelj koji na ovako surov način lišava dete kontakta s drugim roditeljem, kao i ljubavi drugog roditelja, najčešće iskoristi njegova uporna nastojanja da ostvari kontakt s detetom, čak i u vreme i na mestima kada to sudskom presudom nije predviđeno, tako što pokrene krivični postupak, prikazujući majku kao nasilnu.

Odgovornost institucija, prvenstveno organa starateljstva kome je država poverila nadležnost da preduzima radnje u pogledu hitne zaštite prava dece, ogleda se u tome što

je organ starateljstva u ovom slučaju morao da primeni strože mere prema roditelju s kojim dete živi. Zahtevati da se roditelji dogovore u situaciji kada jedan roditelj ne poštuje uputstva organa starateljstva, a onda ih izjednačavati u odgovornosti za nepostignuti dogovor, samo opravdava postupanje roditelja koji krši detetovo pravo da viđa drugog roditelja. Organ starateljstva je bio u obavezi da, kada mere korektivnog nadzora ne daju efekta zbog očiglednog opstruiranja oca da omogući kontakt s majkom, odredi viđanje majke s detetom u svojim prostorijama kako bi se reuspostavio odnos. Ako i ta mera ne da efekta, organ starateljstva ima ovlašćenje da zaključkom o obezbeđivanju privremenog smeštaja, hitno izmesti dete iz porodice roditelja s kojim dete živi, preda ga drugom roditelju na staranje i pokrene postupak za lišavanje roditeljskog prava i donošenje privremene mere o starateljstvu.

Kada je reč o otežavajućim okolnostima, sud koji je sudio u prvom stepenu nije našao otežavajuće okolnosti u dvadeset slučajeva. Tamo gde ih je bilo, pojavljivale su se uobičajene konstatacije kao „ranija osuđivanost'' (deset slučajeva).

Samo se dva slučaja bitno razlikuju. Jedan u kome je bilo navedeno da *otežavajuću okolnost predstavlja činjenica da je u izvršenju krivičnog dela optuženi izrazio naročitu drskost, odlučnost, upornost, bezobzirnost i spremnost da dalje ponavlja vršenje krivičnog dela, usled čega je mal. oštećeni bio prinuđen da pobegne od optuženog; i u drugom, koji nije vođen kao sticaj dva dela, otežavajuću okolnost je predstavljala činjenica da je delo izvršeno prema dva člana porodice, od kojih je jedno dete.*

Ispitano je i kako činjenica ranije osuđivanosti utiče na vrstu krivične sankcije. Jedino što se može zaključiti povezivanjem ova dva podatka jeste da će efektivna kazna zatvora pre biti izrečena učiniocu koji je ranije osuđivan u odnosu na onog koji nije. Kako se iz Tabele 33 može videti, barem na ovom uzorku, uslovne osude su u skoro podjednakom broju slučajeva izricane i učiniocima koji su ranije bili osuđivani, ali i onima koji nisu.

Tabela 33. Struktura krivičnih sankcija u prvom stepenu u odnosu na raniju osuđivanost učinioca

Da li je ranije osuđivan	Krivična sankcija u 1. stepenu					Svega
	Nema presude	Doneta oslobađajuća presuda	Efektivna kazna zatvora	Uslovna osuda	Izrečena samo mera bezbednosti	
Da	0	1	5	11	0	17
Ne	1	0	2	12	1	16
Svega	**1**	**1**	**7**	**23**	**1**	**33**

U strukturi mera bezbednosti izrečenih odlukama prvostepenog suda (šest slučajeva) i u tim slučajevima dominira mera obaveznog lečenja alkoholičara (četiri slučaja). Mere bezbednosti su u tri slučaja bile izrečene uz efektivnu kaznu zatvora, u dva slučaja uz uslovnu osudu i u jednom samostalno, kao jedina sankcija (Tabela 34).

Tabela 34. Struktura mera bezbednosti izrečenih prvostepenim sudskim odlukama

Mera bezbednosti	
Obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi	1
Obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi	1
Obavezno lečenje alkoholičara	4
Nije izrečena mera bezbednosti	27
Svega	**33**

4.7. Primena odredbi Zakona o maloletnicima

Iskustva sa seminara koji su tokom prethodne tri godine održavani sa sudijama i tužiocima u Vojvodini,[27] pokazala su da se odredbe treće glave Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica delimično primenjuju. I dalje je postojao jedan broj sudija i tužilaca koji nisu imali sertifikat za postupanje, a maloletnim oštećenima se nisu postavljali punomoćnici po službenoj dužnosti.[28] Najmanje primenjivana odredba je ona koja se odnosi na mogućnost saslušanja maloletnog lica putem audio-vizuelnih sredstava za prenos slike i zvuka, kao i saslušanje van sudnice, a sve to zato što u sudovima i tužilaštvima nisu obezbeđeni tehnički uslovi za takvu vrstu saslušanja, ali i zbog toga što tužioci i sudije ne koriste mogućnosti za ovakvu vrstu saslušanja, koje postoje u drugim institucijama (organu starateljstva i domovima za zaštitu zlostavljane dece).

Da bi došli do podataka o tome kakva je primena treće glave zakona o maloletnicima u sudovima u Vojvodini, kada su maloletna lica oštećena krivičnim delima, anketari su imali zadatak da popunjavaju i poseban upitnik koji je istraživao taj aspekt primene zakona.

Iz sudskih spisa (N=32) moglo se zaključiti da su u polovini slučajeva učesnici u postupku imali sertifikat za postupanje i skoro u isto tolikom broju taj podatak nije bio zabeležen u sudskim spisima. U samo dva slučaja anketari su iz spisa predmeta mogli zaključiti da učesnici u postupku nisu imali sertfikat za postupanje u ovim predmetima.

Punomoćnik po službenoj dužnosti bio je postavljen maloletnom oštećenom u polovini slučajeva (N=40), dok u odnosu na 15 maloletnih oštećenih to nije bilo učinjeno.

Prikupljeni podaci ukazuju na to da je u svim sudovima postojao problem u vezi sa ispunjavanjem osnovnih procesnih uslova za sprovođenje postupaka prema maloletnim oštećenima u skladu sa zakonom o maloletnicima, kao i da su ti problemi bili primetniji na samom početku primene zakona.

Saradnja tužilaštava sa organom starateljstva je u analiziranim predmetima procenjivana na osnovu činjenice da li je javno tužilaštvo tražilo izveštaj organa starateljstva, ali i činjenice pozivanja i prisustva predstavnika tužilaštva konferenciji slučaja.

Tužilaštvo je u samo 12 slučajeva, od ukupno 32 slučaja u kojima su bila oštećena maloletna lica, tražilo izveštaj nadležnog organa starateljstva.

27 Isti projekat u okviru kog se sprovelo i ovo istraživanje.

28 Do istih zaključaka se došlo i prilikom održavanja seminara Autonomnog ženskog centra u drugim gradovima u Srbiji.

Ni u jednom slučaju nije bilo zabeleženo da je centar za socijalni rad pozvao predstavnika javnog tužilaštva da prisustvuje konferenciji slučaja. Taj podatak može da ukazuje na tri stvari: da policija i javna tužilaštva ne obaveštavaju nadležne organe starateljstva o slučajevima porodičnog nasilja nad decom, da možda ne postoji dovoljno dobra saradnja između ovih institucija na zaštiti zlostavljane dece, ili da organi starateljstva ne koriste konferenciju slučaja kao oblik rada u slučajevima u kojima je potrebno sačiniti plan hitnih mera zaštite. Ostaje da se nadamo da će se to promeniti kada počne da se primenjuje novi zakonik o krivičnom postupku i kada tužioci preuzmu vođenje istrage.

Predstavnici javnog tužilaštva su u 11 slučajeva predložili psihološko veštačenje maloletnog oštećenog, na sledeće okolnosti: da li je dete sposobno da svedoči (šest slučajeva), da li postoje posledice nasilja po psihičko zdravlje deteta (četiri slučaja), te okolnost strukture ličnosti deteta (jedan slučaj). U tri slučaja sud je odbio predlog za psihološko veštačenje deteta, jednom na predlog tužilaštva i dva puta na predlog odbrane. Nalazi veštaka bili su sledeći:

- na okolnost sposobnosti za svedočenje

Maloletna žrtva ima očuvane intelektualne funkcije, kao i orijentaciju u odnosu na vreme, prostor i ljude. Sposoban je da shvati upozorenje da pred sudom mora da govori istinu.

Poseduje kvalitetan nivo duševne zrelosti u odnosu na svoj kalendarski uzrast, može učestvovati u sudskom postupku iz aspekta da razume upozorenje suda, da u samom postupku govori istinu i da uredno izlaže o činjenicama i događaju koji je značajan u ovom sudskom predmetu.

Žrtva kao ličnost iz emotivnog i socijalnog aspekta poseduje kapacitete i odluku da izlaže sadržaje o poremećenim odnosima u porodici u kojima dominira nasilje i zlostavljanje od strane njenog oca prema svim članovima njene porodice, i ima kapacitete u ličnosti da razume upozorenje suda da u sudskom predmetu ne mora svedočiti jer se postupak sprovodi protiv ličnosti njenog oca.

- na okolnost posledica nasilja po psihičko zdravlje deteta/dece

Emotivna zavisnost, nesigurnost, neodlučnost, potiskivanje i negacija kao glavni odbrambeni mehanizmi, snižene adaptivne sposobnosti, hipersenzitivnost, povlačenje od očekivanih socijalnih interakcija, razdražljivost, beznadežnost i bespomoćnost na situaciju s majkom, česte misli u vezi s traumatskim situacijama. Radnjama okrivljene jeste ugroženo spokojstvo i duševno zdravlje mal. oštećenog.

Sva tri deteta su bila u stanju duboke emocionalne deprivacije (lišenosti), uslovljene nepovoljnim socijalnim okolnostima i prilikama u kojima su deca do tada živela. Na emocionalnom planu kod sva tri deteta postojali su znaci distance u odnosu na sredinu, povučenost u sebe, sniženja nivoa komunikacije, i evidentnog straha u kontaktu i relacijama sa sredinom. Konstatovana je vaspitna, pedagoška i socijalna zanemarenost dece dubokog stepena.

- na okolnost strukture ličnosti

Detetu je dijagnostikovan hiperkinetski poremećaj ponašanja.

U sudskim postupcima obuhvaćenim ovim uzorkom, saslušavano je dvadeset troje maloletnih oštećenih. Petnaestoro dece je svoj iskaz prethodno dalo u centru za socijalni rad ili u MUP-u, a jedno dete je dalo iskaz na oba mesta. Dvadesetoro maloletnih oštećenih je dalo svoj iskaz u toku sudskog postupka, devetoro samo jednom, desetoro dva puta i jedno dete tri puta. Isti podaci se dobijaju i za broj svedočenja maloletnih oštećе-

nih do pravnosnažnog okončanja postupka, što znači da ni u onim slučajevima u kojima je predmet vraćen na ponovno postupanje nije obavljano ponovno saslušanje dece.

U celom iskazu deteta vidi se strah, iz svakog reda iskaza jasno se vidi šta su on, njegova majka i ostala deca doživljavali od učinioca i to godinama. Iz straha od većeg fizičkog maltretiranja nisu prijavljivali učinioca. Dete jasno kazuje da ne želi da živi sa učiniocem. Jedno potresno kazivanje deteta koje izaziva veoma jake emocije.[29] *Majka mal. oštećenog je 2008. godine podnela tužbu za razvod braka, i brak je razveden.*

Od dvadesetoro dece koja su saslušavana u toku sudskog postupka, u samo jednom slučaju je iskaz deteta uzet van prostorija suda i pomoću tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka. U pitanju je bio ranije naveden slučaj seksualnog nasilja nad detetom u kome je iskaz deteta uzet u prisustvu psihologa u prostorijama centra za socijalni rad. U tom slučaju je branilac osumnjičenog tražio da se vrši psihološko veštačenje deteta žrtve, ali je sud taj predlog odbio sa obrazloženjem da postoji *sintetizovani izveštaj tima centra za socijalni rad u kojem je konstatovano da je mal. oštećena u stanju da pruži verodostojan iskaz.* To je primer dobre saradnje institucija, koji je omogućio da se, koliko je to moguće u sudskom postupku, ublaži sekundarna viktimizacija deteta žrtve. Takođe, dete je bilo zaštićeno i od izlaganja traumi da ponavlja događaj pred trećim nepoznatim osobama.

Od 18 predmeta u kojima je vršeno saslušanje maloletnih lica tokom sudskog postupka (Tabela 35), u polovini slučajeva saslušanju su prisustvovali psiholog ili drugo stručno lice, dok se u preostalih devet slučajeva saslušanje deteta obavilo bez prisustva psihologa.

Ono što zabrinjava jeste to što se iz sudskih spisa došlo do podatka da je u samo tri slučaja psiholog ranije video dete i da je u takođe tri slučaja sudija pitanja postavljao/la posredstvom stručnog lica. U svim ostalim slučajevima, pitanja maloletnom oštećenom je direktno postavljao sudija. U čemu se onda sastoji uloga psihologa ili stručnog lica? Pretpostavlja se da je intencija zakonodavca bila da stručno lice bude to koje će pitanja koja postavljaju sudija i drugi učesnici u postupku prilagoditi uzrastu deteta, tako da detetu pitanja budu razumljiva i jasna.

Ako je zakonodavac prilikom donošenja jednog modernog zakona, kao što je Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, imao na umu da njim treba da ispuni preuzete međunarodne obaveze i standarde u zaštiti maloletnih lica, onda intencija zakonodavca sigurno nije bila da psiholog ili drugo stručno lice samo formalno prisustvuje saslušanju maloletnog oštećenog, već da se ono ranije upozna s maloletnim oštećenim i okolnostima slučaja, proceni da li je maloletni oštećeni sposoban da daje iskaz i ako jeste, pod kojim uslovima, da informiše i pripremi maloletno lice na okolnosti suđenja, a zatim, da – kao osoba od poverenja – prisustvuje davanju iskaza. Stiče se utisak da ova namera zakonodavca, osim kada je reč o psiholozima iz centra za socijalni rad koji poznaju maloletne oštećene, nije našla svoju primenu u praksi.

29 Lični komentar anketarke koja je obrađivala ovaj predmet.

Tabela 35. Broj i način saslušanja maloletnih oštećenih

Saslušanje uz prisustvo psihologa/stručnog lica	Koliko puta do pravosnažnog okončanja postupka				Svega
	0	1	2	3	
nepoznato	2	0	0	0	2
da	0	5	4	0	9
ne	2	3	3	1	9
nije bilo saslušanja	9	0	0	0	9
mal. žrtva postala punoletna	0	0	1	0	1
mal. žrtva odbila da svedoči	2	0	0	0	2
Svega	**15**	**8**	**8**	**1**	**32**

Pitanje prisustva stranaka saslušanju maloletnog lica takođe je istraživano. Deca su saslušavana bez prisustva stranaka u sedam postupaka, u po jednom slučaju su saslušavana u prisustvu majke, odnosno oca, kao zakonskog zastupnika, a u osam slučajeva maloletni oštećeni morali su svoj iskaz da daju u prisustvu osumnjičenog odnosno osumnjičene. Imajući u vidu ove podatke, iznenađuje to što su samo u dva slučaja maloletne žrtve odbile da daju svoj iskaz na glavnom pretresu. Ohrabrujuća je činjenica da ni u jednom slučaju nije bilo suočavanja maloletne žrtve i učinioca.

Oštećeni je pozivan i na glavnom pretresu saslušavan u prisustvu svog oca, koji je i okrivljeni u ovom postupku, a oštećeni živi sam sa ocem u zajedničkom domaćinstvu.

Samo u tri slučaja zastupnik deteta istakao je imovinskopravni zahtev – u dva slučaja zakonski zastupnik i u jednom punomoćnik po službenoj dužnosti. Postupanje punomoćnika po službenoj dužnosti u tim postupcima bilo je teško procenjivati i jedino što je moglo biti predmet procene jeste činjenica da li je istaknut zahtev za naknadu štete. Kao što taj podatak pokazuje, a i podaci iz ranijih istraživanja, punomoćnici često svoju dužnost ne obavljaju na savestan način, bilo da je reč o nepoznavanju zakona ili o generalnoj nezainteresovanosti da se predmetu pristupi s potrebnom dozom ozbiljnosti.

Na zakonodavcu je da odluči da li da za advokate, kao i za sudije i tužioce, uvede poseban sertifikat za postupanje kada se maloletna lica pojavljuju u postupku kao oštećeni.[30] Zastupanje u takvim slučajevima zahteva posebna znanja i posebnu edukaciju, ali i senzibilitet kada se radi na slučajevima zaštite maloletnih oštećenih. Na taj način bi maloletnike kao žrtve zastupali advokati koji imaju iskrenu želju i volju da u tom postupku aktivno učestvuju.

30 U postupku učestvuju advokati koji imaju sertifikat za postupanje u slučajevima u kojima su maloletna lica učinioci krivičnih dela, ali i u postupcima u kojima su maloletna lica oštećeni krivičnim delima, kao što su postupci koji su bili predmet istraživanja. Advokati koji su angažovani kao punomoćnici po službenoj dužnosti jer poseduju takav sertifikat, nisu, pored ove osnovne obuke, polagali test znanja, niti je postojala opcija izjašnjavanja da li advokat želi da zastupa maoletnike kao učinioce, ili kao žrtve.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Istraživanje postupanja javnog tužilaštva i suda u predmetima nasilja u porodici u AP Vojvodini, izvršeno na unapred definisanom uzorku obe grupe predmeta, dalo je sledeće rezultate:

1. Od ukupno 606 tužilačkih i sudskih predmeta koji su bili predmet ove analize, maloletna lica prepoznata su kao direktne žrtve nasilja u porodici u samo 47 predmeta (7,8%), i to u 15 tužilačkih slučajeva (4,9%)[1] i 32 (10,6%) sudska slučaja. Od ukupno 695 direktnih žrtava krivičnog dela nasilja u porodici (338 u tužilačkim i 357 u sudskim spisima), maloletna lica su zastupljena sa 8,5% (59) – u tužilačkim sa 5,6% (19) i u sudskim 11,2% (40).
2. U odnosu na ukupan broj učinilaca koji je u sudskom uzorku imao decu (N=252), maloletna deca su bila prepoznata kao direktne žrtve porodičnog nasilja u 12,7% slučajeva.
3. Krivične prijave su najčešće podnosila ovlašćena službena lica organa unutrašnjih poslova (23), zatim oštećeni ili neko drugi za oštećenog (roditelj/drugi srodnik – 21) i centar za socijalni rad (jedan slučaj). Tužilac najčešće nije obavljao razgovor s licem protiv koga je podneta krivična prijava, niti s maloletnim oštećenim (deset slučajeva). S prijavljenim licem i detetom žrtvom tužilac je razgovarao u četiri, odnosno pet predmeta. Taj podatak je skoro identičan podatku koji je dobijen za celokupni uzorak istraživanja.
4. Krivična prijava je odbačena pre sprovođenja istrage u sedam slučajeva,[2] a neki od najčešćih razloga za odbacivanje jesu: nedostatak dokaza (četiri slučaja), prijavljeno delo nije krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti (jedan slučaj), zbog smrti osumnjičenog (jedan slučaj) i nakon primene instituta odlaganja krivičnog gonjenja (jedan slučaj).
5. Prijavljeni učinioci nasilja nad maloletnim licima u najvećem broju jesu osobe muškog pola (29), biološki roditelji (31), dok je u dva slučaja postupak vođen u odnosu na očuha.
6. Nasilje prema svojoj deci čine osobe od 33 godine do 56 godina (23), u braku ili vanbračnoj zajednici (25) ili razvedeni/e (osam slučajeva), s dvoje (12) ili troje dece (12), osnovnog (14) ili srednjeg obrazovanja (12).

1 U postupku učestvuju advokati koji imaju sertifikat za postupanje u slučajevima u kojima su maloletna lica učinioci krivičnih dela, ali i u postupcima u kojima su maloletna lica oštećeni krivičnim delima, kao što su postupci koji su bili predmet istraživanja. Advokati koji su angažovani kao punomoćnici po službenoj dužnosti jer poseduju takav sertifikat, nisu, pored ove osnovne obuke, polagali test znanja, niti je postojala opcija izjašnjavanja da li advokat želi da zastupa maoletnike kao učinioce, ili kao žrtve.

2 Ibid

7. Više od polovine učinilaca nasilja prema deci je nezaposleno (18), mada šest učinilaca obavlja privremene i povremene poslove.
8. Nasilje nad decom dešava se u skoro podjednakom broju slučajeva u gradu (15), i u selu (14), dok je tri slučaja izvršeno u prigradskom naselju. U 31 slučaju u pitanju je mesto stanovanja žrtve, a kao mesto izvršenja preovlađuje zajednički stan/zajednička kuća/zajedničko dvorište (21).
9. Učinioci nasilja nad decom uglavnom su državljani Republike Srbije, srpske nacionalne pripadnosti (20).
10. Troje učinilaca su izbegla ili raseljena lica, dok je samo za jednog učinioca konstatovano da je povratnik s ratišta.
11. U 27 slučajeva nije bilo podataka o odnosima u primarnoj porodici učinioca, mada je u 14 slučajeva konstatovano da je učinilac rastao u kompletnoj primarnoj porodici. Samo je kod četvoro bilo zabeleženo da su odnosi u primarnoj porodici učinioca bili loši.
12. Među licima kojima je izrečena krivična sankcija u postupku pred prvostepenim sudom, kod više od polovine utvrđeno je da su bili ranije osuđivani (17), što je zabrinjavajući podatak u odnosu na podatak o osuđivanosti na ukupnom uzorku (40%). Šestoro učinilaca bilo je ranije osuđivano za isto krivično delo.
13. Kod dvadeset učinilaca uračunljivost je bila uredna, dok je kod sedmoro konstatovana smanjena uračunljivost, ali ne bitno, a kod petoro bitno smanjena uračunljivost. Jedna osoba proglašena je neuračunljivom.
14. Četrnaest učinilaca nasilja prema deci nije bilo pod uticajem alkohola. Zavisnost od alkohola je uglavnom karakteristična za učinioce muškog pola. Pod dejstvom droga nije bio nijedan učinilac.
15. Odnos učinilaca prema delu za koje su prijavljeni ogleda se u tome što oni ne priznaju delo ili osporavaju vezu s događajem (14 slučajeva) ili prebacuju odgovornost na žrtvu (četiri slučaja), dok se oni koji priznaju delo ili ne kaju (četiri slučaja) ili izražavaju samo verbalno kajanje (pet slučajeva).
16. U pogledu strukture maloletnih žrtava kada je pol u pitanju, preovladava nešto veća zastupljenost devojčica (22) u odnosu na dečake (18).
17. Struktura prema obrazovnom statusu deteta žrtve pokazuje da je devetoro dece bilo predškolskog, 14 školskog i 15 srednjoškolskog uzrasta. Neka deca su zbog nasilja prekinula školovanje.
18. Ranije zlostavljanje deteta žrtve od strane učinioca postojalo je u čak 27 slučajeva, dok su u dva slučaja deca ranije prisustvovala zlostavljanju drugog člana porodice. Prema vrsti nasilja koje je činjeno, prethodnog fizičkog nasilja je bilo u 21 slučaju, psihičkog u 19 slučajeva i u jednom slučaju konstatovano je prethodno seksualno nasilje.
19. U nešto manje od polovine slučajeva u kojima je zabeleženo ranije zlostavljanje, ono je bilo ranije prijavljeno (13) i to: većem broju institucija (u šest slučajeva), samo centru za socijalni rad (pet slučajeva) i školskom psihologu/pedagogu (dva slučaja).
20. Tek u svakom četvrtom postupku,[3] s ciljem zaštite od prethodnog zlostavljanja, vođen je krivični postupak radi zaštite od nasilja u porodici (sedam slučajeva) ili prekršajni postupak (dva slučaja).

3 Isti odnos je zabeležen i u tužilačkim spisima.

21. Kao posledica višegodišnjeg nasilja, kod tri maloletna lica zabeleženi su i pokušaji suicida.
22. Među motivima za vršenje nasilja nad decom dominira činjenica da je došlo do „poremećenih odnosa usled konzumiranja alkohola'' (u devet slučajeva), a odmah posle toga motiv je bio neposlušnost deteta žrtve (šest slučajeva).
23. Preovlađujući oblik nasilja nad decom jeste fizičko nasilje(29), dok je psihičko nasilje bilo zastupljeno u 19 slučajeva. U po jednom slučaju bilo je konstatovano postojanje seksualnog i ekonomskog nasilja.
24. U dva slučaja učinilac je procesuiran zbog učinjenog psihičkog nasilja prema detetu.
25. Očevi učinioci (kojih je ukupno 29) u 27 slučajeva vršili su fizičko nasilje i u 18 slučajeva psihičko nasilje. Majke učinioci (kojih je ukupno četiri) u tri slučaja su bile fizički nasilne prema deci, a u dva psihički nasilne.
26. Najčešći vidovi fizičkog nasilja jesu otvorena šaka, telesna snaga učinioca korišćenjem ruku i nogu, pesnica, ali i sredstva da se telo teško povredi kao što su remen od kamiona, sekira, nož, šipka, vojnički opasač, drveni prut. Bio je i slučaj gašenja cigarete po telu deteta i učestalog polivanja deteta hladnom vodom. Psihičko nasilje, po pravilu, vršeno je upućivanjem pretnji, vređanjem i psovanjem.
27. U 12 slučajeva bilo je drugih svedoka, najčešće drugih članova porodice, koji su prisustvovali vršenju nasilja nad detetom.
28. Sticaj je konstatovan u četiri slučaja, kada je bilo više žrtava i kada je učinilac učinio više dela.
29. Saučesništvo tj. saizvršilaštvo konstatovano je u samo jednom slučaju.
30. Posmatrajući na uzorku sudskih predmeta (N=32), krivična prijava je u više od polovine slučajeva podneta u roku od nekoliko dana nakon izvršenja dela. U 16 slučajeva podneta je odmah ili u roku od jednog dana nakon kritičnog događaja, ali bilo je i prijava koje su podnesene i po proteku trideset i više dana (osam slučajeva).
31. Interval između podnošenja krivične prijave i podnošenja optužnog akta u najvećem broju slučajeva (15) iznosio je od šest do dvanaest meseci, dok je u 12 slučajeva taj rok iznosio do šest meseci.
32. Broj održanih ročišta na glavnom pretresu u prvostepenim krivičnim postupcima kretao se, kao i na celokupnom uzorku, u rasponu od jednog do osam. Najčešće, održavano je samo jedno ročište.
33. Prvostepena sudska odluka najčešće je donošena između 12 meseci i 24 meseca po podnošenju krivične prijave (15), dok je u 11 slučajeva presuđeno u periodu od šest meseci do godinu dana od dana podnošenja krivične prijave.
34. U sedam slučajeva vođen je i postupak u drugom stepenu i period između podnošenja krivične prijave i donošenja drugostepene sudske odluke najčešće je bio između godinu dana i dve godine.
35. Interval između podnošenja krivične prijave i nastupanja pravnosnažnosti sudske odluke najčešće je bio između godinu dana i dve godine (17).
36. Prema okrivljenima u predmetima iz uzorka bilo je određivano, u retkim slučajevima, zadržavanje (dva slučaja), dovođenje (dva slučaja) i pritvor (tri slučaja).
37. Najčešće preduzimana radnja dokazivanja tokom istrage bilo je saslušanje okriv-

ljenog, oštećenog i/ili svedoka (trideset slučajeva) i u 11 slučajeva to je bilo jedino dokazno sredstvo. Ostali dokazi su bili izveštaji lekara specijaliste ili centra za socijalni rad, ili su izvođeni neuropsihijatrijskim veštačenjem i veštačenjem težine nanesenih povreda. Na glavnom pretresu, u 23 slučaja izvedeni su isti dokazi kao i u istrazi, i jedina novina jeste to što je u šest slučajeva vršeno saslušanje veštaka.

38. U šest slučajeva dete žrtva se koristilo pravom da ne svedoči i to u podjednakom broju slučajeva u istrazi/prethodnom krivičnom postupku (tri slučaja), odnosno samo na glavnom pretresu (tri slučaja). U osam predmeta pravom da ne svedoče koristili su se i drugi članovi porodice.
39. Od ukupnog broja maloletnih oštećenih koji su dali svoj iskaz u sudskom postupku, nema podataka da je ijedno oštećeno dete promenilo iskaz tokom postupka.
40. Novu procesnu meru zabrane prilaženja određenim licima sa elektronskim nadzorom ili bez elektronskog nadzora (čl. 136 st. 2 i 10 ZKP-a) sud ni u jednom slučaju nije primenio, a nema podataka ni da je tužilaštvo tražilo da se takva mera usvoji. Isti podaci važe i za meru iz člana 324 ZKP-a, koju nijedan tužilac nije tražio kako bi zaštitio najbolji interes maloletnog oštećenog.
41. U dva slučaja javni tužilac odustao je od gonjenja, što je u jednom slučaju rezultiralo obustavom krivičnog postupka, a u drugom donošenjem oslobađajuće presude.
42. Postupak za kažnjavanje pre glavnog pretresa u ovim slučajevima nije primenjen.
43. Pravni lekovi izjavljeni su u devet slučajeva. Žalbu protiv presude prvostepenog suda najčešće izjavljivao je samo optuženi ili njegov branilac (pet slučajeva), nešto ređe samo ovlašćeni tužilac (tri slučaja), a u jednom slučaju žalbu su izjavile obe strane. Presude prvostepenog suda su u najvećem broju slučajeva pobijane zbog odluke o visini krivične sankcije (četiri slučaja), zatim iz sva tri zakonska razloga (tri slučaja), zbog pogrešno ili nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja (jedan slučaj), i u po jednom slučaju zbog bitne povrede odredaba krivičnog postupka i zbog činjenice da maloletni oštećeni nije imao punomoćnika po službenoj dužnosti.
44. U strukturi odluka drugostepenog suda preovlađuju presude kojima se ukidaju prvostepene presude (tri slučaja), potvrđuje prvostepena odluka (dva slučaja) i odluke kojima je prvostepena presuda preinačena (dva slučaja).
45. Struktura izrečenih krivičnih sankcija pred prvostepenim sudom u postupcima koji se se vodili radi zaštite maloletnih lica kao oštećenih, odgovaraju podacima koji su dobijeni na ukupnom uzorku. Najviše je uslovnih osuda (23), dok su kazne zatvora izrečene sedmorici učinilaca.
46. Mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi izrečena je samostalno samo u jednom slučaju, dok su u šest slučajeva mere bezbednosti obaveznog lečenja bile izrečene uz glavnu krivičnu sankciju.
47. Dužina kazni zatvora izrečenih prvostepenim sudskim odlukama kretala se u rasponu od tri meseca (dva slučaja) do dvadeset meseci (dva slučaja), s tim što je najčešće izricana kazna zatvora u trajanju od godinu dana (12 slučajeva) i u trajanju od šest meseci (osam slučajeva).
48. U najvećem broju slučajeva, sud koji je sudio u prvom stepenu nije našao ote-

žavajuće okolnosti (dvadeset slučajeva). Tamo gde ih je bilo, pojavljivale su se uobičajene konstatacije poput „ranije osuđivanosti'' (deset slučajeva).

49. Samo u četiri slučaja sud nije našao nijednu olakšavajuću okolnost, dok je u 11 slučajeva bila utvrđena samo jedna olakšavajuća okolnost.
50. Među olakšavajućim okolnostima, roditeljstvo učinioca nalazi se na prvom mestu – u skoro polovini slučajeva. Zatim slede ranija neosuđivanost, priznanje krivičnog dela, korektno držanje, imovinsko stanje i nezaposlenost, ali i konstatacija da je učinilac „porodičan čovek''.
51. U strukturi mera bezbednosti izrečenih odlukama prvostepenog suda (šest) i u ovim slučajevima dominira mera obaveznog lečenja alkoholičara (četiri slučaja). Mere su u tri slučaja bile izrečene uz efektivnu kaznu zatvora, i u preostala dva slučaja, uz uslovnu osudu.
52. Podaci koji su prikupljani o primeni Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, pokazuju da se iz sudskih spisa (N=32) pouzdano moglo zaključiti da su u polovini slučajeva učesnici u postupku imali sertifikat za postupanje i skoro u tolikom procentu taj podatak nije bio zabeležen u sudskim spisima.
53. Punomoćnik po službenoj dužnosti bio je postavljen maloletnom oštećenom u polovini slučajeva (N=40), dok u slučaju na 15 maloletnih oštećenih to nije bilo učinjeno.
54. Tužilaštvo je u samo 12 slučajeva u kojima su oštećena maloletna lica, tražilo izveštaj nadležnog organa starateljstva, i ni u jednom slučaju nije bilo zabeleženo da je centar za socijalni rad pozvao predstavnika javnog tužilaštva da prisustvuje konferenciji slučaja.
55. Predstavnici javnog tužilaštva su u 11 slučajeva predložili psihološko veštačenje maloletnog oštećenog (N=40), na sledeće okolnosti: da li je dete sposobno da svedoči (šest slučajeva), da li postoje posledice nasilja po psihičko zdravlje deteta (četiri slučaja) i struktura ličnosti deteta (jedan slučaj). U tri slučaja sud je odbio predlog za psihološko veštačenje deteta, jednom na predlog tužilaštva i dva puta na predlog odbrane.
56. U sudskim postupcima obuhvaćenim ovim uzorkom, saslušana su 23 maloletna oštećena lica. Petnaestoro dece dalo je svoj iskaz prethodno dalo u centru za socijalni rad ili u MUP-u, a jedno na oba mesta. Dvadesetoro maloletnih oštećenih dalo je svoj iskaz u toku sudskog postupka: devetoro samo jednom, desetoro dva puta i jedno tri puta. Isti podaci se dobijaju i za broj svedočenja maloletnih oštećenih do pravnosnažnog okončanja postupka, što znači da i u onim slučajevima u kojima je predmet vraćen na ponovno postupanje, nije obavljeno ponovno saslušanje dece.
57. Saslušanja dece su vršena u sudu, dok je u slučaju sumnje na seksualno nasilje iskaz deteta uzet van prostorija suda i pomoću tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka.
58. Od 18 predmeta u kojima su saslušana maloletna lica tokom sudskog postupka, u polovini slučajeva saslušanju je prisustvovao psiholog ili drugo stručno lice, dok se u preostalih devet slučajeva saslušanje deteta obavilo bez prisustva psihologa. Samo u tri slučaja iz sudskih spisa se moglo zaključiti da je psiholog ranije video dete, kao i da je u tri slučaja sudija pitanja postavljao posredstvom stručnog lica.

U svim ostalim slučajevima pitanja maloletnom oštećenom je postavljao sudija direktno.

59. Iznenađuje podatak da su samo u dva slučaja maloletne žrtve odbile da daju svoj iskaz na glavnom pretresu, budući da u osam slučajeva maloletni oštećeni morali svoj iskaz da daju u prisustvu osumnjičenog odnosno osumnjičene. Bez prisustva stranaka saslušavana su deca u sedam slučajeva, s tim što je u dva slučaja to učinjeno u prisustvu majke, odnosno oca, kao zakonskog zastupnika. Jedina ohrabrujuća činjenica koju je ovo istraživanje pokazalo jeste to što ni u jednom slučaju nije vršeno suočavanje maloletne žrtve i učinioca.
60. Samo u tri sudska predmeta zastupnik deteta istakao je imovinskopravni zahtev – u dva slučaja zakoski zastupnik i u jednom slučaju punomoćnik po službenoj dužnosti.

Iako je Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica donet 2006. godine, njegovoj primeni u delu koji se tiče krivičnopravne zaštite maloletnih oštećenih, nije se posvećivala veća pažnja.

Podaci upućuju na to da je potrebno još mnogo toga uraditi kako bi se unapredila pravosudna praksa u odgovoru na porodično nasilje prema deci, ali se osnovne preporuke mogu izvesti iz svih gorenavedenih rezultata:

1. Ustanoviti mehanizam za praćenje primene trećeg dela Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, kojim bi se pratilo trajanje krivičnih postupaka i postupanje nadležnih organa, visina izrečenih krivičnih sankcija i primena posebnih mera zaštite maloletnih oštećenih uvođenjem bolje i detaljnije administrativne evidencije o postupcima.
2. Organizovanje konferencije slučaja u skladu sa opštim i posebnim protokolom o zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, na kojoj bi se procenio rizik od postojećeg nasilja, ali i od mogućeg budućeg nasilja po dete žrtvu i ostale nenasilne članove porodice; i u skladu s procenjenim rizikom i hitnošću, preduzeti odgovarajuće mere zaštite (podnošenje tužbe za mere zaštite po Porodičnom zakonu ili zahtevanje da se odrede procesne mere zabrane prilaska žrtvi u skladu sa Zakonikom o krivičnom postupku; da se odredi policijsko zadržavanje ili pritvor osumnjičenom) i sačiniti plan dugoročne zaštite i praćenja deteta i porodice.
3. Sprečiti nastanak sekundarne viktimizacije deteta žrtve na taj način što će se iskaz deteta tokom istražnog postupka uzeti pomoću sredstava za audio i video beleženje slike i zvuka, uz prisustvo psihologa ili osobe od poverenja koju dete zna i na mestu koje je prilagođeno uzrastu deteta (skrin soba centra za socijalni rad ili druge ustanove za zaštitu dece, u školi, vrtiću).
4. Opremiti posebnu prostoriju u sudu (za oštećene i svedoke krivičnih dela) u kojoj bi maloletni oštećeni boravili pre glavnog pretresa, i iz koje bi putem sredstava za audio i video beleženje slike i zvuka mogli da daju svoj iskaz (to se može postići i korišćenjem relativno jeftine opreme kao što je *skype*).
5. Obezbediti edukaciju za sudije, tužioce i psihologe koji prisustvuju saslušanju maloletnih oštećenih s ciljem definisanja jasnih pravila o saslušanju maloletnih oštećenih (u sudnici i putem sredstava za audio i video beleženje slike i zvuka) i načinu na koji se pitanja prilagođavaju uzrastu maloletnog oštećenog.

6. Obezbediti edukaciju za sudije, tužioce i policijske službenike o razumevanju dinamike i konteksta porodičnog nasilja, utvrđivanja ko je primarni agresor, a ko je postupao u samoodbrani, kakve su psihološke posledice nasilja, i šta bi se moglo smatrati olakšavajućim odnosno otežavajućim okolnostima.
7. Izmeniti Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, kako bi se:

   - propisalo da tokom istražnog postupka iskaz deteta, ukoliko nije uzet putem sredstava za audio i video beleženje slike i zvuka, bude uzet onako kako ga je maloletni oštećeni/a rekao/la, bez prepričavanja detetovih reči. Ukoliko je optuženi roditelj s kojim maloletni oštećeni/a živi u istom domaćinstvu, preporuka bi bila da se taj iskaz kovertira do glavnog pretresa, kako bi se smanjila opasnost po dete žrtvu da promeni ili povuče svoj iskaz. Na profesionalcu koji je iskaz uzeo od deteta žrtve bi tada ležala obaveza da taj iskaz interpretira za potrebe istražnog postupka;
   - obezbedilo da maloletni oštećeni ne budu dovedeni u situaciju da svoj iskaz daju direktno pred optuženim koji nema branioca;
   - u delu koji se tiče istražnog načela suda/tužilaštva, ustanovila obaveza provere po službenoj dužnosti da li su u odnosu na učinioca bile izricane mere zaštite po Porodičnom zakonu ili zaštitne mere po Zakoniku o krivičnom postupku ili po Zakonu o prekršajima, kao i da li ih je on kršio;
   - u delu u kojem je reč o posebnom sertifikatu za postupanje u ovim predmetima, uveo poseban sertifikat za advokate koji žele da zastupaju maloletna lica kao oštećene i kojima bi bilo zabranjeno da postupaju kao branioci okrivljenih (bilo punoletnih bilo maloletnih lica) u svim slučajevima koji se vode povodom krivičnih dela u kojima predmetni zakon garantuje pravo na zastupanje maloletnih oštećenih.

LITERATURA

1. DEO – Autorski radovi i izveštaji

- ASTRA, *Trgovina ljudima u Republici Srbiji, izveštaj za period 2000–2010,* Beograd, 2011, http://www.astra.org.rs/wp-content/uploads/2008/07/palermo-2010-SRP-web.pdf;
- Atanacković, D, Kriterijumi odmeravanja kazne, Prosveta, Beograd, 1975;
- Babović, M, Ginić, K, Vuković, O, *Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji,* Projekat Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja, Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne politike, Beograd, 2010;
- Bačić, F, Pavlović, Š, *Kazneno pravo – posebni dio,* Informator, Zagreb, 2001;
- Cannavale, F. J, Falcon, W. D, *Witness Cooperation: with a handbook of witness management,* Lexington Books, Lexington, 1976;
- CEDAW, *Consideration on reports submitted by States parties under article 18 of the Convention on Elimination of All Forms of Discrimination against Women, Initial Reports of States Parties: Serbia,* 2006;
- Christie, N, „The ideal victim", u: E. Fattah (ur.) *From Crime Policy to Victim Policy,* Macmillan, Basingstoke, 1986;
- Cvjetko, B, „Altrnativa pokretanju kaznenog postupka prema maloljetnim i mlađim punoljetnim počiniteljima kaznenih djela, odnosno alternativa pokretanju kaznenog postupka u predmetima nasilja u obitelji", *Temida,* br. 1, 2006, str. 43–53;
- Ćirić, J, Đorđević, Đ, Sepi, R, *Kaznena politika sudova u Srbiji,* Centar za mir i razvoj demokratije, Beograd, 2006, str. 89–97;
- Ćopić, S, „Nasilje u porodici i društvena reakcija", u: Nikolić-Ristanović, V. (ur.) *Porodično nasilje u Srbiji,* Viktimološko društvo Srbije, Prometej, 2002, str. 91–105;
- Ćopić, S, Nikolić-Ristanović, V, Petrović, N. M, „Nasilje u porodici u Vojvodini i društvena reakcija", u: Nikolić-Ristanović, V. (ur.) *Nasilje u porodici u Vojvodini,* Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, Novi Sad, 2010, str. 93–125;
- Dankwort, A, „Impact of Batterers' Program", *Violence against Women,* 1999, vol. 5, str. 30-33;
- Dičić, N, „Pregled najvažnijih odredaba Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica – usklađenost sa međunarodnim standardima", *Zbirka odluka o ljudskim pravima IV – Presude Evropskog suda za ljudska prava o pitanjima koja se odnose na maloletnike,* Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2006, str. 15;
- Đorđević, Đ, *„Krivičnopravni aspketi nasilja u porodici", Pravni život,* br. 9, 2007, str. 55–67;
- Đorđević, Đ, „Krivična dela nasilja u porodici", *Revija za kriminologiju i krivično pravo,* vol. 45, br. 3, 2007, str. 121–133;
- Đorđević, Đ, „Stvarno kajanje", *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo,* br. 4, 1990, str. 31–41;

- Đorđević, M, Đorđević, Đ, *Krivično pravo sa osnovama privrednoprestupnog i prekršajnog prava,* Projuris, Beograd, 2007;
- Đurđić, V. i dr., „Uticaj javnog tužioca na kaznenu politiku sudova u Srbiji", u: *Javno tužilaštvo, policija, krivični sud i suzbijanje kriminaliteta,* Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, Beograd, 2008, str. 17–209;
- Đurđić, V, Jovašević, D, *Krivično pravo – posebni deo,* Beograd, 2006;
- Edleson, J. L, *Emerging Responses to Children Exposed to Domestic Violence.* Harrisburg, PA: VAWnet, a project of the National Resource Center on Domestic Violence, 2011; Retrieved 01/29/2012, from: http://www.vawnet.org;
- Finkelhor, D. i dr., *Stopping Family Violence,* Sage Publications, Newbury Park, 1988;
- Gašić – Marušić, R, „Zdravstveni aspekti nasilja nad decom, mogućnosti ranog otkrivanja i blagovremene zaštite", u: Milosavljević, M, (ured.) *Nasilje nad decom,* Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, 1998, str. 47–76;
- Grubač, M, *Krivično procesno pravo,* Pravni fakultet Univerziteta Union, JP *Službeni glasnik* Beograd, 2005;
- Grubač M, Lazarević LJ, *Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica,* Justnijan, Beograd, 2005;
- Hagemann, C, *Typology of Domestic Violence Laws in Council od Europe Member States,* CAHVIO (2009) 13, Strasbourg, 2009;
- Ignjatović, Đ, Simeunović-Patić, B, *Viktimologija,* Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Dosije, Beograd, 2011;
- Ignjatović, T. (ur.) *Nasilje nad ženama – prepreka razvoju: Međunarodni dokumenti,* Autonomni ženski centar, Beograd, 2005;
- Ignjatović, T, *Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu: model koordiniranog odgovora zajednice,* Rekonstrukcija Ženski fond, Beograd, 2011;
- Janković, S, „Može li porast broja krivičnih dela predstavljati otežavajuću okolnost kod odmeravanja kazne", u: Kron, L, Knežić, B. (ur.) *Kriminal i državna reakcija: fenomenologija, mogućnosti, perspektive,* Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, str. 193-207;
- Jekić, Z, Danić, R, *Krivično procesno pravo,* Beograd, 2005;
- Jovanović, S, *Pravna zaštita od nasilja u porodici,* Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2010;
- Jovanović, S, Lukić, M, „Tretman nasilnika", *Socijalna misao,* br. 1–3, 1999, str. 39–48;
- Jovanović, S, Savić, M, *Nacionalni mehanizam upućivanja žrtava trgovine ljudima,* Atina, Beograd, 2008;
- Kiurski, J, „Uloga javnog tužioca u gonjenju učinilaca nasilja u porodici", u: B. Čubrilo (ur.) *Zaštita od nasilja u porodici u izbegličkoj i raseljeničkoj populaciji,* Mreža humanitarnih pravnih kancelarija UNHCR, Beograd, 2005, str. 107–120;
- Klein, A, „A Protocol for the Sentencing of Offenders", u: *Inter Balkan Conference: Strategies to Combat Domestic Violence,* 1996, sect. F;
- Knežević – Tomašev, Lj, „Krivičnopravna zaštita od nasilja u porodici s posebnim osvrtom na maloletne učinioce i žrtve", *Bilten sudske prakse VSS,* br. 1, 2009;
- Konstantinović – Vilić, S, Petrušić, N, *Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji,* Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 2004;
- Konstantinović – Vilić, S, Petrušić, N, *Krivično delo nasilja u porodici: aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu,* Autonomni ženski centar iz Beograda, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju iz Niša, Beograd, 2007;

- Lalević, S. M, *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskog jezika,* Nolit, Beograd, 2004;
- Lazarević, J, „Nasilničko ponašanje", u: D. Radovanović (ur.) *Delikti nasilja,* Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2002, str. 101–104;
- Lazarević, J, „Krivična dela sa elementom nasilja, sa posebnim osvrtom na krivična dela nasilja u porodici i nasilničkog ponašanja", *Bilten sudske prakse VSS,* br. 3, 2002;
- Lazarević, Lj, „Delikti nasilja – krivičnopravni aspekt", u: D. Radovanović (ur.) *Delikti nasilja: kriminološki i krivičnopravni aspekt,* Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, str. 11–22;
- Lazarević, Lj, *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije,* Savremena administracija, Beograd, 2006;
- Lazarević, Lj, *Krivično pravo, posebni deo, Savremena administracija,* Beogad, 2000;
- Lazarević, Lj, „Jugoslovenska kriminalna politika u oblasti represije", *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo,* br. 1–2, 1986;
- Lenz, H. J, Puchert, R, „Violence within the family: men as victms", u: Council of Europe, *Violence within the family: the place and role of men,* 2005, str. 17–26;
- Löffelmann, M, *The Victim in Criminal Proceedings: A Systematic Portrayal of Victim Protection under German Criminal Procedure Law,* www.unafei.or.jp/english/pdf/PDF_rms/no70/p031-40.pdf;
- Lukić, M, Jovanović, S, *Drugo je porodica: nasilje u porodici – nasilje u prisustvu vlasti,* Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2001;
- Lukić, M, Jovanović, S, „Konkurentnost žena na tržištu rada: (ne)ravnopravne - na poslu i u kući", *Socijalna misao,* br. 1, 2003, str. 29-55;
- Lukić, M, Jovanović, S, „Nasilje u porodici: od predrasuda do objektivno zasnovanih teorija", *Socijalna misao,* br.1–3/1999, str. 7–24.
- Marković, I, „Primjena odredbe o nasilju u porodici u Republici Srpskoj", *Temida,* br. 2, 2003, str. 53–60;
- Milić, A, *Sociologija porodice,* Čigoja štampa, Beograd, 2001;
- Milošević, N, „Nasilje u porodici u sudskom postupku", u: B. Čubrilo (ur.) *Zaštita od nasilja u porodici u izbegličkoj i raseljeničkoj populaciji,* Mreža humanitarnih pravnih kancelarija, Beograd, 2005, str. 121–130;
- Mrvić – Petrović, N, *Kriza zatvora,* Vojnoizdavački zavod, Beograd, 2007;
- Mrvić – Petrović, N, *Krivično pravo – posebni deo,* Pravni fakultet Univerziteta Union, JP *Službeni glasnik,* Beograd, 2011;
- Mrvić – Petrović, N, Đorđević, Đ, *Moć i nemoć kazne,* Vojna knjiga, Beograd, 1998;
- Mršević, Z, Radisavljević, S, Milivojević, S, „Kaznena politika i krivični postupak kao mera zaštite dece od nasilja – nedostaci i pravci mogućih promena", u: Trajković, R. (ur.) *Zaštita dece od zlostavljanja i zanemarivanja,* Ministarstvo za brigu o porodici, Beograd, str. 129–140;
- Nikolić – Ristanović, V, *Od žrtve do zatvorenice: nasilje u porodici i kriminalitet žena,* Viktimološko društvo Srbije, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2000;
- Nikolić – Ristanović, V. (ur.) *Porodično nasilje u Srbiji,* Viktimološko društvo Srbije, Prometej, Beograd, 2002;
- Nikolić – Ristanović, V, Dokmanović, M, *Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primena na Zapadnom Balkanu,* Prometej, Beograd, 2006;
- Nikolić – Ristanović, V, Stevković, Lj, „Karakteristike fizičkog i seksualnog nasilja u porodici – analiza poslednjeg slučaja nasilja", u: Nikolić – Ristanović, V. (ur.) *Nasilje u porodici*

u Vojvodini, Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, Novi Sad, 2010, str. 79–92;

- Nikolić – Ristanović, V, *Žene kao žrtve kriminaliteta,* Naučna knjiga, Beograd, 1989;
- Pečar, J, „Viktimologija družine", *Revija za kriminalistiko in kriminologijo,* 1984, br. 2, str. 144–145;
- Perić, O, „Razvoj maloletničkog krivičnog prava i rešenja zastupljena u novom krivičnom zakonodavstvu o maloletnicima u Republici Srbiji", *Branič,* 1–2/2007, str. 137–138
- Petrović, N. M, „Rasprostranjenost nasilja u porodici u Vojvodini", u: Nikolić-Ristanović, V. (ur.) *Nasilje u porodici u Vojvodini,* Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, Novi Sad, 2010, str. 25–53;
- Petrušić, N, „Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u pravu Republike Srbije", *Zbornik Pravnog fakulteta u Kragujevcu,* 2006, str. 21–47;
- Petrušić, N, Konstantinović – Vilić, S, *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u praksi sudova u Beogradu,* Autonomni ženski centar i Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Beograd, 2008;
- Pokrajinski sekretrijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, *Informacija o sprovođenju Strategije za zaštitu od nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja u AP Vojvodini za period od 2008. do 2012. godine,* 2009. • http://www.psrzrp.vojvodina.gov.rs/uploads/contpics/informacija_nasilje_latinica.pdf;
- Preventing Child Maltreatment Throught the Promotion of Safe, Stable, and Nurturing Relationships Between Children and Cargivers, Centers for Disease Control and Prevention National Center for Injury Prevention and Contro, 2010;
- Radovanović, M, „Nasilje u porodici", u: *Nacionalni plan akcije za žene SRJ,* Beograd, 2000;
- Robinson A.L, „Reducing Repeat Victimization Among High-Risk Victims of Domestic Violence – The Benefits of a Coordinated Community Response in Cardiff, Wales", *Violence Against Women,* Volume 12, Number 8, Sage Publications 2006;
- Report of the independent expert for the United Nations study on violence against children, 2006. • http://www.unicef.org/violencestudy/reports/SG_violencestudy_en.pdf;
- Republički zavod za statistiku, *Osuđena punoletna lica prema izrečenim krivičnim sankcijama 2005–2009.* • http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/05/77/sk12122009.pdf;
- Republički zavod za statistiku, Saopštenje br. 194, god. LX, 01.07.2010;
- Republičko javno tužilaštvo, *Rad javnih tužilaštava na suzbijanju kriminaliteta i zaštiti ustavnosti i zakonitosti u 2007. godini,* Beograd, 2008;
- Summers, A, „Children's Exposure to Domestic Violence, A Guide to Research and Resources", Permanency Planning for Children Department, National Council of Juvenile and Family Court Judges, 2006;
- Simeunović – Patić, B, *Ubistva u Beogradu: kriminološka studija,* Vojno-izdavački zavod i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2003;
- Simeunović – Patić, B, „Ubistva heteroseksualnih partnera: kriminološke i viktimološke karakteristike", *Temida,* br. 3, 2002, str. 3–14;
- Simeunović – Patić, B, „Mogućnosti prevencije nasilničkog kriminaliteta", u: D. Radovanović (ur.) *Strategija državnog reagovanja protiv kriminala,* Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2003, str. 143–179;
- Simić, I, Petrović, M, *Krivični zakon Republike Srbije: praktična primena,* JP *Službeni glasnik,* Beograd, 2002;

- Simić, I, Trešnjev, A, *Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije,* Službeni glasnik, Beograd, 2005;
- Slavković, I, Ignjatović, T, „*Nasilje u porodici – čija je odgovornost" Priručnik za organizovanje konferencije slučaja za zaštitu od nasilja u porodici,* Autonomni ženski centar, Beograd, 2006, dostupna na http://www.womenngo.org.rs/publikacije-dp/cija-je-odgovornost.pdf;
- Stevanović, I, „Položaj maloletnih lica, žrtava zlostavljanja u Republici Srbiji", u: B. Čubrilo (ur.) *Nasilje u porodici u izbegličkoj i raseljeničkoj populaciji u RS,* Mreža humanitarnih pravnih kancelarija Beograd, 2005, str. 83–98;
- Stojanović, Z, *Kometnar Krivičnog zakonika,* JP Službeni glasnik, Beograd, 2006;
- Sučević, R, „Zakonska regulativa obiteljskog nasilja u Hrvatskoj", *Temida,* br. 2, 2003, str. 61–65;
- Škulić, M, „Osnovni elementi normativne konstrukcije krivičnog dela nasilja u porodici – neka sporna pitanja i dileme", u: Škulić, M. (ur.) *Nasilje u porodici,* Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, Beograd, 2009;
- Queensland Police Academy, *Domestic Violence: Competency Acquisition Program CP 012,* Brisbane, 1993;
- Tanjević, N, „Krivičnopravna zaštita dece žrtava seksualnog nasilja u Srbiji", *Temida,* br. 4, 2010, Beograd, str. 25;
- Todorov, D. (ur.) „Izveštaji institucija o nasilju u porodici u 2006.", u: *Nasilje nad ženama u porodici – put do rešenja,* Pokrajinski ombudsman, Novi Sad, 2007;
- UNDP, *Podrška žrtvama i svjedocima kaznenih djela u Republici Hrvatskoj,* 2007;
- UNICEF, *Behind Closed Doors – The Impact of Domestic Violence on Children,* 2006, http://www.unicef.org/protection/files/BehindClosedDoors.pdf;
- Walker, L, *The Battered Woman,* Harper and Row, New York, 1979;
- Weisberg, D. K, Appleton, S. F, *Modern Family Law: Cases and Materials,* Aspen Publishers, New York, 2002;
- WHO, *Abuse of the Elderly,* 2002, http://www.who.int/violence_injury_prevention;
- Zoglin, K, „Korisne mere za krivično gonjenje slučajeva nasilja u porodici: neke ideje iz SAD", *Temida,* br. 2, 2003, str. 67–71.

2. DEO – Međunarodni i domaći dokumenti i zakonski tekstovi

- Committee on the Rights of the Child, General comment No. 13, The right of the child to freedom from all forms of violence, 2011. • http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.13_en.doc;
- Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence, CETS No. 210, 2011. • http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/HTML/DomesticViolence.htm;
- European Convention on the Exercise of Children's Rights, CETS No. 160, 1996, • http://untreaty.un.org/unts/144078_158780/17/8/8234.pdf;
- Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child friendly justice, http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/childjustice/Draft%20guidelines_en.asp;
- Krivični zakon Republike Srbije, „Službeni glasnik SRS", br. 26/77, 28/77, 43/77, 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89, 21/90 i „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 16/90, 49/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/2002, 11/2002, 39/2003;
- Krivični zakonik, „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 85/2005, 88/2005–ispr., 107/2005-ispr., 72/2009 i 111/2009;

- Ministarstvo pravde RS, Protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, Beograd, 2009;
- Ministarstvo pravde RS, Radna verzija zakonika o krivičnom postupku od 25. maja 2011. • http://www.mpravde.gov.rs/images/ZKP%20srpski.doc;
- Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti, „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 15/09;
- Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 122/2008;
- Opšti Protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, Vlada Republike Srbije, Zaključak 05 br. 5196/2005, od 25. avgusta 2005, dostupan na http://minoritycentre.org/sites/default/files/Opstiprotokolzazastitudeceodzlostavljanjaizanemarivanja.pdf;
- Porodični zakon, „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 18/2005;
- Poseban protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, Rešenje Ministarstva Pravde br. 560-01-1/2009-01 od 17. juna 2009.g., dostupan na http://www.mpravde.gov.rs/images/Posebni%20protokol%20-%20pravosudje.pdf;
- Poseban protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, usvojen od strane Ministarstva prosvete 4.10.2007.g.; dostupan na http://www.mp.gov.rs/userfiles/projekti/borba-protiv-nasilja/PosebniProtokol.pdf
- Predlog Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, 2009; http://www.parlament.gov.rs/content/lat/akta/predzakoni.asp;
- Skupština AP Vojvodine, Odluka o strategiji za zaštitu od nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja u APV za period od 2008. do 2012. godine, „Službeni list AP Vojvodine", br. 20/2008;
- UN Guidelines on Justice in Matters Involving Child Victims and Witnesses of Crime (ECOSOC resolution 2005/20), • http://www.apav.pt/portal/pdf/ECOSOC_RESOLUTION_2005-20.pdf;
- Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 98/2006;
- Vlada RS, Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678;
- Vlada RS, Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (Zaključak Vlade RS, 05 broj: 5196/2005 od 25. 8. 2005.);
- Zaključak o usvajanju Akcionog plana za sprovođenje Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja (2010–2012), „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 15/2010;
- Zaključne primedbe Komiteta za prava deteta: Republika Srbija, CRC/C/SRB/CO/1, donete 6. juna 2008.g., dostupne na sajtu Uprave za ljudska i manjinska prava, http://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/u3/konvencije/konvencija-o-pravima-deteta/zakljucna_zapazanja_inic_izv_crc.doc;
- Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom, „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 16/2002, 115/2005 i 107/2009;
- Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 10/2002;
- Zakon o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona, „Narodne novine", br. 129/2000;
- Zakon o javnom tužilaštvu, „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 116/2008, 104/2009, 101/2010;
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik Republike Srbije", br. 85/2005;

- Zakonik o krivičnom postupku, „Službeni list SRJ”, br. 70/2001, 68/2002, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 58/2004, 85/2005, 115/05, 49/07, 20/09 - dr. zakon, 72/09, 76/10.;
- Zakonik o krivičnom postupku, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 46/06;
- Zakon o oružju i municiji, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 9/92, 53/93, 67/93, 48/94, 44/98, 39/2003, 101/2005 – dr. zakon, 85/2005 – dr. zakon i 27/2011 – odluka Ustavnog suda;
- Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima „Službeni glasnik Republike Srbije - Međunarodni ugovori”, br. 19/2009;
- Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, „Službeni glasnik Republike Srbije – Međunarodni ugovori”, br. 1/2010;
- Zakon o preprečevanju nasilja v družini, „Uradni list RS”, br. 16/08;
- Zakon o ravnopravnosti polova, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 104/09;
- Zakon o uređenju sudova, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 116/08, 104/2009;
- Zakon o ratifikaciji Konvencije o pravima deteta, „Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori”, br. 15/90 i „Službeni glasnik Republike Srbije – Međunarodni ugovori”, br. 4/96 i 2/97;
- Zakon o ratifikaciji Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, „Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori”, br. 11/81;

Slađana Jovanović
Biljana Simeunović Patić
Vanja Macanović

KRIVIČNOPRAVNI ODGOVOR NA NASILJE U PORODICI U VOJVODINI

Izdavač:
Pokrajinski sekretarijat za rad,
zapošljavanje i ravnopravnost polova

Za izdavača:
Miroslav Vasin

Recenzentkinje:
prof. dr Nevena Petrušić
prof. dr Slobodanka Konstantinović Vilić
prof. dr Nataša Mrvić Petrović

Lektori:
Aleksandra Borojev
Miloš Zubac
Sanja Radaković

Grafičko oblikovanje i dizajn:
DNK Creative Studio, Novi Sad

Štampa:
Uprava za zajedničke poslove pokrajinskih organa – Odsek za poslove štamparije

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad
343.54/.55(497.113)
Jovanović, Slađana
Krivičnopravni odgovor na nasilje u porodici u Vojvodini / Slađana Jovanović, Biljana Simeunović Patić, Vanja Macanović. - Novi Sad : Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, 2012 (Novi Sad : Uprava za zajedničke poslove pokrajinskih organa). - 170 str. : ilustr. ; 25 cm
Tiraž 500. - Bibliografija.
ISBN 978-86-910051-5-3
1. Simeunović-Patić, Biljana 2. Macanović, Vanja
a) Nasilje u porodici - Vojvodina
COBISS.SR-ID 272063751